

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**NUREDDİN ZENGİ'NİN HAÇLILARLA MÜCADELESİ VE
SİYASİ BİRLİK ÇABASI (1146-1174)**

Muhammed TÜRKÜCÜ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

EYLÜL - 2019

**NUREDDİN ZENGİ'NİN HAÇLILARLA MÜCADELESİ VE SİYASİ
BİRLİK ÇABASI (1146-1174)**

Muhammed TÜRKCÜ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EYLÜL 2019

Muhammed TÜRKCÜ tarafından hazırlanan “Nureddin Zengi’nin Haçlılarla Mücadelesi ve Siyasi Birlik Çabası (1146-1174)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

Tarih, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Başkan : Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN

Tarih, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK

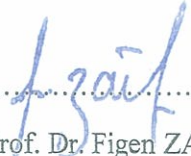
Tarih, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Tez Savunma Tarihi: 04/09/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Prof. Dr. Figen ZALF
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Muhammed TÜRKÜCÜ

04.09.2019

NUREDDİN ZENGİ’NİN HAÇLILARLA MÜCADELESİ VE SİYASİ BİRLİK ÇABASI

(1146-1174)

(Yüksek Lisans Tezi)

Muhammed TÜRKÜCÜ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Eylül 2019

ÖZET

1118 yılında dünyaya gelen Nüreddin Mahmûd Zengî, İslâm dünyasının göbeğinde kurularak hâkimiyet alanlarını genişleten Haçlılara karşı sistemli bir cihad faaliyeti başlatarak ortaya koyduğu esaslı mücadelesi ve 1144 yılında Urfa’yı fethiyle Haçlı surlarında gedik açan Musul Atabeyi İmâdeddin Zengî’nin oğludur. O, 1146 yılında babasının öldürülmesinin akabinde atabeylik topraklarının Haleb ve çevresinde hâkimiyet kurmuştur. Haçlıların Urfa’yı yeniden ele geçirmeye yönelik hareketini engelleyip tarih sahnesindeki ilk sınavını başarıyla geçen Nüreddin Mahmûd, Antakya Prinkepsliği topraklarındaki fetihlerle başlayan cihad faaliyetlerini vefatına kadar(1174) aralıksız bir şekilde sürdürmüştü ve Haçlıların baş düşmanı konumuna gelirken, Müslümanların en büyük savunucusu olmuştur. Tarihten ibret ve kuvvet alan Nüreddin Mahmûd, siyasi yaşamına geçmişten çıkardığı dersler ile yön vermiş ve Müslümanların birlik ve beraberlikten yoksunluğundan güç devşiren Haçlılara karşı sürdürülecek cihad faaliyetlerinde başarıya ulaşılabilmesi için siyasi ve fikri birliğin sağlanmasının zaruri olduğunu anlamıştır. O, Müslümanlar arasındaki birliği teşkil etmek için planlı ve programlı bir siyaset izlemiştir. Kutsal belde Kudüs’ü işgalden kurtarmak ve Haçlıları İslam topraklarından kovmak için ilk hedefi Suriye’de birliği sağlamaktı ki bir dizi kararlı mücadelenin ardından Dımaşk Atabeyliği’nin siyasi varlığına son vermek ve ufak kale yönetimlerini hâkimiyeti altına almak suretiyle bu hedefini gerçekleştirmiştir. Dımaşk’ı askeri bir üs olarak kullanan Nüreddin Mahmûd, İslâm dünyasında siyasi ve fikri ayrılık meydana getiren Fâtımî Halifeliği’ne Esedüddin Şirkûh ve Selâhaddin Eyyûbî vasıtasıyla son vererek Suriye ile Mısır’ı birleştirmiş, etkili bir İslam cephesi oluşturmuştur. Bununla birlikte Musul Atabeyliği’ni kendisine tâbi kılmış, babasının Artukluların memleketlerini ele geçirme siyasetini terk ederek, onlarla işbirliği içinde bulunmak suretiyle Haçlılara karşı cihad faaliyetlerinde faydalanmış, hâkimiyetini Kuzey Afrika ve Anadolu’da hissettirmiştir. Nüreddin Mahmûd, Müslümanları tek çatı altında bir araya getirme siyasetinin bir parçası olarak, siyasi birliğin dayanıklı bir zeminde gelişmesini mümkün kılacak olan fikri birliğin inşası için, başta Haleb, Dımaşk ve Mısır olmak üzere hâkim olduğu şehirlerde inşa ettirdiği ilmi müesseseler yoluyla Sünnî İslam’ı ihya edip hâkim kılmaya çalışmış, ulema ve şairler aracılığıyla da nihai hedef Kudüs üzerinden cihad propagandası yaptırmıştır. Nüreddin Mahmûd, yalnızca Haçlılara karşı cihad faaliyetleri, siyasi ve fikri birlik çabası ile değil, hizmet faaliyetleri ve sahip olduğu devlet adamlığı vasıfları ile de Müslümanların sonsuza dek iftiharla anacakları tarihi bir şahsiyet olmuştur.

Bilim Kodu : 112409

Anahtar Kelimeler : Nüreddin Mahmûd, Haçlılar, Siyasi Birlik, Cihad, Zengî

Sayfa Adedi : 135

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet Ali Çakmak

NUR AL-DIN ZANGI'S STRUGGLE AGAINST CRUSADERS AND HIS EFFORT POLITICAL
UNITY (1146-1174)

(M. Sc. Thesis)

Muhammed TÜRKCÜ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
September 2019

ABSTRACT

Nûr al-Din Mahmud Zangi who born in 1118, started a systematic jihad against crusaders who expands their dominance within the very center of the Islamic world with his formidable strive and he is the son of İmad al-Din Zangi, Atabeg of Mosul who opened a breach at Crusader ramparts by conquering Edessa in year 1144 then he achieved dominance at lands of the Atabegate, Aleppo and surrounding area after assassination of his father in year 1146. Nûr al-Din Mahmud succeeded at his first trial throughout the stage of history by preventing Crusaders to reconquer Edessa, his jihad started with conquests at the lands of Principality of Antioch and he unremittingly continues his jihad until he passes away in year 1174. While he became the archenemy of Crusaders, he had been the greatest defender of Muslims. Nûr al-Din Mahmud learnt and took power from history to direct his political life, then understood that it is imperative to form a political and intellectual union that shall be formed in order to succeed against Crusaders who withdraws power from deficiency of unity and cooperation amongst Muslims. He followed a systematical and planned policy for conducting union amongst Muslims. His first goal was forming union in Syria for rescuing holy town Jerusalem from invasion and driving off Crusaders from the land of Islam. Therefore, after a series of dedicated battles he was able to achieve this goal of him by ending the political reign of Atabegate of Damascus and taking small castle governances under his dominion. Nûr al-Din Mahmud, who used Damascus as military base ended the Fatimid Caliphate who creates political and intellectual division within Islamic world with the help of Asad al-Din Shirkuh and Saladin then unified Syria and Egypt and formed an effective Islam frontline. Additionally, he subjugated Atabegate of Mosul to himself, relinquish his father's policy to seize Artuqids' lands and instead cooperating with them for jihad against Crusaders also he made his presence to be felt in North Africa and Anatolia. As a part of unifying Muslims under one roof, Nûr al-Din Mahmud strived to ameliorate Sunni Islam by scientific institutions that he built in cities under his dominance especially like Aleppo, Damascus and Egypt for construction intellectual unity which enables development political unity in a sturdy ground. Also he propagated jihad over the final goal Jerusalem via ulemas and poets. Nûreddin Mahmûd not only became a historical figure where Muslims memorialize him with glory because of his jihad against Crusaders and efforts to form a political and intellectual unity but also with his services and his statemanship qualities.

Science Code : 112409

Key Networks : Nur al-Din Mahmud, Crusaders, Political Unity, Jihad, Zangi

Page Number :135

Supervisors : Prof. Dr. Mehmet Ali Cakmak

TEŞEKKÜR

Tez danıőmanlıęını üstlendikten sonra tez çalışması süresince eleőtiri ve önerileri ile beni yönlendirerek yol gösterici olan, kıymetli tecrübelerinden faydalandığım sayın Prof. Dr. Mehmet Ali akmak'a Őükranlarımı sunar, öğrenim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen fedakârlık âbidesi ebeveynim Ahmet-İlknur TÜRKÜCÜ ve yol arkadaşım, değerli eőim Arzu TÜRKÜCÜ'ye teőekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
RESİMLERİN LİSTESİ	x
HARİTALARIN LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ	1
2. NÜREDDİN MAHMÛD ZENGÎ'NİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI.....	19
2.1. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Haleb'de İdareyi Ele Alması	20
2.2. Urfa'nın Yeniden Zapt Edilmesi	23
2.3. Dimaşk Atabeyliği ile İttifak Kurulması ve Altuntaş Üzerine Müşterek Sefer.....	24
2.4. Antakya Prinkepsliği'ne Ait Bazı Kalelerin Zapt Edilmesi	26
2.5. II. Haçlı Seferi ve Nûreddin Mahmûd Zengî.....	26
3. NÜREDDİN MAHMÛD ZENGÎ'NİN HAÇLILARA KARŞI FAALİYETLERİ VE SİYASİ BİRLİK ÇABASI.....	33
3.1. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Siyasi Birlik Fikri ve İcra Ettiği Siyaset.....	33
3.2. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Sünnî İslâmı İhyâ ve Cihad Ruhunu Canlandırma Siyaseti ve Bu Çerçevdeki Faaliyetleri.....	38
3.2.1. Sünnî Kurumların Açılması ve Sünnîliğin İhyâsı	38
3.2.2. Ulemâ ile Kurduğu İlişkiler: Tevhid ve Cihad Propagandası	41
3.3. II. Haçlı Seferi Sonrası Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Haçlılarla Mücadelesi.....	44
3.3.1. Urayma Kalesi'nin Zaptı.....	44
3.3.2. Yağra Zaferi	45
3.3.3. İnnib Zaferi	45

3.3.4. Antakya Seferi ve Efamiye Kalesi'nin Zaptı	46
3.3.5. Seyfeddin Gazi'nin Vefatı ve Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Sincar'ı Zaptı	47
3.3.6. II. Joscelin'in Esir ve Topraklarının Zapt Edilmesi.....	48
3.4. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Anadolu Siyaseti	49
3.4.1. Nûreddin Mahmûd Zengî ile Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud Arasındaki Münasebetler.....	49
3.4.2. Nûreddin Mahmûd Zengî ile Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan Arasındaki Münasebetler.....	51
3.4.3. Artuklular ile Münasebetleri	53
3.4.3.1. Nûreddin Mahmûd Zengî ile Fahreddin Kara Arslan ve Timurtaş arasındaki münasebetler.....	54
3.4.3.2. Nûreddin Mahmûd Zengî ile Nûreddin Muhammed arasındaki münasebetler	56
3.5. Suriye'de Siyasi Birliğin Sağlanması	56
3.5.1. Birinci Dımaşk Kuşatması ve Dımaşk Atabeyliği'nin Tâbi Hâle Getirilmesi.....	56
3.5.2. İkinci Dımaşk Kuşatması	59
3.5.3. Antartus Kalesi'nin Zaptı ve Mucireddin Abak'ın Busrâ'yı Alması.....	61
3.5.4. Dımaşk'ın Zaptı	61
3.6. Mısır'a Hâkim Olma Teşebbüslerine Kadar Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Haçlılarla Mücadelesi.....	64
3.6.1. Birinci Hârim Kuşatması	64
3.6.2. Kudüs Krallığı ile Yapılan Antlaşma, III. Baudoin'in Antlaşmayı Bozması ve Nûreddin Mahmûd Zengî'nin İntikamı.....	65
3.6.3. Banyas Kuşatması	65
3.6.4. Şeyzer'in Zaptı.....	67
3.6.5. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Hastalanması ve Bundan İstifade Eden Haçlıların Hârim'i Ele Geçirmesi	67
3.6.6. Bizans İmparatoru I. Manuel'in Çukurova Seferi ve Nûreddin Mahmûd Zengî-Manuel İttifakı	69
3.6.7. İkinci Hârim Kuşatması	70
3.6.8. Hısnu'l-Ekrâd Bozgunu	71

3.7. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Mısır'a Hâkim Olma Çabası	71
3.7.1. Birinci Mısır Seferi ve Hârim ile Banyas'ın Zaptı.....	72
3.7.2. İkinci Mısır Seferi ve İskenderiyye'nin Zaptı.....	75
3.7.3. Gâzi b.Hassân el-Menbicî İsyasının Bastırılması ve Suriye'nin Son Bağımsız Beyliği Mâlikoğulları(Ukayloğulları)'nın Siyasi Varlığına Son Verilmesi.....	77
3.7.4. Üçüncü Mısır Seferi ve Mısır'ın Zaptı.....	78
3.7.5. Selâhaddin Eyyûbî'nin Mısır'da Vezir Olması ve Zenciler Olayı.....	80
3.7.6. Nûreddin Mahmûd Zengî ile Selâhaddin Eyyûbî Arasındaki Münasebetler	81
3.7.6.1. Müşterek Bizans-Haçlı ordusunun Dimyat'ı kuşatması ve Nûreddin Mahmûd Zengî'nin hareketi	83
3.7.6.2. Necmeddin Eyyûb'un Nûreddin Mahmûd Zengî tarafından Mısır'a gönderilmesi	85
3.7.6.3. Musul Atabeyliği'nin Nûreddin Mahmûd Zengî'ye tâbi olması.....	85
3.7.6.4. Selâhaddin Eyyûbî'nin Fâtimî Halifeliği'ne son vermesi	87
3.7.6.5. Nûreddin Mahmûd Zengî ve Selâhaddin Eyyûbî'nin Kerek ve Şevbek Prinkepliği'ne düzenlediği müşterek seferler	89
3.7.6.6. Mısır kuvvetlerinin komşu İslâm ülkelerine seferleri	91
3.8. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Vefatı	92
4. NÛREDDİN MAHMÛD ZENGÎ'NİN ŞAHSİYETİ	95
4.1. Dini ve İlmi Hayatı	95
4.2. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Devlet Adamlığı Vasıfları	97
4.3. İmar ve Hizmet Faaliyetleri	104
5. SONUÇ	107
KAYNAKÇA	109
EKLER	119
ÖZGEÇMİŞ	134

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim Ek 1. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Sandukası-Nûriyyetü'l-Kübra Medresesi..	121
Resim Ek 2. Nûreddin Mahmûd'a Ait Sikkeler.....	122
Resim Ek 3. Nûreddin Mahmûd'a Ait Sikkelerdeki Bazı Arabesk Süsler.....	123
Resim Ek 4. Nûreddin Minberi-Mescidü'l-Aksâ, 1868 Yılı	124
Resim Ek 5. Dımaşk Nûreddin Bîmâristanı, 1995	125
Resim Ek 6. Dımaşk Nûreddin Bîmâristanı	126
Resim Ek 7. Musul Nûrî Camii Mihrab ve Minberi, 1944'lı Yıllar	126
Resim Ek 8. Musul Nûrî Camii ve Minaresi, 1940 Öncesi	127
Resim Ek 9. Nûri Câmii- Hama	127
Resim Ek 10. Dımaşk Nûriyyetü'l-Kübra Medresesi, 1995	128
Resim Ek 11. Haleb Hallaviyye Medresesi, 1979.....	129
Resim Ek 12. Haleb Kalesi	130
Resim Ek 13. Haleb Kalesi	130
Resim Ek 14. İmâdeddin Zengî'nin Muhasarası Sırasında Şehit Edildiği Ca'ber Kalesi	131

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita Ek 1. Nûreddin Mahmûd'un Hükümrânlığı Döneminde Latin Devletleri.....	132
Harita Ek 2. İkinci Haçlı Seferi Zamanında Yakın Doğu, 1146-1148.....	133
Harita Ek 3. İkinci Haçlı Seferi Güzergâhı	134

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

A.G.E.	Adı geçen eser
A.G.M.	Adı geçen makale
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
AİBÜ	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
B.	Bin
BKZ.	Bakınız
C.	Cilt
ÇEV.	Çeviren
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi..
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ED.	Editor/ Editör
EDS.	Editors/ Editörler
H.	Hicrî
HAZ.	Hazırlayan
İSAR	İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
NŞR.	Neşreden
Ö.	Ölüm
S.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TRC.	Tercüman
TTK	Türk Tarih Kurumu
VOL.	Volume/ Cilt
YAY.	Yayınları/ Yayınevi

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLERE DAİR

A- Kaynaklar

Nüreddin Mahmûd dönemi, tarihi kaynaklar bakımından talihli bir dönemdir. Onun siyasi hayatı, askeri hayatı ve şahsiyeti ile ilgili doğrudan veya dolaylı bilgi veren pek çok kaynak bulunmaktadır. Bu kaynakların kimileri bizzat Nüreddin Mahmûd'un askeri faaliyetlerine katılan, izlediği siyaseti yakından takip edebilme fırsatı elde eden, Zengîler ve Eyyûbîler ailesinin hizmetinde bulunmuş kişiler tarafından yazılmış iken, kimileri ise dönemin Hristiyan din adamları ve Nüreddin Mahmûd'un siyasi, askeri ve kültürel ilişkiler içinde bulunduğu komşu devletler ve beyliklerin hizmetinde bulunan kişiler tarafından yazılmıştır. Diğer taraftan, doğrudan Nüreddin Mahmûd'u konu edinen araştırma eserler mevcut olduğu gibi, Zengîler'e komşu devlet ve beyliklerin tarihi ile ilgili araştırma eserler de konumuz ile ilgili dolaylı bilgi vermektedir.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed: *el Kâmil fit- Târîh*

1160-1233 yılları arasında yaşayan ve Ortaçağ İslâm tarihçiliğinin en önde gelen müelliflerinden biri olan İbnü'l-Esîr'in İslâm tarihi sahasının en önemli eserlerinden biri sayılan *el Kâmil fi't-Târîh*¹ adlı, hilkatten başlayıp 1231 yılına kadar gelen olayları ihtiva eden eserinin XI. cildi çalışmamızın ana kaynaklarından. Genel hatlarıyla siyasi ve askeri tarih olan bu eserin X. cildi, çalışmamızın Nüreddin Mahmûd öncesi Zengî ailesinin siyasi hayatı bakımından önem arz ederken, XI. cildi kronolojik olarak Nüreddin Mahmûd'un tarih sahnesine çıkmasından, vefatına kadarki gerek Müslüman hâkimler, gerekse de Haçlılar ile olan siyasi ve askeri münasebetlerini takip edebilme fırsatını ve şahsiyeti ile ilgili tafsilatlı bilgi edinmeyi mümkün kılmaktadır. Eserinde çok canlı bir anlatım sunan İbnü'l-Esîr olabildiğince objektif kalmış ise de Nüreddin Mahmûd'un Selâhaddin Eyyûbî ile münasebetleri hususunda, Zengîler(Musul Atabeyliği)'in hizmetinde bulunmuş olması ve bağlılığı dolayısıyla tarafsızlığını yitirmiş, tarafını belli etmekten geri durmamıştır. Çalışmamızda eserin Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır.

İbn Kalânîsî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed: *Zeylî Tarih-i Dimaşk*

Çalışmamızın en önemli kaynaklarından biri de 1173 yılında Dimaşk'ta doğan ve tahsili sonrası Divânü'r-Resâil reisliğine kadar yükselen, 12. yüzyılın en önemli İslâm müelleflerinden olan İbn Kalânîsî'nin Hilâl b. el-Muhassîn es-Sâbî'nin *Tarihi*'ne zeyl olarak yazdığı *Zeylî*

¹ İbnü'l-Esîr, (1987). *İslâm Tarihi el Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*. X-XI, (Çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça). İstanbul: Türkiyat Matbaacılık. İbnü'l-Esîr'in hayatı ve eserlerine dair bkz. Özaydın, A. (2000). İbnü'l-Esîr. İslâm Ansiklopedisi. XXI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 26-27: *İbnü'l-Esîr*. İslam Ansiklopedisi. V/II, İstanbul: MEB Yayınları, 851-852.

*Tarih-i Dımaşk*²'tir. Kronolojik olarak 1160 yılına kadar gelen eser Dımaşk Atabeyliği, Suriye Selçukluları ve Haçlılar için birinci elden kaynaktır. Eseri çalışmamız açısından önemli kılan, Nüreddin Mahmûd'un, Haçlıların 1148 yılındaki Dımaşk kuşatması sırasındaki tavrı, Dımaşk'a hâkim olmak için düzenlediği üç sefer ve Dımaşk'ın zaptı sonrası ahaliye karşı sergilediği tavır ve tutum hususlarında vermiş olduğu tafsilatlı bilgidir. Türkçe çevirisinden faydalanmış olduğumuz eserin pek çok yerinde çevirmen, olayların tarihini Hicri'den Miladi'ye çevirirken yanlışlık yapmıştır.

Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî: *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*

Zengîler ve Eyyûbîler devrinin en önemli müelliflerinden biri olan Ebû Şâme 1203 yılında Dımaşk'ta doğmuş ve 1268 yılında doğduğu şehirde ölmüştür. Zengîler ve Eyyûbîler'in siyasi tarihi olan *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*³ adlı eseri daha çok İbn Kalânisi, İmâdeddin Kâtib el-İsfehânî, İbn Şeddad, İbnü'l-Esîr ve İbn Ebi Tayy'ın eserlerinden nakillerle oluşturulmuş, kısmi olarak görüşlerini de aktardığı bir eserdir.⁴ Çalışmamızda TTK Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Zakiri Kadiri Ugan çevirisinden faydalanılmıştır. Nüreddin Mahmûd'un şahsiyeti ve hem İslâm beldelerine hem de Haçlılara karşı düzenlemiş olduğu seferler hakkında detaylıca malumatın bulunduğu bu eseri çalışmamız için esas önemli kılan, Nüreddin Mahmûd'un birlik siyaseti ile ilgili argüman olarak kullandığımız İbnü'l-Kayserânî ve İbn Münir'den nakledilen beyitlerdir.

İbnü'l-Ezrâk, Ahmed b. Yusuf el-Farîkî: *Tarih-i Meyyâfârikîn ve Âmid*

Artukluların hizmetinde bulunmuş olan İbnü'l-Ezrâk'ın, *Tarih-i Meyyâfârikîn ve Âmid*⁵ adlı eseri Artuklular için en önemli kaynak olup, 1176 yılına kadar olan hadiseleri kronolojik olarak vermektedir. Eser, Nüreddin Mahmûd'un siyasi birliği sağlamak maksadıyla Artuklulara yönelik icra ettiği politikası, Artuklularla mücadelesi ve Haçlılara karşı

² İbn Kalânisi, (2015). *Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. (Birinci Baskı). (Çev. Onur Özatağ). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Müellifin hayatı ve eseri hakkında detaylı bilgi için bkz. Özeydin, A. (2000). İbnü'l-Kalânisi. İslâm Ansiklopedisi. XXI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 99-100: *İbnü'l Kalânisi*. İslam Ansiklopedisi. V/II, İstanbul: MEB Yayınları, 862-863.

³ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. I, (Trc. Zakiri Kadiri Ugan). TTK'da Yayımlanmamış Nüsha(T/0052). Ankara: TTK Kütüphanesi. Hayatı ve eserine dair bkz. Altıkulaç, A. (1994). Ebû Şâme el-Makdisî. İslâm Ansiklopedisi. X, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 233-235: Brockelmann, C., *Ebû Şâme*. İslâm Ansiklopedisi. IV, İstanbul: MEB Yayınları, 51.

⁴ Şeşen, R. (1988). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İSAR, 147.

⁵ İbnü'l-Ezrak, (1992). *Meyyâfârikîn ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*. (Birinci Baskı). (Araştırma, İnceleme ve Notlarla Türkçe'ye çev. Ahmet Savran). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları. İbnü'l-Ezrâk'ın hayatı ve eseri için bkz. Savran, A. (2000). İbnü'l-Ezrâk el-Fârîkî. İslâm Ansiklopedisi. XXI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 34-35.

Artuklularla gerçekleştirdiği müşterek seferler hususlarında çalışmamızın önemli referansı olmuştur. Çalışmamızda eserin Türkçe çevirisinden faydalanılmıştır.

Üsâme b. Münkız: Kitâbu'l İ'tibâr (İbretler Kitabı)

1095 yılında Şeyzer'de doğan ve Münkızîler hanedanından olan Üsame b. Münkız'ın Kitâbu'l İ'tibâr⁶, yapı ve üslup bakımından diğer kaynaklardan farklıdır. Üsâme'nin hatıralarından oluşan eser, çok canlı ve çekici bir üslup ile kaleme alınmıştır. Nüreddin Mahmûd ile görüşme fırsatını yakalayan ve onunla ava dahi çıkan Üsâme, eserinde Haçlılarla ilgili izlenimlerini, Mısır'ın iç siyasetini, karşılaştığı ilginç olayları ve kahramanlıkları konu edinir. Çalışmamızda eserin Türkçe çevirisinden faydalanılmıştır.

Bündârî, Kıvâmüddin Ebû İbrâhim el-Feth b. Ali b. Muhammed el İsfahânî: Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra

Bündârî 1190 yılında İsfahan'da doğdu ve gençliğinden itibaren vefatına kadar Dımaşk'ta yaşadı. *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*⁷ adlı eseri, İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî'nin Anûşirevan b. Hâlid'in *Fütûru Zamâni's-Sudûr ve Sudûru Zamâni'l-Fütûr*'u üzerine inşa ettiği, *Nusratü'l Fetre ve Usratü'l-Katra* adlı eserinin bir hülasasıdır. Üç kişinin çalışmasıyla meydana gelmiş bir eser olup Irak Selçukluları için en önemli kaynaklardan biridir. Çalışmamızda eserin Kıvameddin Burslan çevirisinden faydalanılmıştır. Çevirmen, eser içerisinde İbnü'l-Esîr'in *el Kâmil fi't- Târih* 'inden notlar eklemiş ve verilen bilginin doğruluğu noktasında mukayeseyi okuyucuya bırakmıştır. Çalışmamızın giriş bölümünde ve Nüreddin Mahmûd'un Haçlılarla mücadelesinde yeri geldikçe faydalanılmıştır.

Muhammed b. Ebî Bekr İbn-i Ebi'l-Vefa: Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sîreti'l- Meliki'l-Âdil Nüreddin Eş-Şehid

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Ebû'l Vefa'nın (ö.1453) Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sîreti'l- Meliki'l-Âdil Nüreddin Eş-Şehid⁸ adlı eseri, Nüreddin Mahmûd'un kişiliğiyle ilgili pek çok bilgi veren altı fasıldan oluşan monografik bir eserdir. Arapça el yazması eser Mustafa Eğilmez tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve ilim dünyasına tanıtılmıştır. Günümüze

⁶ Üsâme İbn Münkız, (2015). Kitâbu'l İ'tibâr. (Beşinci Baskı). (Çev. Yusuf Ziya Cömert). İstanbul: Kitabevi Yayınları. İbn Münkız'ın hayatı ve eserine dâir bkz. Sevim, A. (1999). İbn Münkız. İslam Ansiklopedisi, XX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 221-222: Şeşen, R., Üsâme. İslam Ansiklopedisi. XIII, İstanbul: MEB Yayınları, 119-121.

⁷ Bündârî, (1943). Irak ve Horasan Selçukluları(*Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*). (Birinci Baskı). (Çev. Kıvameddin Burslan). Ankara: TTK Yayınları. Bündârî'nin hayatı ve eseri hakkında bkz. Özaydın, A. (1992). Bündârî. İslam Ansiklopedisi. VI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 489-490.

⁸ Ebû'l-Vefa, (1998). *Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sîreti'l- Meliki'l-Âdil Nüreddin Eş-Şehid*. (Haz. Mustafa Eğilmez). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağa Tarihi Anabilim Dalı. Niğde.

kadar ulaşmamış veya ulaşıya dahi Türkçe ve İngilizce'ye çevrilmemiş olması dolayısıyla faydalanamadığımız birçok önemli müellifin eserlerinden Nûreddin Mahmûd'un doğumu, gençliği, kişiliği, dini-ilmi hayatı ve hizmet faaliyetleri ile ilgili yapmış olduğu nakiller, bu eseri çalışmamız açısından önemli kılmaktadır.

İbn Hallikân, Şemseddin Ahmed b. Muhammed: *Vefâyatü'l-A'yân ve Enbâû Ebnâi'z-Zamân*

İbn Hallikân'ın (d. 1211/ö. 1282) *Vefeyâtü'l A'yân* adlı eseri, İslâm dünyasında o zamana kadar gelmiş önemli devlet adamlarının, âlimlerin, şairlerin ve ediplerin hayatlarının alfabetik düzene göre yazıldığı biyografik bir eserdir. Üç ciltlik İngilizce tercümesinin I.⁹ ve III.¹⁰ ciltlerinden yeri geldikçe faydalanılmıştır.

I. ve II. Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi

Adı bilinmeyen bir Süryani tarafından XIII. yüzyılda yazılan bu vekâyinâme¹¹ küçük hacimli olmasına karşın, Haçlı seferleri ile ilgili tafsilatlı bilgi veren önemli kaynaklardan biridir. A. S. Tritton tarafından İngilizce'ye çevrilmiş ve H. A. R. Gibb tarafından notlandırılarak yayımlanmıştır. Vedii İlmen tarafından ise İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiş olup çalışmamızda bu çeviriden faydalanılmıştır.

İbn Kesîr, İmâdeddin İsmâil b. Ömer: *el-Bidâye ve'n-Nihâye*

*El-Bidâye ve'n-Nihâye*¹², İbn Kesîr'in(d. 1300/ö. 1373) yıllara göre tertip ettiği on beş ciltlik bir İslâm tarihidir. Eser, meşhur devlet adamları, âlim, şâir ve ediplerin biyografilerini barındırması bakımından önemlidir. Türkçe'ye çevrilmiş olan eserin XII. cildinden faydalanılmıştır. Nûreddin Mahmûd'un Haçlılara karşı askeri faaliyetleri yanı sıra, ilim ehline gösterdiği öneme dair naklettiği rivayetler, İbn Münir ve İbnü'l-Kayserânî'nin kasideleri ve ilim ehlini himayesi hususlarında barındırdığı bilgiler bakımından çalışmamız için önemlidir.

Süryani Mihail, *Vekâyinâme*

⁹ İbn Hallikân, (1842). *Vefâyatü'l- A'yân ve Enbâû Ebnai'z- Zamân*. (Çev. Mac Guckin de Slane, Ibn Khallikhan's Biographical Dictionary). I. Paris: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland. İbn Hallikân'ın hayatı ve eserine dâir bkz. Özeydin, A. (1999). İbn Hallikân. İslâm Ansiklopedisi. XX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 17-19; Brockelmann, C., *İbn Hallikân*. İslâm Ansiklopedisi. V/II, İstanbul: MEB Yayınları, 745-746.

¹⁰ İbn Hallikân, (1868). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâû ebnai'z-zamân*. (Çev. Mac Guckin de Slane, Ibn Khallikhan's Biographical Dictionary). III, Paris: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland.

¹¹ *I.ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*. (2005). (Birinci Baskı). (Çev. Vedii İlmen). İstanbul: Yaba Yayınları.

¹² İbn Kesîr, (1995). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. (Çev. Mehmet Keskin). XII, İstanbul: Çağrı Yayınları. İbn Kesîr'in hayatı ve eserine dâir bkz. Özeydin, A. (1999). İbn Kesîr. İslâm Ansiklopedisi. XX, Ankara: Türkiye Diyanet Ansiklopedisi, 132-134.

Süryani bir din adamı olan Mihail'in *Vekâyinâmesi*¹³, hilkatten 1195 yılına kadar gelen olayları içeren Türk tarihine dair önemli bilgiler veren bir dünya kroniği olup, 1944 yılında Hırant D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilmiş ancak neşredilmemiştir. Çalışmamızda bu çeviriden faydalanılmıştır. Zengîler'in siyasi geçmişi ile ilgili önemli bilgiler içeren eser, Nûreddin Mahmûd'un Urfa kontu II. Joscelin ile mücadelesi yanı sıra, onun Hristiyan ahali ile ilişkisi hususunda da bizlere bilgi vermektedir.

Abû'l-Farac (Gregory Bar Hebraeus) Tarihi

Çalışmamızın ana kaynaklarından bir diğeri de Gregory Abû'l-Farac'ın (d. 1226/ ö. 1286) yazmış olduğu kronografyadır. Ömer Rıza Doğrul tarafından dilimize çevrilen bu eser¹⁴, hilkatten başlayarak 1286 yılına kadar gelen olayları kronolojik esasa göre ihtiva etmektedir. Arapça, Süryanice ve İbranice bilmesi, müellife Arap kaynaklarından yararlanma imkânını sağlamıştır.¹⁵ Çalışmamızın hemen hemen her bölümünde yararlanmış olduğumuz eserin vermiş olduğu bilgiler, İbnü'l-Esîr'in *el Kâmil fit- Târîh* adlı eserinde vermiş olduğu bilgiler ile paralellik arz etmektedir.

Urfalı Mateos-Papaz Grigor: *Vekâyinâme*

*Vekâyinâme*¹⁶, XI. yüzyılın sonu- XII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Ermeni tarihçi Urfalı Mateos tarafından yazılmış, 1136 yılına kadar gelen olayları ihtiva eden bir eserdir. Daha sonraları Papaz Grigor, bu esere zeyl yaparak olayları 1162 yılına kadar getirmiştir. *Vekâyinâme*'nin ilk kısmından çalışmamızın giriş bölümünde, ikinci kısmından ise özellikle Nûreddin Mahmûd'un Türkiye Selçukluları ile münasebetleri bahsinde faydalanıldı.

Willermus Tyrensis: *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*

1130 yılında Kudüs'te doğan ve 1175 yılında Sûr Başpiskoposluğu yapan Willermus Tyrensis'in, Türk-Haçlı ilişkileri hakkında bilgi veren en önemli Latin kaynaklardan biri olan *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* adlı eseri, 1095'ten 1184 yılına kadarki olayları ihtiva eden bir eserdir. Çalışmamızda bu eserin 1143-1163 yılları arasındaki olayları

¹³ Süryani Mihail, (1944). *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi(1042-1195)*. II, (TTK'da yayımlanmamış tercüme), (Çev. Hrant D. Andreasyan). Ankara.

¹⁴ Gregory Abû'l-Farac(Bar Hebraeus), (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*. (İkinci Baskı). I-II, (Trc. Ömer Rıza Doğrul). Ankara: TTK Yayınları. Gregory Abû'l-Farac'ın hayatı ve eseri hakkında detaylı bilgi için bkz. Özaydınlı, A. (2000). İbnü'l-İbri. İslam Ansiklopedisi. XXI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 92-94: Brockelmann, C., *İbnü'l İbri(Bar Hebraeus)*, İslam Ansiklopedisi. V/II, MEB Yayınları, 861-862.

¹⁵ Gök, Halil İ. (2013). *Musul Atabeyliği-Zengîler(Musul Kolu 1146-1233)*. (Birinci Baskı). Ankara: TTK Yayınları, 15.

¹⁶ *Urfalı Mateos Vekayinamesi(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli(1136-1162)*. (2000). (Üçüncü Baskı). (Çev. Hrant D. Andreasyan). Ankara: TTK Yayınları.

kapsayan ve Ergin Ayan tarafından *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*¹⁷ adıyla Türkçe'ye çevrilerek araştırmacıların hizmetine sunulmuş olan kısımdan faydalanılmıştır. II. Haçlı Seferi'nin çok detaylı bir şekilde kaleme alındığı bu eserde, Nüreddin Mahmûd'un Haçlılara karşı vermiş olduğu mücadeleye dair pek çok malumat mevcuttur.

Fulcherius Carnotensis'in *Gesta Francorum Hierosolimatana Peregrinantum*'u¹⁸, Ionnes Kinnamos ve Niketas Khoniates'in *Historia*¹⁹'ları, Anna Komnena'nın *Alexiad*²⁰'ı, Ebû'n-Necib Sühreverdî'nin *Nehcu's-Sülûk fi Siyâseti'l Müllük*²¹'ü, Azîmî'nin *Tarih*²²'i, İbnü'l-Adîm'in *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*²³'i, İbn Battûta ve İbn Cübeyr'in *Seyahatnâmeleri*²⁴ çalışmamızda Türkçe çevirilerinden faydalandığımız diğer kaynak eserlerdir.

B- Araştırmalar

Şimdiye kadar Nüreddin Mahmûd'un siyasi birlik çabasına münhasır müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Ancak, doğrudan Nüreddin Mahmûd ile ilgili birkaç çalışma olmakla birlikte, dolaylı olarak Nüreddin Mahmûd ve dönemi ile ilgili bilgi veren ve çalışmamızda faydalandığımız pek çok çalışma mevcuttur. Doğrudan Nüreddin Mahmûd'u konu edinen en önemli çalışma, Nikita Elisséf'in Nüreddin Mahmûd dönemini siyasi, askeri, ekonomik

¹⁷ *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği(1143-1163)*, (2009). (Birinci Baskı). (Haz. Ergin Ayan). Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları. Willermus Tyrensis ve eseri hakkında bkz. Altan, E. (2015). Latin Doğulu Tarih Yazarı Willermus Tyrensis'in (1130-1185) Historiası ve Zeyilleri. *Şarkiyat Mecmuası*, (27), 85-94.

¹⁸ Fulcherius Carnotensis, (2009). *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*. (Birinci Baskı). (Çev. İhsan Bihter Barlas). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. Fulcherius Carnotensis'in hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Altan, E. (2011). "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis". *Tarih Dergisi/ Turkish Journal of History*, (37), 45-50.

¹⁹ *Ionnes Kinnamos'un Historia'sı(1118-1176)*. (2001). (Birinci Baskı). (Haz. Işın Demirkent). Ankara: TTK Yayınları; Niketas Khoniates, (1995). *Historia: Ionnes ve Manuel Komnenos Devirleri*. (Birinci Baskı). (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: TTK Yayınları.

²⁰ Anna Komnena, (1996). *Alexiad (Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi- Malazgirt'in Sonrası)*. (Birinci Baskı). (Çev. Bilge Umar). İstanbul: İnkilâp Kitabevi.

²¹ Ebû'n-Necib Sühreverdî, (Tarihsiz). *Nehcu's-Sülûk fi Siyâseti'l Müllük(Yönetenlerin Yönetimi)*. (Birinci Baskı). (Çev. Nahîfî Mehmed Efendi). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser. Müellifin hayatı ve eseri hakkında bkz. Öngören, R. (2010). Ebû'n-Necib Sühreverdî. İslam Ansiklopedisi. XXXVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 35-36.

²² Azîmî, Muhammed b. Ali, (1988). *Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430- 538= 1038/ 39- 1143/ 44)*. (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim). Ankara: TTK Yayınları. Müellifin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Sevim, A. (1991). Azîmî. İslam Ansiklopedisi. IV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 330-331.

²³ İbnü'l Adim, (2011). *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb: Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri*. (İkinci Baskı). (Yay. Ali Sevim). Ankara: TTK Yayınları. Müellifin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Sevim, A. (1999). İbnü'l-Adîm. İslam Ansiklopedisi. XX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 478-479.

²⁴ İbn Battûta Tancî, (2014). *İbn Battûta Seyahatnâmesi(Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garâibi'l- Emsâr ve Acâibu'l-Esfâr)*. (Üçüncü Baskı). (Çev. A. Said Aykut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; İbn Cübeyr, (2017). *Endülüsten Kutsal Topraklara(Rihletu'l Kinani)*. (Üçüncü Baskı). (Çev. İsmail Güler). İstanbul: Selenge Yayınları. İbn Battûta'nın hayatı ve eseri hakkında bkz. Aykut, A. S. (1999). *İbn Battûta*. İslam Ansiklopedisi. XIX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 361-368; Kafesoğlu, İ., *İbn Battûta*. İslâm Ansiklopedisi. V/II, İstanbul: MEB Yayınları, 708-711. İbn Cübeyr'in hayatı ve eseri hakkında bkz. Karaarslan, Ü. K. (1999). İbn Cübeyr. İslam Ansiklopedisi. XIX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 400-402; *İbn Cübeyr*. İslam Ansiklopedisi. V/II, İstanbul: MEB Yayınları, 720.

faaliyetler ve teşkilat bakımından inceleyen üç ciltlik eseridir.²⁵ Eserin dili Fransızca olup, yalnızca ikinci cildi Arapça'ya²⁶ çevrilmiştir. Nûreddin Mahmûd ve dönemine münhasır bir diğer çalışma, Mısırlı İslâm tarihçisi Hüseyin Mûnis'in *Nûreddîn Mahmûd*²⁷ adlı eseridir.

Nûreddin Mahmûd ile ilgili ülkemizde yapılmış olan ilk çalışma Bahattin Kök'ün *Nûreddin Mahmûd bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*²⁸ adlı eseridir. Eserin giriş bölümünde Nûreddin Mahmûd'un hayatı, siyasi ve askeri faaliyetleri ile şahsiyetine dâir bilgi verildikten sonra, dönemin devlet ve hizmet kurumları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Özet mahiyetinde dahi olsa, Nûreddin Mahmûd'un Şiîlere yönelik uygulamaları ve Sünnîliğin ihyası için giriştiği medrese faaliyetleri ile ilgili eserden edinmiş olduğumuz bilgiler çalışmamız için önemlidir. Nûreddin Mahmûd ile ilgili ülkemizde yapılmış en kapsamlı çalışma ise Abdülkadir Turan'ın *Nûreddin Mahmûd Zengî ve Devri*²⁹ isimli doktora tezidir. Nûreddin Mahmûd ve döneminin siyasi, askeri, kurumsal ve kültürel bakımlardan detaylı olarak incelendiği bu tezden, çalışmamızın hemen her safhasında faydalanılmıştır. Nûreddin Mahmûd ile ilgili iki de yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bunlardan ilki Fatma İnce'nin *Nûreddin Mahmûd b. Zengî'nin Haçlılarla Mücadelesi*,³⁰ ikincisi ise Mehmet Emin Yağmur'un *Nûreddin Mahmûd Zengî ve Haçlılarla Mücadelesi*³¹ adlı çalışmasıdır. Fatma İnce, çalışmasında esas olarak I. ve II. Haçlı Seferi ile birlikte İmadeddin Zengî'yi konu edinmiş, özet mahiyetinde Nûreddin Mahmûd'un II. Haçlı Seferi sonrası Haçlılara karşı faaliyetleri ve Dimaşk ile Mısır'a hakim olma çabasını işledikten sonra, onun şahsiyetini ele almıştır. Mehmet Emin Yağmur'un, giriş sonrası üç bölümden oluşan çalışmasında ise birinci bölüm Musul Atabeyliği'nin kuruluşu, İmadeddin Zengî'nin faaliyetleri ile hem onun hem de Nûreddin Mahmûd'un şahsiyetine ayrılmış iken, ikinci bölümde Nûreddin Mahmûd dönemi devlet teşkilatı ve sosyal hayata, son bölümde ise Nûreddin Mahmûd'un Haçlılarla mücadelesine ve İslam yönetimlerine karşı hareketlerine yer verilmiştir. Nûreddin Mahmûd'un kurucusu olduğu Haleb Atabeyliği'nin siyasi yaşamı ile

²⁵ Nikita Elisséef. (1967). *Nured-Din un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511-568/1118-1174)*, I-III, Damascus: Institut français du Proche-Orient

²⁶ Nikita Elisseef. (1998). *Es-Sultan Nûreddin bin Zengî, Mahmûd bin Zengî Aksungur(m. 1118-1174/h. 511-569)*. (Çev. Selim Kandalaft). Dimaşk. (1967).

²⁷ Mûnis, H. (1959). *Nûreddîn Mahmûd*. Kahire.

²⁸ Kök, B. (1992). *Nûreddin Mahmûd bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*. (Birinci Baskı). İstanbul: İşaret Yayınları

²⁹ Turan, A. (2018). *Nûreddin Mahmûd Zengî ve Devri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya

³⁰ İnce, F. (2011) *Nûreddin Mahmûd b. Zengî'nin Haçlılarla Mücadelesi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde: İnce, F. (2013). *Nûreddin Mahmûd b. Zengî'nin Haçlılarla Mücadelesi*. Ankara: PEGEM Yay.

³¹ Yağmur, Mehmet E. (2016). *Nûreddin Mahmûd Zengî ve Haçlılarla Mücadelesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

kültür ve medeniyetini konu edinen “*Zengî Atabegliği; Haleb Kolu(1146-1181)*”³² adlı doktora tezi de doğrudan Nûreddin Mahmûd hakkında bilgi sunan çalışmalardandır. Çalışmamız söz konusu çalışmalardan farklı olarak, Nûreddin Mahmûd’un hükümrânlığı sırasında Haçlılara karşı başarılı olabilmek adına icra ettiği siyaseti ve mücadelesinin esasları ile tuttuğu yol ve izlediği yöntem üzerine temellendirilmiştir.

Zikretmiş olduğumuz eserler dışında yararlandığımız çalışmaların hepsi Nûreddin Mahmûd’dan dolayı olarak bahseden eserlerdir. I. ve II. Haçlı Seferi, Eyyûbîler, Nûreddin Mahmûd’un siyasi ve askeri münasebetler içerisinde bulunduğu atabeylikler, Artuklular, Türkiye Selçukluları, Haçlı kontlukları ve İslâm’da eğitim ile ilgili kaleme alınmış çalışmalar konumuz ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir.

Steven Runciman ve Işın Demirkent’in Haçlı Seferleri tarihini bütünüyle ele alan *Haçlı Seferleri*³³ adlı eserlerde, Haçlıların düzenlediği seferler, kurulmuş olan Latin devletleri ve devrin önde gelen Müslüman hâkim ve emirleri hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bu hâkimlerden biri de Nûreddin Mahmûd olup, her iki müellifin eserinde de Nûreddin Mahmûd’un Haçlılara karşı izlediği siyaset ve Birinci Haçlı Seferi sonrası kurulmuş olan Latin devletlerine karşı mücadelesi ayrıntılı tasvirlerle yer almaktadır. Ebru Altan’ın *İkinci Haçlı Seferi(1147-1148)*³⁴, Aydın Usta’nın *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*³⁵, İbrahim Ethem Polat’ın *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*³⁶ve Carolle Hillenbrand’ın *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*³⁷ adlı eserleri de çalışmamızda yararlandığımız Haçlılara dair yazılmış önemli çalışmalardır. Ebru Altan’ın yerli ve yabancı bütün kaynakları tarayarak hazırlamış olduğu *İkinci Haçlı Seferi(1147-1148)*, II. Haçlı Seferi’ne münhasır ülkemizde yazılmış tek eser olup, seferin her bir yönüyle ilgili tafsilatlı bilgi içermektedir. Aydın Usta’nın eseri, isminden de anlaşılacağı üzere, İslâm topraklarında kurulan Latin devletler ile komşu İslâm yönetimleri arasındaki münasebetleri karşılıklı çıkarlar ilişkisi kapsamında inceleyen bir çalışmadır. Nûreddin Mahmûd’un Suriye’yi tek çatı altında birleştirmek maksadıyla Dımaşk’a gerçekleştirdiği seferler hakkında da önemli bilgiler yer almaktadır. Carolle Hillenbrand’ın eseri, Haçlı Seferleri ile ilgili Avrupa merkezci ele alınmış çalışmalara mukabil, Haçlı tarihine

³² Işık, A. (2018). *Zengî Atabegliği; Haleb Kolu(1146-1181)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

³³ Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri*. (Çev. Fikret Işıltan). I-III, Ankara: TTK Yayınları: Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri*. (Birinci Baskı). İstanbul: Dünya Yayıncılık.

³⁴ Altan, E. (2003). *İkinci Haçlı Seferi(1147-1148)*. (Birinci Baskı). Ankara: TTK Yayınları.

³⁵ Usta, A. (2008). *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

³⁶ Polat, İbrahim E. (2006). *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*. (Birinci Baskı). Ankara: Vadi Yayınları.

³⁷ Hillenbrand, C. (2015). *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. (Birinci Baskı). (Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Alfa Yayıncılık. (Eserin orijinali 1999’da yayımlandı).

Müslümanların perspektifinden, geniş bir açıyla bakan bir çalışmadır. Nûreddin Mahmûd'un cihad propagandası hakkında önemli bilgi vermektedir. İbrahim Ethem Polat'ın *Arap Edebiyatında Haçlı Seferleri*³⁸ adlı doktora tezi, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler* adıyla yayımlanmıştır. Bu çalışma, Haçlılara karşı mücadeleye kalem ehlinin edebi ürünleri ile verdiği desteği konu edinir. Kalem ehlinin, Kudüs'ün esaretten kurtarılmasına yönelik Nûreddin Mahmûd'u teşvikleri bahsinde bu çalışmadan faydalanılmıştır. Halil İbrahim Gök'ün *Musul Atabeyliği-Zengîler(Musul Kolu 1146-1233)*³⁹ adlı, Musul Atabeyliği'ni bütün yönleriyle ele alan Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmış doktora tezi de çalışmamızın Nûreddin Mahmûd-Musul Atabeyliği ilişkileri bakımından önemlidir.

Che Daud'un, *Nûr al-Dîn and Tajdîd: The Role of Scholars and Religious Institutions towards Islamic Renewal in Twelfth-Century Syria*⁴⁰ ve Suleiman A. Mourad ve James E. Lindsay'in *Ibn Asakir and Intensification and Reorientation of Sunni Jihad Ideology in Crusaders-Era Syria*⁴¹ adlı makalesi, Nûreddin Mahmûd'un Sünnî İslâm'ı ihya için açtığı Sünnî medreseler, tevhid ve cihad propagandası bağlamında kalem ehli ile kurduğu münasebetler bakımından çalışmamız için çok önemlidir. Suleiman A. Mourad ve James E. Lindsay'in, Haçlıların başarısızlıkla neticelenen Dımaşk kuşatmasından sonra, şehirde Nûreddin Mahmûd lehine değişen umumi efkâr için verdiği hüküm kayda değerdir. Sünnî medreselerin tesisi ve mahiyeti konusunda yararlandığımız bir diğer önemli kaynak da Ahmed Çelebi'nin *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*⁴² adlı eseridir.

Nûreddin Mahmûd'un Haleb'de hâkimiyeti ele geçirdiği tarihlerde Suriye'nin en etkili güçlerinden olan Dımaşk Atabeyliği'nin tarihi üzerine Coşkun Alptekin'in yazmış olduğu *Dımaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)*⁴³ adlı eser, Nûreddin Mahmûd'un bu atabeylik ile münasebetleri bakımından ehemmiyetlidir.

³⁸ Polat, İbrahim E. (2004). *Arap Edebiyatında Haçlılar*. Yayımlanmış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

³⁹ Gök, Halil İ. (2013). *Musul Atabeyliği-Zengîler(Musul Kolu 1146-1233)*. (Birinci Baskı). Ankara: TTK Yayınları.

⁴⁰ İnternet: Che Daud, B. (2015). "Nûr al-Dîn and Tajdîd: The Role of Scholars and Religious Institutions towards Islamic Renewal in Twelfth-Century Syria". E-Proceeding of the 2 nd International Conference on Arabic Studies and Islamic Civilization, ICASIC2015 (e-ISBN 978-967-0792-02-6), (9-10 March), Kuala Lumpur, MALAYSIA. Organized by <http://WorldConferences.net>, 421-425. 16 Kasım 2015 tarihinde erişildi. Web: www.researchgate.net/publication/282644524 adresinden alınmıştır.

⁴¹ Mourad, Suleiman A., Lindsay, James E. (2012). "Ibn Asakir and Intensification and Reorientation of Sunni Jihad Ideology in Crusaders-Era Syria". Sohail H. Hashmi .(Ed.). *Just Wars, Holy Wars and Jihads- Christian, Jewish, and Muslim Encounters and Exchanges*. Oxford: Oxford University Press, 107-124.

⁴² Çelebi, A. (1983). *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*. (Birinci Baskı). (Çev. Ali Yardım). İstanbul: Damla Yayınevi. (Eserin orijinali 1954'te yayımlandı).

⁴³ Alptekin, C. (1985). *Dımaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)*. (Birinci Baskı). İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Osman Turan'ın *Doğu Anadolu Türk Devletleri Târîhi*⁴⁴ 'nde, Artuklular ile ilgili verdiği bilgiler, Nûreddin Mahmûd'un, siyasi birliği sağlama gayesiyle Artuklulara yönelik izlediği yöntemi görmek bakımından büyük ehemmiyet taşımaktadır. Aynı müellifin İslâm Ansiklopedisi'ndeki *II. Kılıçarslan*⁴⁵ maddesi, Salim Koca'nın *Türkiye Selçuklu Tarihi*⁴⁶ ve Muharrem Kesik'in *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi(1116-1155)*⁴⁷ adlı eserleri, Nûreddin Mahmûd'un Türkiye Selçuklu Devleti ile münasebetleri bahsinde sıkça faydalandığımız çalışmalardır. Muharrem Kesik, çalışmasında Sultan I. Mesud ile Nûreddin Mahmûd arasındaki münasebetleri bir başlık altında işlemiştir.

Eyyûbîler konusunda ülkemizdeki en ciddi çalışmaları yapmış olan Ramazan Şeşen'in *Selâhaddin Eyyûbî ve Devlet*⁴⁸ adlı eseri, Nûreddin Mahmûd'un Mısır'a yönelik siyasetini ve Selâhaddin Eyyûbî ile münasebetlerini başından itibaren takip edebilme fırsatı vererek çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır. Bu hususlarda Bahattin Kök'ün ilgili makalelerinden⁴⁹ de istifade edilmiştir.

⁴⁴ Turan, O. (2001). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. (Birinci Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

⁴⁵ Turan, O. (1955). *II. Kılıçarslan*. İslam Ansiklopedisi, VI, İstanbul: MEB Yayınları, 688-703.

⁴⁶ Koca, S. (2003). *Türkiye Selçuklu Tarihi*. (Birinci Baskı). II, Çorum: Karam Yayınları.

⁴⁷ Kesik, M. (2003). *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi(1116-1155)*. (Birinci Baskı). Ankara: TTK Yayınları.

⁴⁸ Şeşen, R. (1987). *Selâhaddin Eyyûbî ve Devlet*. (Birinci Baskı). İstanbul: Çağ Yayınları.

⁴⁹ Kök, B. (1990). Nuruddin Mahmûd'un Mısır'ı Ele Geçirmesi ve Fatımilerin Yıkılışı, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (9), 165-187; Kök, B. (1991). Nuruddin Mahmûd'un Mısır'ı Ele Geçirmesi ve Fatımilerin Yıkılışı. *Atatürk üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (10), 130-148; Kök, B. (1993). "Mısır'ın Alınmasından Sonra Nuriddin Mahmut'la Selahuddin Eyyûbi Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri". *Bellekten*, LVII(219), 413-446.

1. GİRİŞ

Haçlı Seferleri, dini motiflerin ön planda tutulduğu ancak başta Türkleri Anadolu'dan atmak üzere birtakım siyasi ve ekonomik sebeplerle Batı'da başlatılan ve Doğu'ya yapılan bir harekettir. Doğu'ya pek çok seferin düzenlendiği 1096-1291 yılları arasındaki dönemi kapsar. 1095 yılında Papa II. Urbanus'un Clermont Konsili'nde yaptığı çağrı sonucu harekete geçen Haçlılar, 1098 yılında Urfa ve Antakya, 1099 yılında Kudüs ve 1109 yılında ise Trablus'ta birer Haçlı Devleti kurmayı başararak, çevre İslam beldelerine yönelik genişleme siyaseti izlemişlerdir.

Batı'dan gelen Haçlıların işgal ve genişleme siyasetine karşı İslam dünyasının siyasi kargaşa içerisinde bulunması dolayısıyla verilemeyen etkili bir cihad hareketi, inkırazı sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin topraklarında kurulan atabeyliklerden Musul Atabeyliği'nin (Zengiler) kurucusu İmâdeddin Zengi ile başlamıştır. Onun döneminde Haçlılarla mücadelede dengeleri değiştiren seyir, oğlu Nûreddin Mahmûd'un döneminde Haçlıların savunma, Müslümanların ise taarruz konumunda bulunacağı aşamaya erişmiştir. Müslümanların kara gününde güneş gibi doğan Nûreddin Mahmûd, bölge Müslüman yönetimlerini kendi çatısı altına almak yahut onların dikkatlerini ortak düşman Haçlılara çekmek suretiyle ittifakta bulunup, ordularından yararlanmak üzerine bir siyaset inşa etmiş ve hükümranlılığı(1146-1174) müddetince, Haçlılara karşı muvaffak olabilmek adına zaruri olan İslamların birliğini umumi olarak sağlamakla birlikte, akıllı strateji ve üstün gayretleri neticesinde Haçlılara karşı cihadda sayısız zafer elde etmiştir. O, Haçlılara karşı cihadın esas mimarı olmasının yanı sıra, kutsal belde Kudüs'ün fethinin siyasi ve toplumsal hazırlığını yapmıştır.

Çalışmamız, 'Giriş' ve 'Sonuç' ile birlikte beş bölümden oluşmaktadır. İslâm dünyası ile Hristiyan âlemini karşı karşıya getiren Birinci Haçlı Seferi ve Nûreddin Mahmûd'a kadar Zengî ailesinin faaliyetleri bu bölümde ele alınmıştır. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin çocukluğu, gençliği ve Halep'de idareyi ele alması ile başlayıp onu Haçlılarla mücadelede cihadın temsilcisi olarak tarih sahnesine çıkaran gelişmelere 'İkinci Bölüm'de yer verilmiştir. 'Üçüncü Bölüm'de ilk olarak, Haçlılara karşı siyasi birlik fikrinin Nûreddin Mahmûd'un zihninde oluşup şekillenmesine, ulema ile yakın ilişkiler kurma ve ilmi müesseseseleşme yoluyla fikri birliği sağlamak gayesi üzerine Sünni İslâmî ihya ve cihad ruhunu canlandırma faaliyetlerine ve özet mahiyetinde, tasavvurunu gerçekleştirmek için attığı adımlara yer verilmiştir ki bu hususlar çalışmamızın esas konusunu teşkil etmektedir. Bunun ardından, Suriye ve Mısır'ı kendi hâkimiyeti altında birleştirme ve Haçlılarla mücadele süreci, bu süreçte Artuklular, Türkiye

Selçuklu Devleti ve diğer Müslüman yönetimler ile münasebetleri ele alınmıştır. ‘Dördüncü Bölüm’de, siyasi ve askeri faaliyetlerinin yanı sıra Nûreddin Mahmûd’u Türk İslam tarihinde mühim kılan diğer hususlar anlatılmış, ‘Sonuç’ kısmıyla çalışmamız tamamlanmıştır.

İslâm Dünyasında Cihadı Gerektiren Gelişme: Birinci Haçlı Seferi

Dünya tarihi bakımından ortaçağı üç büyük olay karakterize eder. Bunların ilki İslâm’ın zuhuru ve sonrasında İslâm ordularının Hristiyan hâkimiyetinde olan ülkeleri fethetmesi, ikincisi Türklerin büyük güçlerle batıya yönelmesi ve İslâm’ın durmuş olan hamle gücünü yenilemek çabasına girmesi, üçüncüsü ise bunun reaksiyonu olan Haçlı Seferleri’dir.⁵⁰ 11. yüzyılın son yıllarında başlayan, yüzyıllarca devam eden ve Haçlı Seferleri adı verilen bu büyük hareket İslâm dünyası ile Hristiyan âlemini karşı karşıya getirmiştir. Kilisenin önderliğinde başlatılmış olan bu büyük hareketin doğuşunda, dini amillerin büyük rol oynamasına karşın siyasal nedenler esas sebebi teşkil etmiş, din büyük toplulukların harekete geçmesini sağlayan ateşleyici bir mekanizma olarak kullanılmış ve bu sebeple dini motifler ön planda tutulmuştur. Elbette ki batı toplumunu zorlayan iktisadi ve sosyal amiller de Haçlı hareketinin doğuşunda önemli rol oynamıştır. Türk tarihi açısından bakacak olursak, Haçlı seferleri 1071 Malazgirt Savaşı’ndan sonra Türklerin Anadolu’yu yurt edinmeye başlamasına tepki olarak, Türkleri Anadolu’dan atmak gayesi ile başlamıştır.⁵¹

11. yüzyılın sonunda Doğu’ya yapılacak sefer için güzel bir fırsat ortaya çıktı. Türkler karşısında düştüğü güç durumdan kurtulmak isteyen Bizans İmparatoru VII. Mikhail(1071-1078), Türkleri Anadolu’dan atmak için 1074 yılında Papalığın aracılığıyla Batı’dan ücretli asker istemek suretiyle yardım talebinde bulundu. Bizans İmparatoru olumlu tepki almasına karşın, kendisi ile aynı hayalleri kuran Papa VII. Gregorius(1073-1085), askeri yardım gerçekleştirecek durumda değildi. Ancak bu çağrı, Papalığın Anadolu’ya sefer yapma düşüncesini diri tuttuğu gibi, dikkatlerini de iyice celbetmişti. Daha sonra bu yardım talebi imparator Aleksios Komnenos tarafından yinelenildi. Bu yardım talebi, Türkleri Anadolu’dan atmak ve Doğu Hristiyanlığına hâkim olmak isteyen Papa II. Urbanus için muhteşem bir fırsattı

⁵⁰ Demirkent, I. (1994). Haçlı Seferi Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı)*, (35), 65.

⁵¹ Demirkent, 1997, 1-2; Sevim, A. (1983). *Suriye Selçukluları*. (Birinci Baskı). II, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 22-23; Köymen, M. A. (2004). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. (Dördüncü Baskı). Ankara: TTK Yayınları, 287; Işın Demirkent, 1994, 66-67. Haçlı Seferleri’nin sebepleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Koca, S. (2107). “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?”. *Akademik Bakış Dergisi*, 10(20). 17-26; Demirkent, 1994), 65-76; Ocak, A. (2014). Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve (Doğu-Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 134-142; Kırpık, G. (2005). *Haçlılar: 1095-1120*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, XXVII-XXX; Kırpık, G.(2009). *Doğunun ve Batının Gözünden Haçlılar*. (Birinci Baskı). İstanbul: Selenge Yayınları, 36-57.

ve bu sebeptendir ki ücretli asker yollamak yerine büyük bir sefer düzenlemeye karar verdi. Avrupa toplumunun desteğini alabilmek için de gerçek amacını gizlemek zorunda olduğundan, dini motifleri ön plana sürecekti.⁵²

Papa II. Urbanus, 1095 Kasım'ında Fransa'da Clermont Konsili'ni topladı ve 300'ü aşkın din adamının yanı sıra halkın da bulunduğu bu konsilde Haçlı Seferi çağrısı yapıldı. Urbanus Doğu Hristiyanlarının nice zulümler altında yaşadığından, Türklerin ne denli tehlikeli olduğu ve katliamlar yaptıklarından, Kudüs'ün kâfirlerin elinden kurtarılması gerekliliğinden bahsettikten ve sefere katılacaklara çeşitli güvence ve teminat verdikten başka, sefere katılanların günahlarının af olunacağını duyurdu.⁵³

Haçlı Seferlerinin başlatılması için güzel fırsatı Bizans İmparatorluğu'nun yardım talepleri oluştururken, uygun zemini ise İslâm dünyasının bizatihi kendisi hazırlamıştı. Birinci Haçlı Seferi zamanında İslâm dünyasında üç büyük güç vardı: Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti ve Fâtımî Halifeliği. Melikşah döneminde Büyük Selçuklu Devleti en geniş sınırlarına ulaşmış, Selçuklular ve İslâm âlemi o ana dek görülmemiş bir birliğe sahip olmuştu. Ancak Melikşah'ın 1092'de vefatını müteakip on yıl kadar, Selçuklular taht kavgasına tutuşmuş ve birbirleri ile kıyasıya mücadele etmişlerdir. İslâm dünyasının güç birliğinden yoksun olması Batı dünyasının Doğu'ya hâkim olma arzu ve isteği için uygun bir ortamı oluşturmuş, muvaffakiyetlerine zemin hazırlamıştır. Nitekim Haçlılar Suriye'ye yaklaştığında, karşılarında siyasi olarak parçalanmış, siyasi hâkimiyet ve mezhep çatışmalarına gark olmuş bir İslâm dünyası⁵⁴ bulunuyordu.⁵⁵

⁵² Demirkent, 1997, 2-4,8: Altan, 2003, 1: Demirkent, 1994, 68,70: Demirkent, I. (2002). Haçlı Seferleri ve Türkler. Türkler Ansiklopedisi, VI, 651-668, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

⁵³ Fulcherius Carnotensis, 2009, 46,51: Runciman, 2008, I. 84: Demirkent, 1997, 5.

⁵⁴ “Birinci Haçlı Seferi öncesinde dinsel bölünme toplumun her kademesinde İslâm hayatına sinmişti. Suriye ve Filistin'de uzayıp giden bir kavga ortaya çıktı. Fâtımî İsmailî Şii'ler ve Selçuklu Sünnîleri arasındaki ideolojik ve siyasal düşmanlık kökleşmişti ve dış düşman Haçlılara karşı birleşik bir İslâm cephesi kurmaları pratikte neredeyse düşünülemeyecek bir şeydi.” Hillenbrand, 2015, 61-62.

⁵⁵ Runciman, 2008, 84: Sevim, 1983, 22: Holt, P.M. (1986). *The Age of the Crusades: The Near East From the Eleventh Century to 1157*. (First Edition). London: New York Longman, 13,15. : Dakukî, Hüseyin A. (1975). *Kuzey Irak'ta Atabegler Hâkimiyeti. Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 17: Kök, 1993, 413. İbnü'l-Esîr, bir rivayete göre Fâtımîlerin, Suriye şehirlerinin Selçuklular eline geçmesi ve Selçuklu kumandanı Atsız'ın Mısır'ı kuşatması üzerine Batı'ya haber gönderip onları Suriye'ye yönelik bir harekâta teşvik ettiğini bildirir. İbnü'l-Esîr, 1987, X, 228. Fâtımîlerin Batı'ya, Suriye'ye yönelik bir sefer için teşvik ettiğine dair kayıtlar Haçlı tarihçileri tarafından kayda değer bulunmamıştır. Ancak Fâtımîler, teşvikleriyle değil Hristiyanlara yönelik tutumlarıyla Haçlı Seferi düşüncesinin oluşmasında pay sahibidir. Carolle Hillenbrad, Fâtımîlerin Hristiyanlara yönelik eylemlerle Batı nezdinde kazandığı kötü şöhretin, 1009-1010'da Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'nin yıkılmasıyla zirveye ulaştığını ve Fâtımî Halifesi Hâkim'in siyasetinin, Batı'nın Birinci Haçlı Seferi'ni başlatma arzusunun tedricen olgunlaşmasına katkıda bulunduğunu, yöneticilerinin Filistin ve Suriye'ye yönelik girişimlerinin bu sefere zemin hazırladığını ifade etmektedir. Carolle Hillenbrad, 2015, 45, 68.

Papa II. Urbanus'un 27 Kasım 1095 tarihinde Clermont Konsili'nde yaptığı çağrı sonrası Pierre l'Ermite⁵⁶ adındaki gezgin bir derviş, Haçlı Seferine halkın iştirakini sağlamak, taraftar toplamak gayesiyle Kuzeydoğu Fransa ve Almanya'da dolaşp vaazlar vermeye başladı. O kadar etkili vaazları vardı ki, yanında topladığı güruh bir an önce Kudüs'e ulaşmak konusunda sabırsızlanıyordu⁵⁷. Doğu'ya doğru ilk harekete geçen Haçlı grubu Pierre l'Ermite kumandasındaki Fransız, Alman ve İtalyanlardan oluşan düzensiz Haçlı ordusu olmuştur. Bu düzensiz, disiplinden uzak Haçlı kafilesi Belgrad, Niş, Sofya, Filibe ve Edirne üzerinden geçerek, 1 Ağustos 1096'da İstanbul'a geldi ve İmparator tarafında 6 Ağustos'ta Boğaz'dan geçirildi. Müslüman veya Hristiyan beldesi gözetmeksizin yağma, talan ve katliam yaparak İznik'e ilerleyen bu Haçlı kafilesi, Sultan I. Kılıçarslan tarafından 21 Ekim 1096'da, İznik yakınlarındaki Drakon Vadisi'nde kolayca bozguna uğratıldığı gibi, neredeyse hepsi imha edildi. Kurtulabilen çok az kişi İstanbul'a kaçtı. Böylece "Halkın Seferi" olarak da adlandırılan bu sefer son buldu.⁵⁸

Pierre l'Ermite'in komutası altındaki Haçlıların akamete uğraması üzerine Avrupa'da prensler, dükler ve emirleri altındaki düzenli ve tam teçhizatlı askerler, 1096 sonbaharından itibaren birbirleri ardına İstanbul'a gelmeye başladı. Fransa Kralı I. Philippe'in kardeşi Hugue da Toulouse Kontu Raymond de St. Gilles, Normandiya Dükü Robert, Champagne Kontu Etienne de Blois, Flandre Kontu Robert ve daha pek çok asil bu sefere katılmıştı. İmparator, Haçlıların tamamının aynı anda İstanbul'da bulunmasını kendisi için tehlikeli olarak gördüğünden, İstanbul'a ulaşanları bir an önce Anadolu yakasına geçirmek istedi. Ancak, karşıya geçirmeden önce her asilden vassallık yemini aldı. Bu vassallık yeminine göre Haçlılar, önceden Bizans'a ait olan toprakları ele geçirdiklerinde Bizans'a teslim edecekleri gibi, aynı zamanda Bizans'ın yüksek hâkimiyetini de tanıyacaktı. Buna karşın İmparator da asillere çeşitli hediyeler sunmakla birlikte, yolculukları için de yardım edeceğine dair söz veriyordu. Vassallık yeminini ettikten sonra Bizans'ın yardımıyla Anadolu'ya geçenler İzmit yolunda bulunan ve Haçlıların toplanma merkezi olarak belirlenen Pelekanon karargâhına gönderiliyordu.⁵⁹

⁵⁶ "Pierre l'Ermite, gençliğinde askerliğe girmiş, ahlâki sefaletinden dolayı yüz kızartacak sergüzeştler geçirmiş, sonradan askerliği bırakarak fuhşiyât âlemine atılmış bir serseriydi." Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed H., Aksun, Ziya N. (2010). *İslâm Tarihi*. (Dördüncü Baskı). II, İstanbul: Ötüken Yayınları, 55.

⁵⁷ Demirkent, 1997, 11-12.

⁵⁸ Runciman, 2008, I, 100-103; Demirkent, 1997, 15-16, 18; Sevim, 1983, II, 23; Altan, 2003, 1.

⁵⁹ Urfalı Mateos, 2000, 189; Fulcherius Carnotensis, 2009, 64-65; Runciman, 2008, I, 111-113, 116-117; Demirkent, 1997, 21-27; Altan, 2003, 2.

1097 ilkbaharında Anadolu yakasına geçirilen Haçlı ordularının ilk hedefi İznik'ti. Haçlıların geldiğini haber alan Sultan I. Kılıçarslan, Pierre l'Ermite'in başında olduğu ilk Haçlı kafilesinin kolayca imha edilmesinden rehavete kapılmış, bu Haçlı birliklerini küçümsemiş ve o sırada kuşatma altına aldığı Malatya'yı bırakıp başkenti İznik'e dönmemişti. Ancak, Haçlıların Pelekanon'dan hareketle İznik yolunda yürüdüklerini haber aldığı anda önce ordusunun bir kısmını İznik'e sevk etmiş ve sonra Malatya muhasarasını kaldırıp kendi de derhal yola koyulmuştu. Ne yazık ki I. Kılıçarslan geç kalmıştı. İznik'i dört bir taraftan kuşatmış olan Haçlılar, I. Kılıçarslan'ın şehre girip savunmaya katılmasına ve şehre erzak girişine engel oldular. Anadolu sultanı Haçlılara karşı mücadele verse de onların İznik'i almasına mani olamayacağını anlayarak, daha uygun bir zaman ve mekânda yeniden mücadele vermek üzere geri çekilmiş, İznik'i kaderiyle baş başa bırakmıştı. Altı hafta süren şiddetli kuşatmanın sonunda, imdat çağrılarına cevap alamayan ve çaresiz kalan şehirdekiler, İznik'i 18 Haziran gecesi, Bizans İmparatoru'nun gönderdiği 2000 kişilik birliği göl tarafındaki kapılardan içeri almak suretiyle Bizans'a teslim etti. İmparator müdafilere şehri kendisine teslim etmelerine karşılık çeşitli güvenceler vermişti. Şehirdeki tüm serveti ele geçiren İmparator, Haçlılardan habersiz bir şekilde şehri ele geçirdikten sonra Haçlı kumandalarına para ve hediyeler gönderdi. İznik'in elden çıkması üzerine Türkler Anadolu içlerine çekilmek zorunda kaldı.⁶⁰

Haçlılar, İznik'in düşmesinden bir hafta sonra 26 Haziran'da Antakya'ya gitmek üzere İznik'ten ayrıldılar ve Anadolu içlerine doğru yürüyüşe geçtiler. Antakya'ya Osmaneli, Eskişehir, Akşehir, Konya, Ereğli üzerinden varmayı planlıyorlardı. Haçlılara karşı İznik'te başarı sağlayamayan I. Kılıçarslan ise, Danişmendli Gümüştekin ve Kayseri Selçuklu beyi Hasan da yanında olduğu halde, onları durdurmak için yola çıkıp 30 Haziran'da Eskişehir yakınlarına geldi. İkiye bölünmüş ve birer gün arayla yürüyüşüne devam eden ve Eskişehir'e ulaşan Haçlıların ilk kafilesine, ertesi sabah ani bir hücumla saldıran I. Kılıçarslan, ikinci kafilenin bu hücum haberini alıp öğlen vakti savaş alanına ulaşmasıyla hezimete uğradı. Bunu müteakip daha fazla kayıp vermemek için geri çekildi.⁶¹

Eskişehir'de I. Kılıçarslan'a karşı kazandıkları zafer sonrası yürüyüşe devam eden Haçlılar Ereğli'ye geldiklerinde Bohemund'un yeğeni Tankred ve Godefroi de Bouillion'un kardeşi Baudoin, kendi idareleri altındaki birlikleri ile ana Haçlı ordusundan ayrılıp

⁶⁰ Fulcherius Carnotensis, 2009, 65-67: Anna Komnena, 1996, 325: Runciman, 2008, I, 135-137: Demirkent, 1997, 29-33: Altan, 2003, 2.

⁶¹ Fulcherius Carnotensis, 2009, 68-71: Runciman, 2008, I, 141-142: Demirkent, 1997, 34-35.

Çukurova'ya indi. Önce hareket eden Tankred Tarsus, Adana, Misis'i ele geçirse de arkasından gelen ve büyük birliklere sahip olan Baudoin'e bu şehirleri teslim etmek zorunda kaldı. Baudoin'in Turbessel'de bulunduğu sırada Urfa'nın Ermeni hâkimi Thoros'un gönderdiği elçilik heyeti, ona şehrin Thoros ile müşterek idaresini teklif⁶² etti. Thoros bu teklifi, etrafının şehri ele geçirmeye çalışan Türklerle çevrili olmasından dolayı yapmıştı. Henüz Anadolu'ya ayak basar basmaz Bizans'ın Anadolu'daki sınırındaki durum ile ilgilenmeye başlayan ve Doğu'da bağımsız bir hâkimiyet kurmak isteyen Baudoin için bu çok iyi bir teklifti. 1097 baharında Urfa bölgesine gelerek Hristiyan halkın da yardımıyla Tell Başir ve Ravendan'ı zapt etti. 1098 Şubat'ında Urfa'ya ulaşan Baudoin şehrin hâkimi Thoros'un manevi oğlu oldu. Kısa bir müddet sonra da Baudoin'in de teşvik ve desteğiyle, şehrin Hristiyan ahalisi büyük bir nefret ve kinle Thoros'u öldürdü. Thoros'un öldürülmesinden sonra ise Baudoin, şehre hâkim oldu ve böylece 10 Mart 1098 tarihinde doğudaki ilk Haçlı devleti kurulmuş oldu⁶³.

Antakya Hristiyanlar için çok önemli bir şehir olup, Haçlıların tabii ve önceden belli hedefiydi. Manevi yönü bir tarafa, çok müstahkem bir mevki olması sebebiyle de zapt edilmeden Kudüs'e geçmek onlar için akıllıca bir iş olmayacaktı. Bunun farkında olan ana Haçlı ordusu, 20 Ekim 1097'de şehir surlarının önlerine geldi ve ertesi gün şehri kuşattı.⁶⁴ Antakya hâkimi Yağsıyânî, Haçlıların geldiğini haber alınca endişeye kapılmış ve derhal şehrin etrafına hendekler kazdırdığı gibi, Hristiyanları da kendisine ihanet edeceğini düşündüğünden şehirden atmıştı. Bir taraftan bu türden önlemler ile şehri savunmaya hazırlamış olan Yağsıyânî, diğer taraftan da yardım için Haleb meliki Rıdvan, Dımaşk meliki Dukak ve Musul Valisi Kürboğa'ya elçiler göndermişti. Kürboğa birleşik yardım ordusuyla yola çıkmış ise de önce Urfa'yı kuşatıp, orada üç hafta boşa vakit yitirdi. Bu durum Haçlıların işine geldi. Zira Haçlılar kuşatma sırasında muhteşem bir kıtlık ve açlık⁶⁵ ile karşı karşıya kalmıştı. Ancak onlar kısa bir süre sonra Ermeni asıllı olan Firuz adındaki kule muhafızı ile içeri girmelerine yardım etmesi hususunda anlaştı. 2 Haziran gecesini Firuz'un bulunduğu kuleye merdiven dayamak ve halatlarla tırmanmak suretiyle burçlara çıktılar. Sayıları çoğalınca da Bohemund'un emri doğrultusunda saldırının başlatılması için borazanlar çalındı. İçeri girenlerin kapıları açmasıyla şehir 9 ay

⁶² Süryani Mihail, Thoros'un Urfa'yı teslim etmek istediğini Godefroi de Bouillon'a bildirdiğini ve Baudoin'in, Godefroi'nin direktifiyle Urfa'ya gittiğini bildirmekle beraber, Thoros'tan teklif geldiğinde, Haçlıların, "Urfa, Kudüs'ten evvel Hazreti İsa'ya inandığı için, Efendimiz onu Kudüs'ten evvel elimize veriyor" dediklerini kaydeder. Süryani Mihail, 1944, 40.

⁶³ *I.ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, 2005, 10-11: Demirkent, 1997, 34-38: Runciman, 2008, 141-147, 152-157: Demirkent, I. (1989). Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış(1098-1146). *Belleten*, LIII(206), 168.

⁶⁴ Runciman, 2008, I, 164-165: Demirkent, 1997, 39.

⁶⁵ Urfalı Mateos, yiyecek bulunamadığından baş gösteren hastalıklar neticesinde Haçlı ordusunun beşte birinin öldüğünü bildirir. Urfalı Mateos, 2000, 193.

süren kuşatma neticesinde Haçlıların eline geçmiş oldu. Şehirden 30 muhafızı ile kaçan Yağıbasan ise yorgunluk ve bitkinlikten atının üzerinde dahi duramaz bir haldeydi. Şehirden fazla uzaklaşmamıştı ki muhafızları tarafından terk edildi. Oradan geçen bir Ermeni onu tanıyarak başını kesmek suretiyle öldürdü ve Antakya'ya götürdü.⁶⁶ Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyaruk tarafından Antakya'ya yardıma gönderilen ancak önce Urfa'yı ele geçirmeye çalıştığından zamanında Antakya'nın imdadına yetişemeyen Musul valisi Kürboğa'nın idaresindeki 100 bin kişilik ordu, Haçlılar şehri ele geçirdikten sonra gelerek şehri kuşatmış ise de 28 Haziran 1097'de yapılan meydan savaşında hezimete uğradı. Bu suretle Antakya kesin olarak kaybedilmiş oldu. Bohemund, Antakya'ya hâkim olarak, Doğu'daki ikinci Haçlı devletini kurdu⁶⁷. Bohemund'un Antakya'yı ele geçirmesi, başından beri sağlıklı ve samimi olmayan Haçlı-Bizans işbirliğine son vermiş,⁶⁸ Haçlılar ile Bizans arasında meydana gelecek anlaşmazlıkların temelini teşkil etmiştir.⁶⁹

Antakya'nın ele geçirilmesi ve Bohemund'un hâkimiyetine bırakılmasından sonra Haçlı ordusunun başına geçen Raymond, Kudüs'e doğru harekete geçmeden önce Bohemund ile birlikte, zor şartlar altında⁷⁰ iki hafta süren kuşatma sonrası Ma'arratu'n-Numân'a hâkim oldu. Raymond bundan sonra da önemli liman şehri olan Tartus'u ele geçirdi ve Kudüs istikametinde yoluna devam etti.⁷¹

Haçlılar, 7 Haziran 1099'da esas hedef olan Kudüs'ü kuşatma altına aldı ve 15 Temmuz'da şehri ele geçirdi. Kudüs valisi ve adamları Kudüs'ten canlı çıkabilen tek Müslüman grup olmuştu. Haçlılar 461 yıl sonra Kudüs'e girdiklerinde eşine rastlanmamış bir vahşet⁷² sergiledi. 17 Temmuz günü Haçlı liderleri toplandı ve Godefroi, "*Kutsal Mezarın Savunucusu*" sıfatıyla Kudüs Haçlı Krallığı'nın ilk kralı seçildi.⁷³ Godefroi iki yıl sonra öldüğünde yerine kardeşi Baudoin geçecek ve 17 yıl kadar hüküm sürecektir.⁷⁴

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 229-230; Anna Komnena, 1996, 334-335; Bar Hebraeus, 1987, 339; Azîmî, 1988, 30-31. Aynı yerde, Yağıbasan'ın Antakya'dan kaçarken susuzluktan öldüğünü kaydeder: Runciman, 2008, I, 164-65, 177-180; Demirkent, 1997, 39-41.

⁶⁷ Altan, 2003, 3.

⁶⁸ Koca, 2003, 84.

⁶⁹ Usta, 2008, 68.

⁷⁰ Fulcherius Carnotensis, bu kuşatma sırasında Haçlı askerlerinin, şiddetli açlığın sebep olduğu cinnetle çevrede yatan ölü Müslümanların kalçalarından et parçaları kesip, pişirdikten sonra yediklerini kaydeder. Fulcherius Carnotensis, 2009, 96.

⁷¹ Demirkent, 1997, 46-47.

⁷² Haçlıların Kudüs'e girdikten sonrası gerçekleştirdiği vahşet ve yaşattığı dehşet ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Polat, İbrahim E. (2008). Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri. *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, (5/6), 15-17.

⁷³ Demirkent, 1997, 54-56.

⁷⁴ Süryani Mihail, 1944, 42; Bar Hebraeus, 1987, II, 341.

Kutsal belde Kudüs'ün elde tutulması için gerekli olan insan gücünü sağlamak amacıyla, Doğu'ya birbiri ardına yola çıkan ancak birbirlerinden ayrı hareket eden üç ayrı ordudan müteşekkil, bir öncekinin devamı niteliğinde olan yeni bir Haçlı seferi düzenlendi. Birinci ordu Merzifon, ikinci ordu Konya, üçüncü ordu ise Ereğli yakınlarında I. Kılıçarslan'ın liderliğindeki birleşik Türk ordusu tarafından imha edildi. Bu seferin akamete uğratılması ile İznik'in kaybedilmesinden sonra Konya'yı başkent edinerek burada güçlenmeye çalışan Anadolu Türkleri ve Suriye Müslümanları büyük bir tehlikeden kurtulduğu⁷⁵ gibi, Türklerin Anadolu topraklarından atılamayacağı da anlaşılmış oldu.⁷⁶

Kont Raymond de St. Gilles'in oğlu Bertrand, yedi yıldır kuşatma altında olan Trablus'u 1109'da ele geçirdi⁷⁷ ve Haçlıların Doğu'da kurduğu devletlerin dördüncüsü olan Trablus Haçlı Kontluğu⁷⁸'nu kurdu. Böylece Haçlı Seferleri'nin ilk evresi Batılılar açısından başarıyla sonuçlandı.

Haçlılar, Doğu'da dört devlet idaresi kurmuş ve hâkimiyet sahalarını genişletmeye çalışırken, Müslümanlar birlik içinde tek maksat ile hareket edeceği yerde, Haçlı Seferleri öncesinde olduğu gibi, sonrasında da siyasi olarak bölük pörçük bir hal arz ediyordu. Aynı amaç doğrultusunda birlikte harekete edemedikleri için, kazandıkları zaferler de etkili olmuyordu. Müslümanların toparlandığı ve Haçlı devletleri karşısında gerçek manada zaferlerin kazanıldığı dönem ancak İmâdeddin Zengi ile başlayacak, Urfa Haçlı Kontluğu'nun 1144'te alınmasıyla Haçlılara ilk büyük darbe inecekti.⁷⁹ İmâdeddin Zengi ile başlayan sistemli mücadelenin Nüreddin Mahmûd ve sonrasında da Selâhaddin Eyyûbî tarafından sürdürülmesi ise Haçlılarda ardı ardına inen yumruk etkisi yaratacaktır.

Nüreddin Mahmûd Zengî Öncesi Zengî Ailesi ve Faaliyetleri

Zengîler, Büyük Selçuklu Devleti ve Irak Selçuklu Devleti'ne tâbi bir atabeylik olarak Musul'da kurulmuş ve Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ve Suriye'ye hâkim olmuş, belli bir süre Mısır'a dahi hükmetmiş büyük bir sülaledir. Kurucusu İmâdeddin Zengi'ye nispetle, Zengîler, kurulduğu yere nispetle de Musul Atabeyliği olarak adlandırılmışlardır.⁸⁰

⁷⁵ Altan, 2003, 4-5.

⁷⁶ Runciman, 2008, II, 15-24.

⁷⁷ I. ve II. *Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, 2005, 14; Fulcherius Carnotensis, 2009, 175.

⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. Küçüksipahioğlu, B. (2007). *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*. (Birinci Baskı). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

⁷⁹ Hitti, Philip K. (1995). *Arap Tarihinin Mimarları*. (Birinci Baskı). (Çev. Ali Keskin). İstanbul: Risale Yayınları, 142; Hillenbrand, 2015, 50.

⁸⁰ Alptekin, C. (1992). *Musul Atabeyliği (Zengîler)*. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi(DGBİT), VII, İstanbul: Çağ Yayınları, 533.

Musul atabeyi İmâdeddin Zengi'nin babası, Kasimüddeve lakabıyla bilinen Aksungur'dur. Aksungur, Selçuklu sultanı Melikşah'ın memlûklerinden biri olup, Sultan Melikşah tarafından Haleb'e vali olarak tayin edilmişti.⁸¹ Ebû Şâme, bu tayinin, Aksungur'un Melikşah'a yakınlığı⁸² ve onun nezdinde itibarının ve nüfuzunun artması sonrası endişelenen, bu sebeple onu sultanın yanından uzaklaştırmak isteyen Nizamülmülk'ün girişimiyle gerçekleştirdiğini bildirmektedir.⁸³ İbn Kesîr de aynı şekilde, Aksungur'un Haleb'e Nizamülmülk'ün tavsiyesi üzerine tayin edildiğini kaydeder.⁸⁴ Aksungur Haleb'de, idareyi ele aldıktan vefatına kadar, her daim adaletli bir yöneticilik yaptığı gibi, aldığı tedbirlerle yolları emniyetli kıldı ve şehri imar etti.⁸⁵

Aksungur, 1092 yılında Sultan Melikşah'ın emriyle, Suriye sahillerindeki şehirleri fethetmek için çıkan sultanın kardeşi Tacüddeve Tutuş ile birlikte hareket etti. Trablus şehrini zapt etmek niyetiyle şehir önüne geldiklerinde şehrin hâkimi, buradaki hâkimiyetinin Sultan Melikşah tarafından bir menşurla onaylandığını dile getirirse de Tutuş kuşatmaya karar verdi. Aksungur ise bunun Melikşah'ın emrine muhalefet olduğunu söyleyince. Tutuş, Aksungur'a çok kızıp Şam'a döndü. Aksungur ise Haleb'e gitti.⁸⁶ Aynı yıl Melikşah vefat etti. Sultanın çocuklarının küçük olması ve anlaşmazlıkları dolayısıyla Aksungur, Urfa hâkimi Bozan ile birlikte, saltanat mücadelesine giren Tutuş'un safına geçti. Ancak Berkyaruk'un taht iddiasıyla ortaya çıkması üzerine Berkyaruk safına geçtiler. Tutuş ilk başta buna ses çıkarmamış ise de Dımaşk'ta gücünü topladıktan sonra Haleb istikametinde yola çıktı. Bu haberi alan Aksungur ve Bozan ordularını birleştirip, onu karşılamak üzere Tell- Sultan yakınlarına geldi. Burada meydana gelen çetin savaş Aksungur ve Bozan'ın ölümü ile sonuçlandı(1094 Mayıs-Haziran).⁸⁷ Aksungur'un naaşı Karenbiya'da bir şehitliğe gömüldü. Ancak oğlu İmâdeddin Zengi, Haleb'i ele geçirdikten sonra, babasının naaşını Züccâciye Medresesi'ne götürmüş ve oraya defnetmiştir.⁸⁸

⁸¹ İbn Hallikân, 1842, I, 225; İbnü'l-Adim, 2011, 73; Ebû Şâme, I, 64; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 137; Sevim, A. (1983). Azimi'nin el-Muvassal Adlı Kayıp Eserindeki Selçuklularla ilgili Kayıtlar. *Belleten*, XLVII (187), 846; İbnü'l-Adim, daima sultanın hizmetinde bulunan Aksungur'un babasının adının el-Turgan olup Sabyu boyuna mensup olduğunu kaydeder. Bkz. İbnü'l-Adim, 2011, aynı yer; Sevim, 1983, a.g.m., aynı yer.

⁸² Birlikte eğitim alan Melikşah ve Aksungur'un arkadaşlığı her daim devam etmiştir. Melikşah sultan olduktan sonra, güven duyduğu Aksungur'u yanından ayırmamıştır. Ebû Şâme, I, 64.

⁸³ Ebû Şâme, I, 64, 66.

⁸⁴ İbn Kesîr, 1995, XII, 290.

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 198; Sevim, 1983, a.g.m., 847; İbn Kesîr, 1995, XII, 291.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 175-176; Ahmed b. Mahmûd, (1977). *Selçuk-Nâme*. (Birinci Baskı). I, (Haz. Erdoğan Merçil). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 162-163.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 188-190, 197; Ebû Şâme, I, 70; Urfalı Mateos, 2000, 182-183.

⁸⁸ İbnü'l-Adim, 2011, 75; İbn Hallikân, 1842, I, 225, 236.

Aksungur'un vefatı sırasında yedi yaşında olan İmâdeddin Zengi, Musul şehrinde Kürboğa, Musa el-Türkmani, Çökürmüş, Çavlı, Mevdûd ve Aksungur Porsukî'nin yanında bulundu ve onun eğitimi ile bu emirler ilgilendi.⁸⁹ Aksungur Porsukî, Musul valisi ve Irak şihnesiyken, Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd 516(1122-1123) yılında Vasıt ve çevresini de ona verdi. Aksungur Porsukî ise İmâdeddin Zengi'yi şehri muhafaza ve hâkimiyetin tesisi için Vasıt'a gönderdi. O, daha sonra da Basra'nın idaresiyle görevlendirildi. Sultan Mahmûd da bu şehirleri ona iktâ etti.⁹⁰ Şehirleri himaye konusunda çok iyi işler çıkaran, asayiş ve huzuru sağlamayı başaran İmâdeddin Zengi, başarılı idaresi ile itibarını arttırdı ve Sultan Mahmûd'un gözüne girdi. Sultan Mahmûd, başarılı bir yönetici olduğuna kanaat getirdiği İmâdeddin Zengi'yi Rebiülevvel 521/ Mart-Nisan 1127'de Irak şihneliği'ne tayin etti.⁹¹ Bu arada Musul hâkimi Aksungur Porsukî, Musul'daki bir camide 25 Kasım 1126 tarihinde Batınîler tarafından şehit edildi. Yerine oğlu İzzeddin Mesud geçti ise debir yıl sonrasında vefat edince, Aksungur Porsukî'nin memlûklerinden olan Emir Çavlı idareyi ele aldı.⁹²

Emir Çavlı, Musul'da idareyi ele geçirdikten sonra, iktidarını onaylatmak üzere Bahâeddin Şehrizûrî ve Aksungur Porsukî'nin emiri Selâhaddin Yağsiyanî'yi Sultan Mahmûd'a gönderdi. Ancak, onlar Emir Çavlı'yı kendileri için tehlikeli gördüklerinden ve İmâdeddin Zengi ile de anlaşmış olduklarından dolayı, Sultan Mahmûd'dan Musul valisi olarak İmâdeddin'in tayin edilmesini istediler. Sultan, bunun üzerine İmâdeddin'i yanına çağırıp, onu Musul valisi tayin ettiği(1127) gibi, oğulları Alparslan ve Ferrûhşah'ın atabeyliğini de ona verdi. İmâdeddin, Musul'a giderek şehre hâkim oldu.⁹³ Böylece İslâm dünyasında Haçlılara karşı verdikleri mücadele ile meşhur olan Musul Atabeyliği kurulmuş oldu. İmâdeddin Zengi, derhal Suriye'yi birleştirme siyasetine girişecek ve Haçlılara karşı vereceği mücadeleler ile de Suriye'de dengeleri yerinden oynatacaktır.

İmâdeddin Zengi'nin Musul'da idareyi ele aldıktan sonraki siyasi ve askeri hayatı Türk, Kürt ve Arap hâkimlere ve Haçlılara karşı yürüttüğü faaliyetler, tâbi olduğu Selçuklu Sultanlığı ve Abbâsî Hilâfeti ile ilişkisi bakımlarından incelenebilir. Müslüman hâkimlere karşı gerçekleştireceği seferler siyasi ihtirasından değil, Haçlılara karşı mücadelede başarısızlığın temelinde bölünmüşlüğün yattığını bilmesi ve bu sebepten Suriye'yi Haçlılara karşı

⁸⁹ Alptekin, C. (1978). *Zengi*. İslâm Ansiklopedisi. XII, İstanbul: MEB Yayınlar, 526:Aynı müellif, 1992, 533.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 478, 492.

⁹¹ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 507.

⁹² Bar Hebraeus, 1987, II, 360: İbnü'l-Esîr, 1987, X, 501,508-509.

⁹³ Süryani Mihail, 1944, 94-95: İbnü'l-Esîr, 1987, X, 508-509: Bar Hebraeus, 1987, II, 360-361: I. ve II. Haçlı Seferleri Vekaynamesi, 2005, 42-43: İbn Hallikân, 1842, I. 540.

birleştirmeyi sağlama siyasetindedir. Müslüman hâkimlere karşı faaliyetlerinde olacağı gibi Haçlılara karşı siyasetinde de başarı sağlayacaktır ki İslâm dünyasında kazandığı ünü de bunun ile elde etmiştir. Metbûu Irak Selçuklu Devleti'ne ve Abbâsî Hilâfetine karşı faaliyetlerinde ise istediği sonucu alamayacaktır.

İmâdeddin Zengi Musul'da hâkimiyetini tesis ettikten ve işlerini yoluna koyduktan sonra, ilk iş olarak Artuklu Hısn-ı Keyfa hâkiminden Nusaybin'i kan dökmeden aldı. Daha sonra, sırasıyla Sincar, Habur ve Harran'ı ele geçirdi. Haçlı tehlikesi altında olan Harran halkı, şehri İmâdeddin'e kendilerini himaye edeceğini düşündüklerinden memnuniyetle teslim etmişlerdi.⁹⁴ İmâdeddin, Harran'ı aldıktan hemen sonra Urfa'ya giderek Urfa kontu II. Joscelin ile bir barış anlaşması yaptı.⁹⁵ Kendi bölgesindeki İslâm hâkimlerini hâkimiyetine alıp, birliği tesis etmeden Haçlılara karşı harekete geçmeyi düşünmeyen İmâdeddin'in yaptığı bu anlaşma, onun ne kadar planlı ve uzak görüşlü bir siyaset izlediğini göstermektedir.⁹⁶

İmâdeddin Zengi Musul'da bulunurken Haleb'de karışıklıkların vuku bulduğu haberini alınca, şehir Haçlı tehlikesine maruz kalmadan derhal harekete geçti. Öncelikle Selâhaddin Yağsiyânî'yi yanında bir birlik olduğu halde Haleb'e yollayarak, oradaki duruma el koydu ve düzeni sağladı. Ardından kendisi de yola çıkarak Haleb'e varan İmâdeddin, Haziran 1128'de şehre hâkim oldu ve Ebû'l-Hasan Ali b. Abdurrezzak'ı Haleb reisliğine tayin etti⁹⁷. İmâdeddin'in Haleb'i Musul ile birleştirmesi neticesinde Haleb, uzun zamandır devam eden istikrarsızlıktan sonra, Hristiyan ve Müslüman hâkimler arasında rekabet nesnesi olmaktan çıkmış oldu.⁹⁸

Haleb'e hâkim olalı çok geçmemişti ki Sultan Mahmûd'un İmâdeddin Zengi'nin yerine Hille emiri Dübeyse b. Sadaka'yı tayin etmek istediği haberi gelince, İmâdeddin Bağdat'a giderek, yanında getirdiği 100 bin altın ve çeşitli hediyeleri sultana takdim ile bu tayini engelledi.⁹⁹

İmâdeddin Zengi, Haleb'i aldıktan ve Sultan Mahmûd'un yanına giderek hâkimiyetini tasdik ettirdikten sonra gözünü Dımaşk'a çevirdi. Çünkü Dımaşk Atabeyliği, Suriye'de siyasi birliğin sağlanması yolundaki en büyük engeldi. Dımaşk Atabeyi Tuğtekin, İmâdeddin'in

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 511.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 511: Urfalı Mateos, 2000, 286.

⁹⁶ Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi(1118-1146)*. (İkinci Baskı). II, Ankara: TTK Yayınları, 87.

⁹⁷ Azîmî, 1988, 51-52. : İbnü'l-Adim, 2011, 88: İbnü'l-Esîr, 1987, X, 513-514.

⁹⁸ Holt, 1986, 40

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 517: Bar Hebraeus, 1987, II, 361: Azîmî, 1988, 52: İbnü'l-Adim, 2011, 88. İbnü'l-Adim, aynı yerde, İmâdeddin'in, Sultan Mahmûd'a 120 bin altın takdim ettiğini bildirir.

Sultan Mahmûd'un yanına gitmesinin hemen öncesinde, 12 Şubat 1128'de vefat etmiş, yerine vasiyet ettiği en büyük oğlu Tacülmülûk Börü geçmişti.¹⁰⁰ İmâdeddin 1130'da Dımaşk'a yönelik ilk adımını attı. Haçlılara karşı sefere çıktığını söyleyerek, Dımaşk Atabeyi Tacülmülûk Börü'ye haber gönderip Haçlılara karşı cihadda kendisine yardım istedi. Börü, bunun üzerine o sırada Hama'da bulunan oğlu Sevinc'e cihad ordusuna katılmasını emredince, Sevinc derhal harekete geçerek İmâdeddin'in ordugâhına geldi. İmâdeddin Zengi, Sevinc ve önde gelen komutanları esir ederek korunmasız Hama'ya gitti ve korunmasız halde bulunan şehre kolaylıkla hâkim oldu. Bunu takiben Humus'ı kuşattı ise de ele geçirmeye muvaffak olamadı.¹⁰¹

1130 yılı İmâdeddin Zengi'nin Dımaşk'a yönelik siyasetini icraya başlaması bakımından olduğu kadar, Haçlılara karşı ilk seferini gerçekleştirmesi bakımından da önemlidir. Zengi, Haleb'e üç fersah mesafede bulunan ve devamlı surette Haleb dışında Müslümanları taciz ederek yağma ve talanda bulunan Esarib Haçlılarının üzerine yürüdü. Esarib Kalesi'ni zapt ettikten sonra, Haçlıların elinde bulunan Hârim'e yürüyüp kuşatmış ise de şehir gelirlerinin yarısının kendisine teklif edilmesi üzerine kuşatmayı kaldırdı. Bu başarılar sonrası Haçlılar, onun kendileri için çok büyük felaket olduğunu anlamış ve artık hücumdan savunmaya geçmek zorunda kalmışlardır.¹⁰²

İmâdeddin Zengi, İslâm beldelerini kendi hâkimiyeti altında toplama siyaseti gereğince Artuklu toprakları üzerine yürüdü. Kendi topraklarını müdafaa etmek isteyen Mardin hâkimi Hüsâmeddin Timurtaş b. İlgazi ve Hısn-ı Keyfa hâkimi Rüküddevle Davud b. Sökmen ittifakta bulunarak, yanlarında Amid hâkimi ve Türkmen emirlerinin de destekleriyle 20 bin kişilik ordu olduğu halde İmâdeddin Zengi'ye karşı dursalar da Serci'de yapılan savaşı kaybettiler.¹⁰³ İmâdeddin, Serci ve Dârâ'yı ele geçirdi. Ancak savaştan hemen sonra iki taraf arasında barış tesis edildi.¹⁰⁴ İmâdeddin Zengi'nin birleşik Artuklu ordusuna karşı elde ettiği zafer, ona Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun hâkimiyetini verdi.¹⁰⁵

İmâdeddin Zengi ile Abbâsî Halifesi el-Müsterşid arasında 1131 yılında bir savaş meydana geldi. Savaşın sebebi Müsterşid'in, İmâdeddin Zengi'nin esiri olan Hille emiri Dübeys b. Sadaka'yı öldürmek üzere kendisine verilmesini istemesi ve İmâdeddin'in de bunu reddetmesiydi. Dübeys'i yakalayan Dımaşk Atabeyi Tacülmülûk Börü, İmâdeddin'in elinde

¹⁰⁰ İbn Kalânîsî, 2015, 98; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 515-516.

¹⁰¹ İbn Kalânîsî, 2015, 109-110; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 521.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, 1987, X, 523-524.

¹⁰³ İbnü'l-Ezrâk, 1992, 47; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 524; Süryani Mihail, 1944, 107.

¹⁰⁴ Süryani Mihail, 1944, 107.

¹⁰⁵ Merçil, E. (2000). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. (Dördüncü Baskı). Ankara: TTK Yayınları, 215: Dakukî, 1975, 55.

esir bulunan oğlu Sevinc ve emirlerin serbest bırakılması karşılığında onu İmâdeddin Zengi'ye vermişti.¹⁰⁶ Halife Müsterşid, isteğine olumlu cevap alamayınca İmâdeddin'in üzerine yürümek üzere hazırlanmış ise de Sultan Mahmûd'un vefatı¹⁰⁷ sonrası Irak'a hâkim olan ve ittifak halinde bulunduğu Sultan I. Mesud'un, Sultan Sencer ile yaptığı savaşı kaybettiğini öğrenince geri döndü. Sultan Sencer'in emriyle, bu sefer İmâdeddin, yanına Dübey's'i de alarak Bağdat'a doğru hareket etti. Hısnu'l-Berâmike'de meydana gelen savaşta mağlup oldu ve Musul'a döndü.¹⁰⁸ Halife bununla yetinmeyerek, aynı yıl içinde Musul'a bir sefer düzenleyip şehri kuşatmış ise de başarılı olamayıp Bağdat'a dönmek zorunda kaldı.¹⁰⁹

İmâdeddin Zengi, Sultan Mahmûd'un ölümünden istifade ile yanında bulunan Melik Alparslan'ı Irak'ta sultan ilan etmeye çalışmış ise de bunu başaramamıştı. Ancak bu durum onun, Selçuklu hâkimiyetini tanımadığı anlamına gelmez. Zira İmâdeddin, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in emirlerini harfîyyen yerine getiriyor,¹¹⁰ Sencer'e karşı mücadele eden I. Mesud'un ülkesine saldırmaktan hiç geri kalmıyordu.¹¹¹

1134 Nisan'ında Mardin hâkimi Timurtaş İmâdeddin Zengi'ye haber göndererek, Amid ve Hısn-ı Keyfa hâkimi Davud'a karşı yardım istedi. Bu İmâdeddin'in elbette ki işine geliyordu. Nitekim ordusuyla derhal harekete geçerek, Timurtaş ile birleşti ve Amid kapısında ordugâh kurdu. Yapılan savaşta Davud mağlup edilse de Amid alınamadı. Kuşatmayı daha fazla sürdürmek istemeyen İmâdeddin, Timurtaş ile birlikte Amid önünden Sur Kalesi'ne gelerek bu kaleyi almış¹¹² ve Timurtaş'a vermiştir.¹¹³ Böylece Timurtaş, İmâdeddin ile ittifak yaptığı gibi ona tâbi de oldu.¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, İmâdeddin'in aynı yıl içinde Musul'a bağlı köylerde devamlı surette yağma ve talanda bulunan Hamidiye Kürtleri'nin kalelerini ele geçirdiğini, Hakkâri civarını emniyete kavuşturduğunu ve Halife ile barıştığını kaydeder.¹¹⁵

¹⁰⁶ Azîmî, 1988, 55: İbnü'l-Esîr, 1987, X, 527: Bar Hebraeus, 1987, II, 363.

¹⁰⁷ Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd Ağustos-Eylül 1131'de Hemedân'da vefat etti. Devlet ileri gelenlerinin ittifakıyla oğlu Davud tahta çıkarılmış ancak amcası Mesud, Irak Selçuklu sultanı olmuştu. İbnü'l-Esîr, 1987, X, 528, 531-533.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, X, 525: Süryani Mihail, 1944, 108: Azîmî, 1988, 56: Bar Hebraeus, 1987, II, 365.

¹⁰⁹ İbnü'l-Ezrâk, 1992, 48: Azîmî, 1988, 56: Süryani Mihail, 1944, 108.

¹¹⁰ Alptekin, 1985, 110.

¹¹¹ Bayat, F. (2002). İmaduddin Zengi ve Musul Atabeyliği. Türkler Ansiklopedisi, IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 816.

¹¹² İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 23-24: Üsâme ibn Münkız, 2015, 192: Süryani Mihail, 1944, 117: İbn Kalânîsî, 2015, 127. Kalânîsî, aynı yerde, Zengi'nin Amid önünde yapılan savaşta Davud'un çocuklarından bazılarını esir aldığını yazmıştır.

¹¹³ Üsâme İbn Münkız, 2015, aynı yer: Süryani Mihail, 1944, aynı yer.

¹¹⁴ Turan, 2001, 155.

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 24-26.

Batınîler'in saldırısı ile yaralanan Dımaşk atabeyi Tacülmülûk 1132 Haziran'ında vefat etti.¹¹⁶ Vefat etmeden önce kendisinin yerine Şemsü'l-Mülûk İsmail'in geçmesini vasiyet etti ve öyle de oldu.¹¹⁷ Şemsü'l-Mülûk'un adaletsizliği, şehrin ileri gelenlerinin mallarını müsadere etmesi ve dindışı yaşantısı sebebiyle hem Dımaşk emirleriyle hem de halkı ile arası açıldı ve kendisinden nefret edilir hale geldi.¹¹⁸ Halkın ve şehir ileri gelenlerinin rahatsızlığı zirveye ulaşmış ve kendisini tehdit eder hale geldiğinde, İmâdeddin Zengi'ye haber göndererek onu şehri ele geçirmeye teşvik etti. Dımaşk'ı ele geçirmek için gereken fırsat İmâdeddin'in ayağına kadar gelmişti. İmâdeddin vakit kaybetmeden Dımaşk'a doğru şehri teslim almak üzere yola çıktı ancak bu durumdan haberdar olan Şemsü'l-Mülûk'un annesi Safvetü'l-Mülk şehri teslim etmek isteyen oğlunu öldürttü. Onun ortadan kaldırılmasından sonra şehir Şihabeddin Mahmûd'a biat etti ve şehri kuşatan İmâdeddin ise Mart 1135'te geri dönmek zorunda kaldı.¹¹⁹ Müteakip iki yıl Dımaşk'a yönelik tacizlerini sürdüren İmâdeddin, 1137'de Şihabüddin'in annesi Safvetü'l-Mülk ile evlendi ve Humus'un kendisine verilmesi şartıyla barış yaptı.¹²⁰ Humus aynı yıl içinde İmâdeddin tarafından kuşatma altına alınmış ise de şehri elinde tutan Tuğtekin'in memlûkü Muineddin Üner'in direnişi¹²¹ nedeniyle netice alınamamıştı.¹²² Dımaşk yöneticileri Humus'u İmâdeddin'e teslim ederek onun Dımaşk'ı ele geçirme istek ve hırsını dizginlenmeyi düşünürken, İmâdeddin ise bu nikâh akdiyle, gittikçe istikrarsızlaşan Dımaşk üzerinde, ileride şehri kendisine verecek bir hâkimiyet tesis etmek niyetindeydi.

İmâdeddin Zengi, Suriye'yi birleştirme siyaseti doğrultusunda Dımaşk'ı ele geçirmeye yönelik teşebbüslerine devam ederken eşzamanlı olarak Haçlılara karşı da mücadelesini sürdürüyordu. 1136 Mayıs'ında Haçlılara karşı en büyük zaferlerinden birini almıştı. Lazkiye ve civarına sevk ettiği Emir Savar, 7 bin Haçlıyı esir ederken¹²³ Mart 1137'deki Dımaşk

¹¹⁶ Tacülmülûk'e yapılan saldırı bir intikam saldırısıydı. Zira İbn Kalânîsi'nin kaydettiğine göre o, Dımaşk'ın Batınilerden temizlenmesi için büyük çaba göstermiş, onlara karşı savaş açarak halkın da desteğiyle binlercesini kılıçtan geçirmişti. Detaylı bilgi için bkz. İbn Kalânîsi, 2015, 100-105.

¹¹⁷ İbn Kalânîsi, 2015, 116; İbnü'l-Esîr, 1987, X, 535-536.

¹¹⁸ İbn Kalânîsi, 2015, 127-128; İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 29.

¹¹⁹ İbn Kalânîsi, 2015, 128-132; İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 30.

¹²⁰ İbn Kalânîsi, 2015, 143-144; İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 58; İbnü'l-Ezrâk, 1992, 67; Azîmî, 1988, 60. Nikâhı Belh'li Burhânüddin kıymıştı.

¹²¹ Muineddin Üner, bu tarihten vefatına kadar hem İmâdeddin Zengi hem de oğlu Nûreddin Mahmûd'a karşı Dımaşk'ın savunulmasında en etkili kimse olmuş, siyasi denge oyunları oynayarak Dımaşk'ın ömrünü uzatmıştır.

¹²² İbn Kalânîsi, 2015, 140; İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 58.

¹²³ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 45.

kuşatmasından hemen sonra da Hama yakınlarında bulunan Ba'rin, Maarra ve Kefertab'ı¹²⁴, 1138 Ekim'inde ise, Haçlıların eline düşmüş olan Esarib'i yeniden zapt etti.¹²⁵

Şihabeddin Mahmûd 1139 yılında öldürüldü ve yerine Cemâleddin Muhammed b. Börü geçti. Ancak Dımaşk'ın yönetimi ve hâkimiyeti Muineddin Üner elindeydi. Safvetü'l-Mülk, oğlunun intikamının alınması için İmâdeddin'i Dımaşk'a çağırdı. Derhal yola çıkan İmâdeddin, öncelikle Dımaşk'ın toprağı olan Baalbek'i Ağustos ayında aldı ve daha sonrasında ise Dımaşk'ı kuşatarak Cemâleddin'den şehrin teslimini istedi. Cemâleddin bunu kabul etse de şehrin ileri gelenleri onu engelledi. Cemâleddin'in 29 Mart 1140'ta ölmesi üzerine yerine Mucireddin Abak geçti. Lâkin şehrin yönetimini Şihabeddin döneminde olduğu gibi Muineddin Üner eline aldı.¹²⁶ Muineddin Üner, İmâdeddin Zengi'nin bitmek bilmeyen ve bitecek gibi de görünmeyen Dımaşk'a sahip olma gayreti karşısında yalnız başına fazla dayanamayacağını anlayarak, Suriye topraklarını işgal etmiş olan Haçlılarla ittifak yapmak suretiyle Dımaşk'ı hem İmâdeddin, hem de onun oğlu Nûreddin Mahmûd'un Suriye'yi birleştirme siyasetine karşı korumaya çalışacaktır. Dımaşk Atabeyliği'nin zapt edilmesi Haçlılar için Suriye'de felaketi getireceğinden, onlar yardım çağrılarına seve seve olumlu cevap vereceklerdir.

Muineddin Üner ilk iş olarak İmâdeddin Zengi tehlikesine karşı, birlikte hareket etmek üzere Haçlılarla anlaşma yaptı ve bunun karşılığında ise Banyas'ı sundu. İmâdeddin Zengi, Cemâleddin'in ölümü sonrası otorite boşluğu sebebiyle Dımaşk'ta doğacağını düşündüğü karışıklıklardan istifade etmek üzere Dımaşk'ı kuşattı. Bu arada Haçlılar yapılan anlaşma gereğince harekete geçti ve Dımaşk kuvvetleriyle birleşerek Banyas'ı aldılar. İmâdeddin, şehir önünden çekilmek zorunda kalmış ve onların birleşmesini engelleyememişti. Birleşik Haçlı-Dımaşk ordusu Banyas'ı zapt etti ve şehrin valisi öldürüldü. Banyas ise Haçlılarda kaldı. İmâdeddin Zengi, Dımaşk'ı yeniden kuşattı ise de başarılı olamayarak, Dımaşk çevresindeki yağma ve talandan elde ettikleriyle Musul'a dönmek zorunda kaldı.¹²⁷ Nûreddin Mahmûd 1140 yılındaki bu teşebbüsünden sonra, Dımaşk'ı ele geçirmeye yönelik herhangi bir girişimde bulunmayacaktır. Onun, Suriye'de birliği sağlamak gayesiyle Dımaşk'ı ele geçirme istek ve hayalini, vefatından sonra oğlu Nûreddin Mahmûd gerçekleştirecektir.

¹²⁴ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 54-55.

¹²⁵ İbn Kalânîsî, 2015, 146.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 68-72: İbn Kalânîsî, 2015, 145-148. Çevirmen, pek çok tarihlendirmede olduğu gibi, Cemâleddin'in vefat tarihini Hicri'den Miladi'ye çevirirken de yanlışlık yapmış ve 4 Nisan 1140 tarihini vermiştir.

¹²⁷ İbn Kalânîsî, 2015, 148-150: İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 73-74.

İmâdeddin bundan sonraki üç yıl boyunca Müslüman hâkimler üzerinde hâkimiyetini tesis için uğraştı. Kıpçakların elinden Şehrizûr'u¹²⁸, Hısn-ı Keyfa hâkimi Davud'dan ise Behemrud Kalesi'ni aldı.¹²⁹ Daha öncesinde Davud'a tâbi olan Amid hâkimi, Zengi'den korkarak onun adına hutbe okuttu. Mihraşoğulları'nın hâkimiyetindeki el-Hâdise şehrini de zapt eden¹³⁰ İmâdeddin, çok müstahkem bir kale olmasıyla ünlü Hakkâri'de bulunan Eşeb(Aşeb) Kalesi'ni ele geçirerek bölgeyi emniyete kavuşturdu.¹³¹ İmâdeddin bunlardan başka, Diyarbakır üzerine harekete geçerek Tanza, Es'ard ve Hizan şehirleriyle, er-Ravk, Katlis, Natasa, Zülkarneyn ve bölgedeki diğer kaleleri zapt etti. Bu sırada Mardin yöresinde de Haçlıların Hamlin, el-Mavzer, Tell Mavzen ve Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin'e ait bazı kalelere hâkim oldu.¹³²

İmâdeddin Zengi, Haçlılar ile Bizans ittifakının düşmanlığa dönüştüğü, Kudüs Haçlı Krallığı'nı hafif meşrepliği ile ünlü dul kadın Melissende ve çocuk yaşta bir kralın yönettiği, Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin ile Antakya Prinkepsi II. Raymond'un birbirine düşman kesildiği¹³³ ve işbirliği imkânlarının olmadığı bir zamanda, 1144 yılında Urfa'yı zapta karar verdi.¹³⁴ Urfa'nın tek avantajı surlarının sağlamlığı¹³⁵ iken, arazisinin tabîi korunaklardan yoksun olması ve halkının bir bütün olmaması ise dezavantajlarındandı.¹³⁶

İmâdeddin Zengi, Urfa'yı ele geçirmek için II. Joscelin'in zayıf bir anını yakalamalı, II. Joscelin'in açık vermesini beklemeliydi. O, Diyarbakır bölgesine giderek, Urfa ile ilgilenmediği hissini uyandırmak ve II. Joscelin'in tedbirsiz davranmasını sağlamaya çalıştı ki bunu da başardı.¹³⁷ II. Joscelin, Antakya'ya gitmek üzere şehirden çıkınca, Harranlılar II. Joscelin'in şehirden ayrıldığını ve şehrin savunmasız olduğunu derhal İmâdeddin'e bildirdiler. İmâdeddin ordusuyla birlikte süratle gelerek şehri kuşattı. Şehri aman yoluyla ele geçirmek istese de şehir bunu reddetti ve şiddetli bir direniş gösterdi. Bunun üzerine lağımcıların çalışması neticesi, surun yıkılması suretiyle Müslüman askerler şehre girdi ve şehir ele geçirildi. İmâdeddin, şehrin harap olmasını istememiş, askerlerine şehir halkının canına kıyılmaması,

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 74.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 78.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 86.

¹³¹ İbn Kalânîsî, 2015, 152; İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 87.

¹³² İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 91.

¹³³ Willermus Tyrensis, Raymond ile II. Joscelin arasındaki düşmanlığın herkes tarafından bilindiğini ve içlerinden birinin başına bir felaket geldiğinde, ötekinin sevindiğini kaydeder. Willermus Tyrensis, 2009, 15.

¹³⁴ Demirkent, 1989, 141; Dakukî, 1975, 75.

¹³⁵ Demirkent, 1989, 141.

¹³⁶ Sallâbi, Ali M. (2017). *Eyyûbîler Devleti Selâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*. (Dördüncü Baskı). (Çev. Şerafettin Şenaslan). İstanbul: Ravza Yayınları, 111.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 94-95.

malına dokunulmaması için emir vermişti.¹³⁸ Şehrin hangi gün zapt edildiği ile ilgili olarak İbn Kalânîsî ve Bûndârî 24 Aralık 1144¹³⁹, İbnü'l-Ezrâk, 23 Aralık 1144¹⁴⁰, İbnü'l-Esîr ise 4 Aralık 1144 tarihini verir. Urfa'nın fethi ile Musul-Haleb arası Haçlılardan temizlenmişti. Müslümanlar bu fetihle büyük sevinç ve canlanma yaşarken, doğuda artık işleri iyi gitmeyen Haçlılar, yeni bir sefer ile kötü gidişe dur demek isteyecektir.¹⁴¹ Abbâsî halifesi el Muktefi Billâh, Zengi'ye Urfa'yı fethi sebebiyle “Zeynü'l-İslâm”, “el-Melikü'l-Mansur” ve “Nasîrü'l-Emirü'l-Mu'minin” unvanlarını vermiştir.¹⁴²

İmâdeddin Zengi, Urfa'da işleri yoluna koyduktan sonra Fırat üzerinde bulunan el-Bire'ye doğru hareket ederek şehri kuşattı. Tam o sırada Nâsirüddin Çakır'ın Musul'da öldürüldüğü haberi gelince kuşatmayı sonlandırıp Musul'a gitti ve şehrin idaresini Zeyneddin Ali b. Begtegin'e verdi.¹⁴³

İmâdeddin Zengi, 1146 yılında Ebû'l Hasan Ali b. Mâlik'in hâkimiyetinde bulunan Ca'ber Kalesi'ni muhasara etti. Muhasara sürerken geceleyin çadırında uyuduğu¹⁴⁴ sırada hizmetlisi-hizmetlileri tarafından öldürüldü.¹⁴⁵ İbnü'l-Adim¹⁴⁶, Bûndârî¹⁴⁷ ve İbn Kalânîsî¹⁴⁸ İmâdeddin Zengi'yi öldüren hizmetçinin adının “Yarenkuş” olduğunu kaydeder. Onun naaşı Rakka'ya defnedildi.¹⁴⁹

Hayatı boyunca İslâmî cepheyi tek şemsiye altında toplama uğraşı veren İmâdeddin Zengi, Haçlılara karşı verdiği mücadele ve kazandığı zaferler ile İslâm dünyasının gururu

¹³⁸ Süryani Mihail, 1944, 378-379: I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, 2005, 51-52, Zengi'ye haber yollayan kimse, Harran'daki Müslümanların önderi Fadullah'tır: Willermus Tyrensis, 2009, 14-17: İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 95: İbn Kalânîsî, 2015, 154.

¹³⁹ İbn Kalânîsî, 2015, 154: Bûndârî, 1943, 186: Şeşen, R. (1971). İmâdeddin Katib el- İsfehani'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (3), 260.

¹⁴⁰ İbnü'l-Ezrâk, 1992, 74: İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 94.

¹⁴¹ Runciman, 2008, II, 196.

¹⁴² Alptekin, 1985, 131.

¹⁴³ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 95-97: İbnü'l-Ezrâk, 1992, 75: Bûndârî, 1943, 186-188: Bar Hebraeus, 1987, 381, Zeyneddin'in tayininden söz etmemektedir: Şeşen, 1971, 261.

¹⁴⁴ Bar Hebraeus, diğer kaynaklardan çok farklı olarak, maden işçilerinin onun için yaptığı altın bir tası incelerken, arkasından yaklaşan hizmetlileri tarafından başının kesilmesi suretiyle öldürüldüğünü kaydeder. Bar Hebraeus, 1987, II, 381.

¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 104: Bûndârî, 1943 191: İbn Kalânîsî, 2015, 156: İbnü'l-Ezrâk, 1992, 79: İbn Hallikân, 1842, I, 541: Willermus Tyrensis, 2009, 20: I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, 2005, 62: İbnü'l-Adim, 2011, 89: Papaz Grigor, 2000, 298-299: İbn Kesîr, 1995, XII, 407.

¹⁴⁶ İbnü'l-Adim, 2011, 89.

¹⁴⁷ Bûndârî, 1943, 191.

¹⁴⁸ İbn Kalânîsî, 2015, 156. İbn Kalânîsî, Zengi'yi öldürdükten sonra önce Ca'ber Kalesi'ne sonra da Dımaşk'a kaçan Yarenkuş'un, Muineddin Üner tarafından yakalanarak Haleb'e, oradan da Musul'a gönderildiğini ve Musul'da öldürüldüğünü kaydeder. İbn Kalânîsî, 2015, 158.

¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 104: İbn Kalânîsî, 2015, 157: I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, 2005, 63: İbnü'l-Adim, 2011, 89, Rakka'da Meşhed-i Ali'ye defnedildiğini kaydeder.

olmuş, adını tarihe şerefle yazdırmıştır. Urfa'yı alarak bir anlamda Haçlı surlarında gedik açan İmâdeddin Zengi'nin gerek Suriye'yi bir şemsiye altında toplama, gerekse de Haçlılara karşı siyasetini Nûreddin Mahmûd devralacak ve Suriye'yi birleştirmek suretiyle babasının idealini gerçekleştireceği gibi, açtığı gediği de genişletecektir.

2. NÜREDDİN MAHMÛD ZENGÎ'NİN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

Haçlılara karşı cihadıyla ve şahsiyetiyle Türk-İslâm tarihinde derin izler bırakan Nûreddin Mahmûd 17 Şevval 511/ 11 Şubat 1118'de şafak vaktinde dünyaya geldi.¹⁵⁰ İbn Kesîr, Zehebî ve İbn Kadî Şühbe doğum yerini Haleb olarak göstermiş ise de o tarihte Atabey Cüyûş Bey'in hizmetinde Musul şehrinde bulunan İmâdeddin Zengi'nin Haleb ve civarında bir faaliyetinin olmaması ve Haleb'in henüz Nûreddin Mahmûd'un doğduğu yıl İmâdeddin'in içinde dahi bulunmadığı birlikler tarafından teslim alınıp Artuklu Beyi Necmeddin İlgâzi'nin hâkimiyetine bırakılmış olması onun doğum yerini belirsiz kılmaktadır.¹⁵¹

Türk-İslâm tarihinde adalet hususunda en ideal hükümdar olmaya namzet olan Nûreddin Mahmûd, el-Melikü'l-Âdil lakabıyla anılmıştır. Hayatı boyunca şehid olmak arzusunda olduğundan ona eş-Şehîd de denilmekteydi¹⁵² ise de el-Melikü'l-Âdil dışındaki lakablar onun kişiliğine uygun olarak, döneminde veya sonrasında onu anmak için ancak sınırlı şekilde kullanılmıştır.¹⁵³ Künyesi ise hemen hemen bütün kaynaklarda Ebû'l-Kâsım olarak geçmekle birlikte, bir kaynakta Ebû'l-Muzaffer olarak kaydedilmiştir. Babası, dedesi Aksungur'un Kâsimu'd-Devle lakabı ile anıldığından, Nûreddin Mahmûd'a İbn Kâsım da denilmekteydi.¹⁵⁴

Nûreddin Mahmûd'un çocukluğu ve gençliği ile ilgili kaynaklar suskun olduğundan, babasının vefatına kadarki dönemi ile ilgili çok az bilgi mevcut olup, bunlar da yorumlara dayanmaktadır. İlk olarak onun Kur'an-ı Kerim'i ve yabancı dil olarak Farsça ve Rumca'yı bilmesi¹⁵⁵, yazısının güzel olması, okumaya ve yazmaya çok vakit ayırması, hadis ilmiyle haşır neşir ve Hanefî fihhına vâkıf olması onun çocukluk ve gençlik yıllarında iyi bir ilmi eğitim sürecinden geçtiğini göstermektedir.¹⁵⁶ Bahattin Kök, Nûreddin Mahmûd'un İslâmi ilimlerin yanı sıra askeri ve siyasi ilimleri de talim etmekle birlikte, aldığı teorik eğitimi de Esedüddin Şirkûh ile Mecdüddin b. Dâye'nin gözetiminde tatbik etmiş olmasının pek muhtemel olduğunu¹⁵⁷; Ali Muhammed Sallâbî, Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şirkûh'un gözetiminde

¹⁵⁰ İbn Hallikan, 1868, III, 341; İbn Kesîr, 1995, XII, 493; Ebû'l-Vefa, 1998, 75; Kök, 1992, 26; Turan, 2018, 51; Zettersteen, 1964, 358.

¹⁵¹ Turan, 2018, 50.

¹⁵² Kök, 1992, 25.

¹⁵³ Turan, 2018, 52.

¹⁵⁴ Kök, 1992, 26.

¹⁵⁵ İbn Kesîr, 1995, XII, 493.

¹⁵⁶ Kök, 1992, 26; Turan, 2018, 55-56:

¹⁵⁷ Kök, 1992, 27.

tatbik ettiğini¹⁵⁸ belirtmiş ise de bu husus ile ilgili hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır.¹⁵⁹ Ancak belli bir yaştan itibaren biniciliği, ok atmayı ve çevganı öğrenerek askerlik mesleğinin gerektirdiği özellikleri edinmek suretiyle çok iyi bir asker olarak yetiştirildiği aşikârdır.¹⁶⁰ Zira düşmana karşı tedbir almasını iyi bilen, harp konusunda uzman, çevgan¹⁶¹ ve ata binmekte eşsiz biriydi.¹⁶²

Îmâdeddin Zengi'nin, Nûreddin Mahmûd'un geleceğinin parlak olduğuna dair emareler gördüğü ve bu sebeple de diğer çocuklarına nazaran ona ayrı bir önem atfettiği ve üstün tuttuğu yönünde yorumlarda bulunulmuştur¹⁶³ ancak Îmâdeddin'in, Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd'un yanında büyük oğlu Seyfeddin Gazî'yi tutması ve ona iktâ vermiş olması göz önünde bulundurulduğunda Nûreddin Mahmûd'a daha fazla önem verildiğinden ziyade, almış olduğu eğitim ve edindiği birikim ile onun, hükümdarlığa diğer kardeşlerinden çok daha iyi hazırlanmış olduğunu söylemek doğru olacaktır.¹⁶⁴ Nûreddin Mahmûd'un çocukluk ve gençlik dönemi belirsiz olsa da zor şartlar altında, zor bir zaman ve mekânda tarih sahnesine çıkıp, gerek Haçlılara karşı vermiş olduğu mücadele gerekse de şahsiyetiyle Türk-İslâm tarihinin ender şahsiyetlerinden biri olarak tarihe geçmiş olması hasebiyle hem ilmi hem de askeri ve siyasi konularda devrinin en yetkin âlim, kumandan ve idarecilerinden disiplinli bir eğitim alarak yetişmiş olduğuna şüphe yoktur.

2.1. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Haleb'de İdareyi Ele Alması

Îmâdeddin Zengi'nin Nûreddin Mahmûd'dan başka Seyfeddin Gazi, Kutbeddin Mevdûd ve Nusreteddin adında üç oğlu vardı.¹⁶⁵ Onun vefatı sonrası atabeyliğin yöneticilerinden kimisi Seyfeddin Gazi'nin, kimisi de Nûreddin Mahmûd'un tarafını tuttu. Îmâdeddin'in veziri Cemâleddin Muhammed, Seyfeddin Gazi'nin Musul'da babasının yerine geçmesini istiyordu ve bu sebeple kuşatma sırasında Îmâdeddin Zengi'nin yanında bulunan Melik Alparslan'ın Musul'a hâkim olma teşebbüsüne engel olmuş, nâib Zeyneddin Ali Küçük'e haber göndererek o sırada Şehrizûr'da bulunan Seyfeddin Gazi'yi Musul'a hâkim olmak üzere

¹⁵⁸ Bkz. Sallâbî, Ali M. (2016). *Zengîler Dönemi İslâmî İdarenin Yeniden Hâkim Kılınması*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Ravza Yayınları, 180.

¹⁵⁹ Turan, 2018, 56.

¹⁶⁰ Kök, 1992, 26.

¹⁶¹ Nûreddin Mahmûd, başta Haleb ve Dımaşk olmak üzere hâkim olduğu pek çok şehrin merkezinde çevgan oyunu için özel sahalardan yaptırmıştı. Yıldırım, 2016, 46.

¹⁶² Ebû'l-Vefa, 1998, 82.

¹⁶³ Bkz. Ebû'l-Vefa, 1998, 75; Kök, 1992, 26, 27; Sallâbî, 2016, 179; Lev, Y. (2008). The Jihâd of Sultan Nûr al-Dîn of Syria (1146-1174): History and Discourse. *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, (35), 251.

¹⁶⁴ Turan, 2018, 55, Nûreddin Mahmûd'a iktâ emirliği yahut bir ordu birliğinin emirliği verildiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

¹⁶⁵ Bar Hebraeus, 1987, II, 381: I. ve II. Haçlı Seferleri Vekaynamesi, 2005, 62.

şehre davet etmesini istemişti. Zeyneddin Ali Küçük haber yollayınca Seyfeddin Gazi Musul'a giderek şehre sahip oldu.¹⁶⁶ Musul'a gelen Melik Alparslan ise Seyfeddin Gazi tarafından öldürüldü.¹⁶⁷ Babasının Ca'ber Kalesi kuşatmasına katılan Nüreddin Mahmûd ise Selâhaddin Yağsıyânî¹⁶⁸ ve Esedüddin Şirkûh ile birlikte Haleb'e gitti¹⁶⁹ ve şehre hâkim oldu.¹⁷⁰ Ebû Şâme, Üsâme İbn Münkız ve Bar Hebraeus, Zengi'nin vefatından hemen sonra Esedüddin Şirkûh'un, Nüreddin Mahmûd'un yanına gelerek, Haleb'e hâkim olanın tüm Suriye'ye hâkim olabileceğini söylediği ve Nüreddin Mahmûd'un bunun üzerine Haleb'e doğru hareket ettiğini kaydeder.¹⁷¹ Nüreddin Mahmûd Haleb'e hâkim olduktan hemen sonra Selâhaddin Yağsıyânî'yi ve Esedüddin Şirkûh'u idari işlerde görevlendirip, Mecdüddin b. Dâye'yi kendisine hâcib tayin ederek,¹⁷² devlet işlerini düzene koydu ve böylece Nüreddin Mahmûd'un devri başlamış oldu.

İmâdeddin Zengi'nin vefatı, Seyfeddin Gazi'nin Musul'da babasının yerine geçmesi ve Nüreddin Mahmûd'un da Haleb'de hâkimiyet kurması ile devlet yönetiminin ikiye ayrılması, Haçlılar ve İmâdeddin'in yayılcı siyasetinden nasibini alan Müslüman emir ve beyler tarafından sevinçle karşılandı. Zira devletin gücü zayıfladığı gibi, iki kardeş arasında mücadele ise pek muhtemeldi. Ancak bu sevinçleri beyhudeydi. Bar Habraeus'un kaydettiği üzere, Nüreddin Mahmûd ve Seyfeddin Gazi bir araya gelmiş, birbirlerine karşı herhangi bir harekâta bulunmayacakları hususunda anlaşmışlardı.¹⁷³ Zira Nüreddin Mahmûd, hâkimiyetini tam tesis etmeden ve uygun bir fırsat bulmadan abisinin topraklarına hâkim olmaya yönelik bir teşebbüste bulunamayacağı gibi, Seyfeddin Gazi'nin de babasının bütün topraklarını ele geçirmek için Nüreddin Mahmûd'un üzerine yürümesi pek akıllıca değildi. H.A.R. Gibb'in belirttiği gibi Nüreddin Mahmûd, Haleb birlikleriyle beraber Yörük Türkmenlerinin¹⁷⁴ desteğini kazanmış ve yakında vuku bulacak II. Joscelin'in Urfa'yı yeniden ele geçirme teşebbüsüne karşı hücumla geçebileceği 10 bin süvariyle, abisine karşı da bağımsızlığını garanti

¹⁶⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 106; Bündârî, 1943, 191.

¹⁶⁷ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, aynı yer.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esîr, Selâhaddin Yağsıyânî'nin Seyfeddin Gazi'nin yanında bulunduğunu ve Seyfeddin'in, Musul'da hâkimiyetini kurduktan sonra onu, kardeşi Nüreddin Mahmûd'a devlet işlerinde yardım etmesi için Haleb'e gönderdiğini kaydeder. İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 106.

¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, Nüreddin Mahmûd'un Haleb'e yola çıkmadan önce babasının mührünü aldığını bildirir. İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 106.

¹⁷⁰ Bündârî, 1943, 190; İbn Hallikân, 1868, III, 338; İbn Kalânîsî, 2015, 157; İbnü'l-Ezrâk, 1992, 81.

¹⁷¹ Ebû Şâme, I, 123; Ebû'l-Vefa, 1998, 75; Bar Hebraeus, 1987, II, 382.

¹⁷² İbnü'l-Ezrâk, 1992, 81.

¹⁷³ Bar Hebraeus, 1987, II, 383.

¹⁷⁴ Türkmenler kılıç ve mızrak kullanımında olduğu gibi ok atmakta da üstün yetenekliydi. Bilhassa toplu bir şekilde ok yağdırmak suretiyle düşman ordusunu def edebilmeleri onları Nüreddin Mahmûd için diğer askeri topluluklardan çok daha önemli kılmaktaydı. Atlı birlikler halinde hızlı ve çevik hareket ederek, düşman ordusuna ani baskın ve turan taktiği ile düşman ordusunu imha etme kabiliyetleriyle, kazanılan zaferlerin en mühim ögesini oluşturmaktaydılar. Turan, 2018, 343.

altına almış oldu.¹⁷⁵ O, İmâdeddin'den kurtulduğuna sevinen Haçlıların sevincini kursağında bırakacak ve yakın zamanda düğümleri çözülmeye başlayan Haçlılar, Nûreddin Mahmûd'un İmâdeddin'den daha iyi bir siyasetçi ve devlet adamı olduğunu görecekti.

Nûreddin Mahmûd'un Haleb'de idareyi ele aldığı sırada çevredeki Müslüman yönetimlere bakılacak olursa, Büyük Selçuklu Devleti'nin başında son sultan Sencer vardı ve doğu sınırları ile ilgilenmekteydi. Irak Selçuklu Devleti, başında Sultan Mesud olduğu halde, içte ve dışta süregelen çatışma ve anlaşmazlıklar dolayısıyla yıpranma döneminde olup, Mesud'un ölümünü(1152) müteakip inkıraz dönemine girecektir. Abbasi Halifesi, Muktefî-Liemrillâh'tı(ö.1160) ve Sultan Sencer'in doğu ile ilgilenmesi ve Irak Selçuklu Devleti'nin içinde bulunmuş olduğu durum dolayısıyla Abbasi Hilafeti'nin siyasi gücü artmakta olduğu gibi, İslâm dünyasındaki manevi otoritelerini de muhafaza etmekteydi. Türkiye Selçuklu Devleti'nin başında ise Anadolu'nun en kudretlisi konumuna gelmiş, II. Haçlı Seferinin başarısızlıkla neticelenmesindeki en büyük pay sahiplerinden ve yakın gelecekte kızını Nûreddin Mahmûd ile evlendirmekle birlikte, ölümüne(1155) kadar da onunla dostanevi münasebetler kuracak olan Sultan I. Mesud vardı. Haçlılara karşı büyük darbeler vurmuş ve Bizans'ın Anadolu'daki büyük düşmanı haline gelmiş bulunan Danişmendliler ise taht kavgaları dolayısıyla dağılma aşamasındaydı. Artuklular, Fahreddin Kara Arslan'ın başında olduğu Hısnıkeyfâ ve Âmid Artukluları ile Timurtaş'ın başında olduğu Mardin ve Meyyâfârikin Artukluları olmak üzere iki kol halinde siyasi yaşamlarını sürdürüyordu. İmâdeddin Zengi'nin, vefatına kadar üzerinde hâkimiyet kurma uğraşı verdiği Dımaşk Atabeyliği'nin başında Mucireddin Abak olmasına karşın, idare vezir Muineddin Üner'in elindeydi ve Haçlılarla dostanevi münasebetler içerisindeydi. İslâm dünyasında çift başlılık meydana getiren Fâtımîlerin başında ise Halife Hâfız-Lidînillâh vardı ve ölümünden(1149) sonra Mısır, Hâfız'dan önce olduğu gibi vezirlerin hâkimiyetine girecek ve vezirler arasındaki iktidar mücadeleleri devleti entrikalar dönemine sokacaktır. Nûreddin Mahmûd Haleb'de hâkimiyetini kurduğunda Suriye'de, herhangi bir devletin hâkimiyetinde yahut otoritesi altında bulunmayan iki de kale devletçisi bulunuyordu: Şeyzer(Münkızıoğulları) ve Ca'ber (Mâlikoğulları).¹⁷⁶ Nûreddin Mahmûd'un mezkûr yönetimler ile münasebetleri hususunda çalışmamızın ilgili bölümlerinde ayrıntılı olarak bilgi verilecektir.

¹⁷⁵Gibb, H.A.R. (1969). "The Career of Nûr-ad-Dîn", A History of the Crusades. I, Marshall W. Baldwin and Kenneth M. Setton. (Eds.). London: The University of Wisconsin Press, 514.

¹⁷⁶Turan, 2018, 77-85.

2.2. Urfa'nın Yeniden Zapt Edilmesi

Nüreddin Mahmûd'un tarih sahnesindeki ilk sınavı, İmâdeddin Zengi'nin vefatını fırsat bilerek Urfa'ya tekrar hâkim olma girişiminde bulunan II. Joscelin'e karşı oldu. İmâdeddin Zengi'nin, Ca'ber Kalesi'ni muhasarası sırasında öldürülmesinden istifade etmek isteyen II. Joscelin, ani bir baskınla şehre hâkim olmak için harekete geçti ve Keysun-Maraş senyörü Baudoin ile birlikte, şehirdeki Ermenilerin yardımıyla şehre girdi. Urfa halkı daha öncesinden ayaklanma çıkarmış ve II. Joscelin'e haber göndererek Urfa'yı ele geçirmek için durumun müsait olduğunu haber vermişti.¹⁷⁷ Nüreddin zaman kaybetmeden Türkmenlerin de içinde bulunduğu on bin kişilik ordusuyla Urfa istikametinde yola çıktı. Bu sırada Müslümanlar iç kalede Haçlılara karşı direniyordu. Nüreddin'in yaklaştığını haber alan II. Joscelin, ona karşı duramayacağını bildiğinden kaçmaya karar verse de geç kalmıştı. Zira o daha harekete geçmeden Nüreddin şehri kuşatmıştı. İç kalede bulunan Müslümanlar ile şehri kuşatmış olan Nüreddin'in ordusu arasında sıkışan II. Joscelin, buradan kurtulmak için hızlı bir çıkış yapıp kuşatmayı yarmak suretiyle kurtulmayı denedi. Müslümanlara ihanet eden halktan da pek çok kişi onun peşine takılmıştı. Bu çıkış onlar için felaket oldu. II. Joscelin Fırat'ı geçerek kaçmayı başarmış ise de Keysun-Maraş senyörü Baudoin, Haçlı askerleri ve Urfa hainlerinin çoğu kılıçtan geçirildi.¹⁷⁸ Nüreddin şehirden elde ettiği ganimeti komutanları arasında paylayarak onları ödüllendirdi.¹⁷⁹ Bu arada Nüreddin Mahmûd'un abisi Seyfeddin Gazi, Urfa'daki durumdan haberdar olup harekete geçmiş ise de kardeşinin şehri ele geçirdiğini öğrenince Musul'a geri döndü¹⁸⁰ ve şehrin onun elinde kalmasına herhangi bir itirazda bulunmadı.¹⁸¹ Bar Hebraeus ve Süryani Mihail, Haçlılar ve Urfa Ermenilerinden 30 bin kişinin öldürüldüğünü kaydetmektedir.¹⁸² Nüreddin'in isyana katılanlara yönelik sert tavrı neticesinde şehirdeki Hristiyan nüfusun ekseriyeti imha edilmiş ve böylelikle şehrin nüfus yapısı değişerek artık Müslüman şehri haline gelmiştir.¹⁸³

Urfa'nın Haçlılar tarafından zapt edilmesini engelleyerek Urfa'yı hâkimiyetine alan Nüreddin Mahmûd, hükümdarlığının henüz ilk yıllarında, tarih sahnesindeki ilk büyük sınavını

¹⁷⁷ Süryani Mihail, 1944, 134; Bar Hebraeus, 1987, II, 383; Papaz Grigor, 2000, 299. Papaz Grigor, II. Joscelin'in bu girişiminin, İmâdeddin'in öldürülmesinden üç yıl sonra olduğunu söyleyerek yanlış tarih vermiştir. I. ve II. Haçlı Seferleri Vekaynamesi, 2005, 63. Willermus Tyrensis, 2009, 31; İbnü'l-Ezrâk, 1992, 82.

¹⁷⁸ Süryani Mihail, 1944, 135-136; Bar Hebraeus, 1987, II, 383; Willermus Tyrensis, 2009, 31-34; İbn Kalânîsî, 2015, 158-159; Urfalı Mateos, 2000, 229.

¹⁷⁹ Ebû Şâme, I, 129.

¹⁸⁰ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 107.

¹⁸¹ Turan, 2018, 98; Işık, 2018, 33.

¹⁸² Bar Hebraeus, 1987, II, 383; Süryani Mihail, 1944, 136.

¹⁸³ Turan, 2018, 97.

başarıyla vermiş, ihtiyacı olduğu ün ve itibarı kazanmıştır. O, zamanla İslâm dünyasında Haçlılara karşı cihadın önderi olarak görülecektir.

Urfa'nın yeniden ele geçirilmesi üzerine İbn Münir ve İmâdeddin İsfehânî, Nûreddin Mahmûd'u şu şiirleriyle övmüşler:

“Öyle bir hükümdar ki, bir yeri fethederek zelil kılmışsa da orayı koruyarak yüceltmıştır.

Urfa yıkılmaya yüz tutmuşken, cesaretiyle karanlık günlerini aydınlattı.

Öyle bir kükreyişle ona atıldın ki, boynundan esaret yularını çıkardın.

Bu onun fetihlerinin başlangıcıdır. Ardından Şam ve Irak fethi uzak değildir.

Rum köpeğini kahreden babasının izlediği yoldur bu.

Din savunmasında öyle bir cihat gerçekleştirdin ki,

Onun için ne koştuktan ne de harcama yapmaktan geri kalır.”(İbn Münir)

“Arzu edilen en yüksek makama ulaştın.

Ulaşılabilecek en son arzuyu da elde ettin.”(İsfehânî)¹⁸⁴

2.3. Dımaşk Atabeyliği ile İttifak Kurulması ve Altuntaş Üzerine Müsterek Sefer

İmâdeddin Zengi'nin vefatını fırsat bilerek atabeylik topraklarına sefer düzenleyenler yalnızca Haçlılar değildi. O sıralarda Dımaşk Atabeyi, Mucireddin Abak olsa da atabeyliği sevk ve idare eden Muineddin Üner idi. O, vefat haberini alır almaz, İmâdeddin döneminde Suriye'nin orta kesiminde kaybettikleri nüfuzu yeniden kazanmak için Baalbek¹⁸⁵'e ilerleyerek şehri kuşattı. O sırada şehri İmâdeddin Zengi adına İslâm tarihinin ünlü mücahidi Selâhaddin Eyyûbî'nin babası olan Necmeddin Eyyûb b. Şâzi yönetiyordu. Necmeddin, susuzluk ve yardıma kimsenin gelmemesi üzerine Baalbek'i Muineddin'e teslim etti(Ekim 1146).¹⁸⁶ Nûreddin Mahmûd'un, Baalbek'in zaptından dolayı Dımaşk Atabeyliği'ne karşı askeri veya siyasi tepkisine kaynaklarda rastlanılmamıştır.¹⁸⁷ Tam aksine Nûreddin Mahmûd ve Muineddin Üner arasında elçi teatisi yaşanmış ve dostluk anlaşması yapılmıştır. Yapılan anlaşmanın sağlam zemine oturtulması için de Nûreddin Mahmûd ile Üner'in kızı İsmetüddin Hatun'un evlenmesine karar verilmiştir. 28 Mart 1147'de nikâh akdi yapıldı ve Nûreddin Mahmûd 18

¹⁸⁴ Polat, 2006, 120.

¹⁸⁵ Şehir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sobernheim, H., Baalbek. İslam Ansiklopedisi. II, İstanbul MEB Yayınları, 161-163; Bostan, İdris. (1992). Ba'lebek. İslam Ansiklopedisi. V, Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9-11.

¹⁸⁶ Ebû Şâme, I, 127; İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 110; Bar Hebraeus, 1987, II, 383; İbn Kalânîsî, 2015, 158; İbn Kesîr, 1995, XII, 407; Turan, 2018, 99.

¹⁸⁷ Ebû Şâme, Baalbek'in Dımaşk hâkimiyetine geçmesini müteakip Necmeddin Eyyûb'un Dımaşk Atabeyliği hizmetine girmesi ile Nûreddin Mahmûd'un, Esedüddin Şirkûh'un da abisi gibi kendi hizmetinden çıkarak Dımaşk'a gitmek isteyeceğinden endişelendiğini ve devletin idari işlerini ondan alıp, Mecdüddin b. Dâye'ye verdiğini bildirmektedir. Ebû Şâme, I, 128. Ancak bu bilgiye başka kaynaklarda rastlanılmadığı gibi, Nûreddin Mahmûd'un, Haleb'de hâkimiyetini tesisinde en büyük pay sahibi olan Şirkûh'a karşı ihtiyaten de olsa böyle bir girişimde bulunması ve zikredilen hususta endişe duyması ihtimalden uzaktır.

Nisan 1147 tarihinde Haleb'e dönmek üzere yola çıktı.¹⁸⁸ Ancak bir ay geçmeden, Busrâ¹⁸⁹ ve Serhad emiri Altuntaş ve ona yardıma gelen Haçlılara karşı, kayınpederi Üner'e yardım etmek üzere Dımaşk'a geri dönecektir.

Busrâ ve Serhad hâkimi Ermeni kökenli Altuntaş(Tantais), bazı nedenlerden dolayı Atabey Mucireddin Abak'ı öfkелendirdiği gibi, şehrin gerçek yöneticisi Muineddin Üner'in de gözünden düşmüştü. Cezalandırılacağından korkan Altuntaş, Kudüs Haçlı Krallığı'na gitti ve kendisine belli bir miktar altın verilmesi karşılığında Serhad ve Busrâ'yı onlara teslim edeceğini söyledi. Krallığın ileri gelenleri istişare yaptıktan sonra harekete geçerek Taberiyye bölgesine geldiler. Üner, III. Baudoin'e haber göndererek daha öncesinde yapmış oldukları dostluk ve saldırmazlık anlaşmasını hatırlatarak Kudüs'e geri dönmelerini istemiş, bunu kabul ettikleri takdirde ise seferin maliyetinin kendisi tarafından karşılanacağını bildirmişti. Ancak Üner'in istek ve teklifleri Haçlıları seferden alıkoymadı. Onlar, Busrâ'ya doğru yola koyuldular.¹⁹⁰ Üner bunun üzerine Serhad'i kuşattı ve Nûreddin Mahmûd'a haber göndererek yardım istedi. Haber geldiğinde Haleb dışında olan Nûreddin Mahmûd süratle hareket ederek Dımaşk'a (Mayıs 1147) vardı. Burada bir iki gün kaldıktan sonra ordusunu Üner'le birleştirmek üzere Serhad'e doğru yol aldı. İbn Kalânîsî onun bu yürüyüşündeki ordusunu, "*görünüş, teçhizat ve sayıca çokluk olarak onun ordusundan daha iyisine şahit olunmamıştır*"¹⁹¹ diyerek övmektedir. Nûreddin Mahmûd'un da kuşatmaya katılması ile iyice zor duruma düşen Serhad müdafileri Haçlıların yolda olduğunu bildiklerinden, zaman kazanmak maksadıyla şehri teslim etmek üzere istişare yapmak için vakit istediler. Bu sırada Haçlıların Busrâ'ya yönelmiş olduğunu haber alan Üner ve Nûreddin Mahmûd, Haçlıları karşılamak üzere Busrâ'ya gitti. Haçlıların bölgeye varması üzerine yapılan savaşta müşterek İslâm ordusu zafer kazandı ve Haçlılar Kudüs'e geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Üner, Haçlıların geri döndüğünü görünce mukavemeti bırakan Busrâ Kalesi'ni teslim aldı. Bundan sonra Üner ile birlikte 28 Haziran 1147'de Dımaşk'a dönen Nûreddin Mahmûd, oradan Haleb'e geçti. Kendisine aman verilmemiş olmasına rağmen, affedileceğini düşünerek Dımaşk'a gelen Altuntaş ise gözlerine mil çekilmek suretiyle cezalandırıldı ve şehirde yaşamasına izin verildi.¹⁹² Nûreddin Mahmûd, bu yardımdan sonra gözünü Antakya Prinkepsliği'nin topraklarına çevirecektir.

¹⁸⁸ Ebû Şâme, I, 132-133; İbn Kalânîsî, 2015, 159; Turan, 2018, 253.

¹⁸⁹ Şehir hakkında detaylı bilgi için bkz. Buhl, F., Busrâ. İslam Ansiklopedisi. II, İstanbul MEB Yayınları, 822-823.

¹⁹⁰ Willermus Tyrensis, 2009, 20-29.

¹⁹¹ İbn Kalânîsî, 2015, 161.

¹⁹² İbn Kalânîsî, 2015, 160-162; Ebû Şâme, I, 133.

2.4. Antakya Prinkepsliği'ne Ait Bazı Kalelerin Zapt Edilmesi

Nüreddin Mahmûd, Muineddin Üner'e yardım ettikten sonra kuzeye, Antakya Prinkepsliği topraklarına döndü. Zira Antakya Prinkepsi Raymond, İmâdeddin Zengi'nin vefatını haber alır almaz, Hama ve Haleb'e asker sevk ederek pek çok kimseyi öldürüp yağma ve talanda bulunmuştu. Nüreddin Mahmûd ise buna mukabil Şirkûh'un komutasında bir birliği ona karşı göndermiş ve Haçlıları Antakya'ya dönmek mecburiyetinde bırakmakla¹⁹³ yetinmişti. Raymond'un bu hareketi her ne kadar yalnızca yağma ve talan maksatlı olsa da gözünün her daim Haleb'de olduğunu ortaya koymuştu. Bu sebeple Antakya Prinkepsliği topraklarına sefer yapılarak kuzey emniyete alınmalıydı.

Nüreddin Mahmûd, ordusunu hazırladıktan sonra Antakya Prinkepsliği topraklarına girdi ve Artah, Mâbûlâ, Busrâfûn ve Keferlâsa'yı ele geçirdi. İmâdeddin Zengi'nin vefatı sonrası Haleb ve Hama'ya asker sevk edip, onun zamanında kaybettikleri toprakları geri almayı düşünmüş olan Antakya Haçlıları, bunun gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını bu suretle öğrenmiş¹⁹⁴ ve artık hücumdan savunmaya geçmiştir. II. Joscelin, Urfa kaybedilirken yardıma gelmediklerinden dolayı, Nüreddin Mahmûd'un Antakya Prinkepsliği'nin topraklarındaki bu hareketine herhangi bir tepki vermemişti.¹⁹⁵ Steven Runciman, Antakya Prinkepsliği'nin Asi Irmağı doğusunda kalan bütün arazisinin alınmasıyla Nüreddin Mahmûd'un Haçlılar nazarında Hristiyan âleminin baş düşmanı olarak ön plana çıktığını dile getirmektedir.¹⁹⁶

2.5. II. Haçlı Seferi ve Nüreddin Mahmûd Zengî

Urfa'nın 24 Aralık 1144 tarihinde İmâdeddin Zengi tarafından fethi ile Müslümanlar büyük sevinç yaşarken, bu haber Avrupa'da büyük bir endişeye sebep olmuştu. Zira bu gelişmeden oldukça tedirgin olan Kudüs Krallığı ve Antakya Prinkepsliği, Doğu'daki kritik durumu ve tehlikede olduklarını bildirerek, Papa III. Eugenius'tan yeni bir Haçlı seferinin yapılmasını istiyordu. Çünkü onlar, sırada kendilerinin olduğunu biliyordu. Papalık da bunun farkında olduğundan yeni bir Haçlı seferinin düzenlenmesine karar verdi. Birinci Haçlı Seferi çağrısında olduğu gibi, Doğu'daki Hristiyanların eziyet altında kaldıkları ve sefere katılanların günahlarının affedileceği söylendi. Ünlü bir hatip olan Bernard, Birinci Haçlı Seferi'nde Pierre l'Ermite'in üstlendiği görevi yürütmüş ve sefere katılımı sağlamaya çalışmıştır. Fransa Kralı VII. Louis, Papa III. Eugenius'un çağrısını coşku ile karşılarken, Alman Kralı III. Konrad

¹⁹³ Bar Hebraeus, 1987, II, 383; Ebû Şâme, I, 127.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 113.

¹⁹⁵ Süryani Mihail, 1944, 147.

¹⁹⁶ Runciman, 2008, II, 200.

kararsız kalmış ancak şehir şehir dolaşan Bernard, kontlar, dükler ve şövalyelerden başka, Alman kralıyla Alman halkını da sefere katılmaya ikna etmişti.¹⁹⁷

Alman Kralı III. Konrad 1147 Mayıs'ında yola çıkarak, 10 Eylül 1147'de İstanbul'a ulaştı. Fransa Kralı VII. Louis ise sefere ondan sonra çıkarak, İstanbul'a Ekim ayında varacaktı. Haçlıların gelişinden Sultan I. Mesud kadar, Bizans İmparatoru Manuel de endişe duymuş, birtakım hazırlıkların¹⁹⁸ dışında, kendi hâkimiyeti için tehlikeli bulunduğu Haçlılara karşı I. Mesud ile anlaşma yapmıştı. İmparator Manuel, bütün Haçlı ordusunun bir araya gelmesini istemediğinden, Alman ordusunu derhal Anadolu yakasına geçirdi ve istekleri üzerine onlara kılavuz da verdi.¹⁹⁹ Haçlıların sayısı²⁰⁰ o kadar fazlaydı ki Niketas, İmparatorun birkaç memura kıyıdan ayrılan her gemi ve insan sayısını tutmakla görevlendirdiğini, ancak bu görevlilerin saymaktan yorulduğunu ve sayım işini bıraktıklarını kaydeder.²⁰¹

Sultan I. Mesud, Haçlılara karşı tedbirini almıştı. Şehirleri tahkim ve tahrip olmuş yerleri tamir ettirmekten başka, Müslüman bey ve emirleri de Haçlılara karşı cihada çağırılmıştı.²⁰² Nihayet Haçlı ordusu Manuel'in onlara kılavuz olarak verdiği Stephanos'un rehberliğinde İznik'e vardı. Konrad burada ordusunu ikiye ayırdı ve savaşçıların dışındakileri Otto von Freisnig idaresinde Denizli üzerinden Antalya'ya gönderdi. Esas ordu 15 Ekim'de İznik'ten Eskişehir'e (Dorylaion) doğru harekete geçti. Sultan I. Mesud, yaklaşık elli yıl önce babasının Haçlılara yenildiği Eskişehir yakınındaki Sarısu Irmağı'nda 26 Ekim 1147 tarihinde ani bir baskınla Alman ordusunu imha etti. I. Mesud'un saldırıları sonucu, içinde Konrad'ın da bulunduğu pek az kimse canını kurtararak İznik'e doğru kaçabildi.²⁰³ I. Mesud'un bu başarısında Manuel'in Haçlılara tayin ettiği kılavuzların da payı vardı. Zira onlar Haçlıları İznik'ten sonra, zor geçilir dağlar ve çorak arazilere sokarak günlerce susuz ve aç olarak yol

¹⁹⁷ Runciman, 2008, II, 206-213; Demirkent, 1997, 101-103; Altan, 2003, 10-24.

¹⁹⁸ Niketas Khoniates, İmparatorun Haçlılara güvenmediğinden dolayı istihkâmları güçlendirdiğini, orduyu baştan aşağı zırhla donattığı ve onların maneviyatını yüksek tutmak için para ve hediyeler verdiğini bildirmektedir. Niketas Khoniates, 1995, 41.

¹⁹⁹ Runciman, 2008, II, 215-221; Demirkent, 1997, 103-104; Altan, 2003, 40-45.

²⁰⁰ Willermus Tyrensis, iki kralın da ordularında yetmişer bin zırhlı askerin bulunduğunu ve yayalar, çocuklar, kadınlar ve hafif süvariler bu sayıya dâhil edilmediğini kaydeder. Willermus Tyrensis, 2009, 38. Kadınların da sayısı ve gücü aslında azımsanmayacak kadar önemliydi. Nitekim Niketas Khoniates, İkinci Haçlı Seferi'ne katılan kadın savaşçılar ile ilgili olarak şöyle demektedir: "*Bunların saflarına kadınlar bile katılmışlardı; pervasızca bacaklarını ayırarak erkekler gibi ata biniyorlar, erkek elbisesi giyiyor ve mızrak ve diğer donanımlarıyla erkeklere benziyorlardı. Bakışları da cengâverâneydi ve Amazon'lardan daha erkeksiydiler.*" Niketas Khoniates, 1995, 40. Süryani Mihail, Konrad'ın askerlerinin sayısı ile ilgili çok uçuk bir rakam verirken, Louis'in asker sayısını ise çok düşük vermiştir. Ona göre Konrad'ın 900 bin, Louis'in ise 5 bin askeri vardı. Süryani Mihail, 1944, 139. Bar Hebraeus ise Konrad'ın 90 bin, Louis'in 70 bin askere sahip olduğunu kaydeder. Bar Hebraeus, 1987, 384.

²⁰¹ Niketas Khoniates, 1995, 44.

²⁰² Willermus Tyrensis, 2009, 38.

²⁰³ Demirkent, 1997, 104-106; Runciman, 2008, II, 222; Altan, 2003, 58-67.

almalarına neden olmuş, bir gece yarısında kaçarak onları bilmedikleri arazide bırakmışlardı.²⁰⁴ Willermus, I. Mesud'un imha hareketi sonrası Alman Haçlı ordusunun düştüğü durumu şöyle özetlemektedir: “(...)Savaştan önce silah, güç ve sayı bakımından mukayese edilemez gibi güçlü görünen birliklerden ve büyük şövalyelerin kuvvetlerinden şimdi geriye kalanlarda önceki ihtişamından hiç eser yoktu. Birlikte olanların ifadesine göre 70 bin zırhlı atlıdan ve sayısız yayadan geriye onda biri bile kalmamıştı.”²⁰⁵

Alman ordusundan bir ay kadar sonra, 4 Ekim'de Fransız ordusu İstanbul'a geldi. İmparatora vassallık yemini edip, onun yardımıyla Anadolu yakasına geçti. Almanların durumundan haberdar olan VII. Louis, onlardan artakalanların yanına gitti ve iki ordu birleşti. Bu müşterek Haçlı ordusu Balıkesir-Bergama-İzmir yolu üzerinden Efes'e geldiğinde, madden ve ruhen yıpranmış olan Konrad, İmparator Manuel'in İstanbul'a davet mektubuna olumlu cevap vererek, imparatorun tahsis ettiği bir gemi ile İstanbul'a gitti. Fransız ordusu Menderes vadisi boyunca Denizli'ye doğru yol aldı. Denizli'ye varmadan evvel 1 Ocak 1148 tarihinde Türkler saldırıda bulunarak Haçlıların yürüyüşlerini durdurmaya çalıştılar ise de bunu başaramadılar. Ancak Denizli'den sonra Antalya istikametinde Toros dağlarını aşmaya çalıştıkları sırada Sultan I. Mesud, Alman Haçlılarını imha eden ordusuyla hücumla geçerek, Haçlılara çok ağır kayıplar verdirdi. Kral VII. Louis dahi bir ağaca tırmanmak suretiyle canını kurtarabildi.²⁰⁶ Fransız tarihçi Martin, baskın anını şöyle tasvir etmektedir:

“Güneş gurûb ediyor... Uçurum Haçlı ordularının döküntüleriyle gitgide doluyordu. Şafak, Müslümanların gayret ve yiğitliklerini bir kat daha fazlalaştırdı. Kılıçlarla hücumla başladılar. Ehl-i Salib'in ekserisi silâhsız kalmış olduğundan Türkler'in önünde koyun sürüsü gibi kaçmağa başlamışlardı. En geride bulunan kral bile başındaki şövalyelerle beraber kaçarak firarilere katıldı. İslâmlar bu halden büsbütün şevk ve gayrete gelerek takibata koyuldular. Şövalyeler İslâm safları arasında perişân oldular. Kral yalnız kalarak Türkler'in arasına düştü. Sonra da ağaçlara sarılmak suretiyle bu müdhiş vartadan kurtuldu”²⁰⁷

Haçlı ordusu, Türklerin baskınları altında bitkin vaziyette, kolu kanadı kırılmış bir şekilde Antalya'ya vardı. Şehrin Bizanslı Valisi Landulf, Haçlılar için elinden geleni yaptı ise de şehirde onları doyurmaya yetecek kadar yiyecek bulunmadığından yalnızca parası olanlar yiyecek alabildi. Durumun gittikçe ağırlaşması üzerine Antalya'da fazla kalmak istemeyen Kral Louis, deniz yoluyla Antakya'ya gitmeye karar verdi. O, Landulf'un temin ettiği az sayıda

²⁰⁴ I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinâmesi, 2005, 69; Willermus Tyrensis, 2009, 40-42; Süryani Mihail, 1944, 139; Bar Hebraeus, 1987, 384.

²⁰⁵ Willermus Tyrensis, 2009, 42.

²⁰⁶ Runciman, 2008, II, 224-226; Demirkent, 1997, 106-108; Altan, 2003, 75-89.

²⁰⁷ Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed Hilmi - Aksun, Ziya Nur, 2010, 55.

gemi ile yanına asilleri ve şövalyeleri almak suretiyle üç dört günlük yolculuk sonrası 19 Mart 1148 tarihinde Antakya Süveydiye Limanı'na ulaşabildi. Bu arada Antalya'da kalan Haçlılar ise açlık ve hastalıkla boğuşuyordu. Sağ kalanların bir kısmı Antalya'da kalarak Bizans'ın hizmetine girerken, bir kısmı da çok zorlu geçen 40 günlük yolculuk sonrası Antakya'ya ulaştı. VII. Louis'i karşılayan Antakya Prinkepsi Raymond, kralı Antakya için en büyük tehlike olan Nûreddin Mahmûd'un şehri Haleb'e yönelik bir sefere sevk etmeye çalıştı. II. Joscelin'in varlığı da Nûreddin Mahmûd'a yapılacak sefere bağlıydı. Ancak VII. Louis kutsal şehir Kudüs'e gitmeye karar verdi²⁰⁸

Kral VII. Louis Kudüs'e vardığında, şehre Bizans filosuyla bir ay kadar önce gelmiş olan Alman Kralı Konrad, Kudüs kral ve kraliçesi tarafından merasimle karşılandı. 24 Haziran 1148 tarihinde Akkâ'da Kudüs Kralı III. Baudoin, Kraliçe Melisende, Fransız Kralı VII. Louis, Alman İmparatoru III. Konrad, Templier Şövalyeleri, Hospitalier Şövalyeleri, asiller ve din adamlarının katıldığı bir toplantı²⁰⁹ yapıldı. Toplantıda birleşik Haçlı ordusunun hangi şehre saldırması hususunda farklı görüşler öne sürülüyordu. Oldukça tartışmalı geçen toplantıda en nihayetinde Dımaşk üzerine sefere çıkılmasına karar verildi.²¹⁰ Steven Runciman, Haçlıların bu kararını üzerinde tartışılmayacak kadar aptalca bulmaktadır. Zira Dımaşk Atabeyliği, Haçlıların Doğu'daki tek dost İslâm hâkimiydi. Üstelik Nûreddin Mahmûd'u, Haçlılar gibi, düşman olarak bellemişlerdi. Dımaşk'a saldırmak, dostluğun bozulmasıyla beraber bu şehrin hâkimlerini kesin olarak Nûreddin Mahmûd'un yanına atacak bir karardı.²¹¹

Muineddin Üner, Haçlıların hedefinin Dımaşk olduğunu öğrenince derhal Türkmenlere, Nûreddin Mahmûd ve Seyfeddin Gazi'ye elçiler göndererek Haçlılara karşı yardım istedi. Taberiyye'de bulunan birleşik Haçlı ordusu 24 Temmuz 1148'de Dımaşk'ı çevreleyen meyve ve sebze bahçelerine ulaştı. Dımaşklıların tacizlerine rağmen önce meyvelikleri sonra da Barada'yı ele geçirip ordugâhlarını kurdular. Bar Hebraeus ve İbn Kesîr Haçlıların sayısını 70 bin olarak verirken, Müslüman ordusunun ise 130 bin askeri olduğunu kaydeder.²¹² Muineddin Üner, 25 Temmuz'da ilk defa karşı hücumu geçerek, Haçlıların şehirden uzaklaşmasını sağlamaya çalıştı. Türkmenlerin yardıma gelmesiyle de cesaret bularak birçok kez bu hareketini yineledi. Türkmenlerin gelişi Dımaşk ahalisine de cesaret vermişti. Onlar coşkulu bir şekilde Dımaşk dışına çıkıyor, Haçlılara meyveliklerde pusu kurarak pek çok kişiyi öldürüyorlardı. İbn

²⁰⁸ Runciman, 2008, II, 226-232; Demirkent, 1997, 109-110; Altan, 2003, 93-101.

²⁰⁹ Toplantıya katılanlar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Willermus Tyrensis, 2009, 53-54.

²¹⁰ Runciman, 2008, II, 233; Demirkent, 1997, 111; Altan, 2003, 105.

²¹¹ Runciman, 2008, II, 233-234.

²¹² Bar Hebraeus, 1987, II, 385; İbn Kesîr, 1995, XII, 411.

Kalânîsî ve İbnü'l-Esîr, Dımaşk ordusuyla birlikte Haçlılara karşı mücadele edenler arasında din âlimlerinin de olduğunu ve bunlardan Mâliki fakihî Yusuf el-Fendelâvî'nin şehitlik mertebesine ulaştığını bildirir.²¹³ Haçlılar, 27 Temmuz'da meyvelikleri terk ederek ordugâhlarını şehrin doğusunda su ve yiyecek bulamayacakları açık bir alana kurdular. Çekilen susuzluk ve açlık dolayısıyla Haçlı ordugâhında, bu tavsiyeyi ve yönlendirmeyi yapan Kudüs Haçlılarının, Muineddin Üner ile işbirliği içinde olduğuna dair ihanet dedikoduları ortaya çıktı. Filistinli asillerin rüşvet²¹⁴ aldığı konuşuluyorken, diğer taraftan da şehir alındığı vakit kimin hâkim olacağı konusu tartışılıyordu.²¹⁵

Bu sırada Nüreddin Mahmûd yanında abisi Seyfeddin Gazi olduğu halde Humus'a gelmişti. Üner, Kudüs Haçlılarına, şehir önünden çekilmedikleri takdirde şehri Zengi kardeşlere teslim edeceğini ve onların Dımaşk'a hâkim olmaları durumunda ise Haçlıların ne Suriye'de, ne de Kudüs'te tutunamayacağını söylemekle birlikte, kuşatmayı bırakmalarına mukabil Banyas'ı teklif etti. Onların bu teklifi kabul edip, çekilmeye karar vermesi üzerine Batı'dan gelen Haçlı ordusunun da kuşatmayı kaldırmasıyla II. Haçlı seferi başarısızlıkla neticelenmiş oldu.²¹⁶

İkinci Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla neticelenmesi, Nüreddin Mahmûd'un Suriye'de nüfuzunu kuvvetlendirmiştir. Nüreddin Mahmûd, Alman ve Fransız krallarının Doğu'dan ayrılması üzerine bölgedeki Haçlılara karşı baskılarını o kadar arttırdı ki Urfa'yı kaybettikten sonra Tell-Başir'e yerleşen II. Joscelin, Nüreddin Mahmûd'a gelerek saldırmazlık anlaşması teklif etmek zorunda kaldı ve iki taraf arasında kısa sürecek olan bir ateşkes²¹⁷ imzalandı.²¹⁸ Diğer taraftan, Haçlıların başarısızlıkla neticelenen Dımaşk kuşatması, Müslümanların Haçlı karşıtlığı tarihinde bir dönüm noktası oldu; Dımaşk halkında ve yönetiminde hâkim olan "*Nüreddin'e karşı Haçlıların makul bir müttefik olarak görülmesi*" düşüncesi, yerini Nüreddin Mahmûd'un, Dımaşk'ı Haçlıların işgali tehdidinden kurtaran bir kahraman olarak görülmeye başlanması yönünde değişim gösterdi. Bu yüzden Dımaşk hâkimlerinin yerel nüfusun desteğini

²¹³İbn Kalânîsî, 2015, 165: İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 120.

²¹⁴ Bar Hebraeus ve Süryani Mihail, Muineddin Üner'in Batı'dan gelen Haçlıları şehirden uzaklaştırması kuşatmadan vazgeçmesi için Kudüs Kralı'nın 200 bin dinar rüşvet aldığını ancak daha sonra bunların bakır olduğunu anladıklarını kaydeder. Bar Hebraeus, 1987, II, 385: Süryani Mihail, 1944, 140.

²¹⁵ Runciman, 2008, II, 234-235: Demirkent, 1997, 112: Altan, 2003, 106-110.

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 120-121: Ebû Şâme, I, 141: İbn Kesîr, 1995, XII, 412: Turan, 2018, 107.

²¹⁷ Süryani Mihail, bu ateşkesin Haleb'le Azez arasında bir ovada sağlandığını bildirmekle birlikte, sulhun II. Joscelin tarafından değil de Nüreddin Mahmûd tarafından teklif edildiğini söylemektedir. Süryani Mihail, 1944, 147.

²¹⁸ Runciman, 2008, II, 272: Demirkent, 1997, 117: Altan, 2003, 119.

kaybetmesi ve ahalinin, bu şehri 1154'te Nûreddin Mahmûd'a teslim etme yönünde eğilim gösterecek olmalarında yaşanan bu algı değişikliğinin önemli derecede etkisi olmuştur.²¹⁹

²¹⁹ Mourad ve Lindsay, 2012, 113.

3. NÜREDDİN MAHMÛD ZENGÎ'NİN HAÇLILARA KARŞI FAALİYETLERİ VE SİYASİ BİRLİK ÇABASI

3.1. Nüreddin Mahmûd Zengî'nin Siyasi Birlik Fikri ve İcra Ettiği Siyaset

Nüreddin Mahmûd, geçmişi iyi okuyan ve siyasi hayatına geçmişten çıkardığı dersler ile yön veren bir hükümdardı. Yaşadığı dönemin olayları ve bulunduğu mekânın beşeri ve siyasi gerçekleri onu buna mecbur kılmıştı. Babası İmâdeddin Zengi'nin 1146 yılında vefatından sonra Haleb'e hâkim olarak Musul Atabeyliği'nin Haleb kolunu oluşturduğunda, İslâm dünyası kendi içinde siyasal ve mezhepsel bölünme içindeydi ve bölgede yarım yüzyılı aşkındır kargaşa hâkimdi. Bu durum Haçlı Seferleri'nin başlamasına uygun zemin hazırladığı gibi, Haçlıların doğuya yerleşmesine de katkı sağlamış, Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablusşam'da Haçlı kontlukları böyle bir ortamda kurulmuştu. Zira Haçlılar İslâm dünyasının ayrılık ve bölünmüşlüğünden güç devşiriyordu. Haçlıların doğuya gelmeleri ve yerleşmeleri sonrası verilen mücadeleler ise bireysel ve bölgesel kaldığından bir türlü nihai başarıya ulaşamıyordu.

Şîî-Sünnî çatışması Haçlı Seferleri döneminde Müslümanlar arasındaki en belirgin ayrılıktı. Şîîliği Mısır'da hüküm süren Fâtımî Devleti temsil ederken, Bağdat merkezli Abbâsî hilâfeti de Sünnîliği temsil etmekteydi. Bu dönemde Şîî ideolojiden hareket eden Bâtînîler, zaman zaman Haçlılarla işbirliğine giriyor ve önde gelen Sünnî devlet adamlarına suikastlar gerçekleştiriyordu. Bâtînî suikastçılarının Sünnî yöneticilere karşı yaptıkları saldırılar ise Haçlı Seferlerine karşı verilen mücadeleye büyük darbe vurmuştu.²²⁰ Dış düşman Haçlılara karşı bir İslâm cephesinin kurulması, Fâtımî İsmailî Şîîler ve Selçuklu Sünnîleri arasında kökleşen düşmanlık dolayısıyla pratikte neredeyse düşünülemez bir hâle gelmişti.²²¹ Nüreddin Mahmûd, İslâm dünyasını içten parçalayan bu mezhep çatışması ve dıştan kuşatan Haçlı tehlikesini görmüş ve bu duruma çözüm olarak Suriye'den başlamak üzere İslâm belde ve hâkimlerini bir sancak altında, kendi hâkimiyetinde bir araya getirmeye karar kılmış ve hâkimiyeti boyunca bu yönde mücadele vermiştir.

Nüreddin Mahmûd'da siyasi birlik fikrinin oluşmasında İslâm dünyasının içinde bulunduğu ahvâlin tahlili yanı sıra, babası İmâdeddin Zengi'nin de büyük payı vardı. Zira olayların sebep-sonuç ilişkisini doğru bir şekilde yorumlayabilen usta siyasetçi İmâdeddin Zengi, Suriye'de uzun süredir devam eden mücadelelerin temelinde Müslümanlar arasındaki karmaşanın yattığını anlamış, Suriye'deki Müslümanları birleştirmeye yönelik ilk adımı o

²²⁰ Polat, 2006, 334-335.

²²¹ Carole Hillenbrand, 2015, 62.

atarak, bütün hayatı boyunca da bu siyaseti icra etmişti.²²² Bir anlamda, Nûreddin Mahmûd, babasının Suriye’yi tek bayrak altında birleştirme idealini de miras olarak almıştı.²²³ Nûreddin Mahmûd’un siyasetinin diri kalmasındaki en önemli unsur ise, İslâm dünyasının içinde bulunduğu durumu çok iyi tahlil edebilen kalem ehlinin, Nûreddin Mahmûd’u devamlı surette Haçlı işgali altında olan Kudüs’ü esaretten kurtarmaya teşvik etmesidir. Onlar, Nûreddin Mahmûd’un zaferlerini müteakip tebriklerde bulunduktan sonra, ona Mescid-i Aksâ’yı hatırlatıyor ve kutsal Kudüs’ün fethedilmesini istiyorlardı. Bu kalem ehillerinden bazıları ve kaleme aldıkları şiirler şöyledir:

İbnü’l-Kayserânî:

“(…)
*Beytü’l Makdis üzerine yürü ki emellerin en yükseğine ermiş olasın.
Çünkü Beytü’l-Makdis seni beklemektedir.*”²²⁴

İbnü’l-Kayserânî:

“*Sahip olduğun muhteşem ordunla Mescid-i Aksâ’yı kurtarmaya giriş!
Beklemede olan Kudüs seni en uzak arzulara ulaştırır.
Sen bir denizsin, onun en ücra köşelerine kadar
Sahili senin dalganla temizlenecek.*”

El-İsfahânî:

“(…)
*Muzaffer ordunla ilerle, zirvelere yüksel!
Menbec’in fethini Kudüs’ün takip ettiğini müjdele!
Menbec diğer fetihlere bir örnektir.
Haydi Kudüs’e savaşmaya koş, ardından Trablus’a, Nablus’a ulaş*”²²⁵

El-İsfahânî:

“*Mısır’ın fethini gerçekleştiren halkların önderini tebrik ederim.
Allah’ın zaferini mutlulukla müjdele!
Frenklerle savaş, onlarla savaşmanın zamanıdır şimdi.
Onların birliklerini keskin mızraklarla darmadağın et!
Kudüs’ü Frenklerin kirinden arındır.
Oradaki ayak takımını da sürüp defet!*”²²⁶

²²² Usta, 2008, 170.

²²³ Usta, 2008, 161(289. dipnot).

²²⁴ Ebû Şâme, I, 155.

²²⁵ Polat, 2006, 211: Menbic’deki isyanın bastırılması sonrası Nûreddin’in sır kâtibi olan İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî’nin, Menbic’deki problemin giderilmesini doğrudan Kudüs’ün fethi için müjde saydığı dizeleri Nûreddin’den habersiz yazılmış olamaz. Turan, 2018, 246.

²²⁶ Polat, 2006, 215.

İbn Münir:

*“Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın karanlık gecelerini boyunduruktan kurtaran kişi olarak, Dünyada ve Ahiret'te Allah sana rahmet etsin!
Bu konuda İsa'yı Kudüs'ten kalkmış,
senin kılıcının galibiyeti için yardıma geldiğini görüyorum”²²⁷*

İbn Asâkir:

*“Sen Dımaşk'ı yumuşaklıkla fethettin,
Allah sana bütün azametiyle Mısır'ı verdi.
Eğer Kudüs'ü de fethetmek için hesap içinde olursan,
Sayılmayacak bir ecirle ecirlendirilirsin.
(...)
Seçkinlik kararlılıktadır ve ulaşmak talep etmektedir,
Mescid-i Aksâ ve havzasını arındır.
(....)”²²⁸*

Nûreddin Mahmûd'un İslâm beldelerini kendi hâkimiyeti altında bir araya getirme siyaseti çok planlı ve programlı idi. Birlik siyasetinin iki ana maddesi vardı: Birincisi Haçlılara karşı siyasi birlik kurmaktı. İkincisi ise bu siyasi birliğin kurulması ve sağlam zeminde gelişmesi için ulemâ ile kurulan ilişkiler ve açılan ilmi ve sosyal müesseseler vasıtasıyla Sünnî İslâm'ı ihya ederek mezheb birliğini sağlamak ve cihad ruhunu canlandırmaktı. Elbette ki bu faaliyetler, siyasi faaliyetlerle eşzamanlı olarak yürütülüyordu. Birinci maddenin ilk ayağı, Suriye'yi kendi hâkimiyeti altında toplayarak Haçlılara karşı sistemli bir mücadele başlatmak için Dımaşk'ı Halep ile birleştirmek iken, ikinci ayağı ise Mısır'ı da aynı çatı altına sokmak ve nihai hedef olarak Kudüs'ü ele geçirmektir.

Suriye'de siyasi birliğin sağlanması önündeki en büyük engel Dımaşk Atabeyliği idi. Nûreddin Mahmûd, Dımaşk Atabeyliği'nin siyasi varlığına son vererek Suriye'yi kendi hâkimiyeti altında birleştirmek suretiyle Müslüman Suriye'yi savunma ve ittifak gölgesinde yaşamak mecburiyetinden, I. Haçlı seferi neticesinde kaybedilmiş toprakların geri alınması ve Haçlıların Doğu'dan atılmasına yönelik hücum pozisyonuna geçirecekti. Zira Suriye'nin aynı siyasi şemsiye altında birleştirilmesi ile sistemli mücadele başlatılmadan, Haçlılara karşı ne denli gayret ve azimle mücadele edilirse edilsin, nihai sonuca götürecek bir başarı imkân dâhilinde olmayacak, sağlanacak başarı ve alınacak zaferler ancak günü kurtaracaktı. Bu sebeple Nûreddin Mahmûd'un ilk hedefi Dımaşk Atabeyliği olmuş, Suriye'deki küçük

²²⁷ Polat, 2006, 211.

²²⁸ Turan, 2018, 248.

emirliklerden sonra politik oyunları, azim ve kararlılığı neticesinde 1154 yılında Dımaşk'ı ele geçirmiştir.

Nüreddin Mahmûd, Dımaşk'a hâkim olduktan sonra ise medreseler ve dergâhlar gibi kurumlar vasıtasıyla Sünnî İslâm anlayışını canlandırma programını uygulamaya başladı.²²⁹ Bu, onun icra ettiği siyasetin ikinci ana maddesiydi. Dımaşk'ın zapt edilmesiyle Haçlı devletlerinin elindeki toprakların yeniden ele geçirilmesine yönelik ilk önemli safha tamamlandı; Suriye'de birlik sağlanmış ve Müslümanlar için güçlü bir askeri üs elde edilmiş oldu.²³⁰

Nüreddin Mahmûd, Suriye'yi kendi hâkimiyeti altında birleştirdikten sonra dikkatini Mısır üzerine yoğunlaştırdı. Yürüttüğü bir dizi kararlı mücadelenin ardından 1169 yılında Mısır'a hâkim oldu ve 1171'de bu ülkede Abbâsî Halifesi adına hutbe okutturmak suretiyle Fâtımî Halifeliğini de ortadan kaldırdı. Böylece Mısır'ı da teşkil ettiği birliğe dâhil ederek siyasetinin ikinci ayağında da başarı sağladı; Haçlıları sıkıştırdı ve Kudüs yolunu açtı. Nüreddin Mahmûd, Dımaşk'ta olduğu gibi siyasi zafere eşzamanlı olarak derhal Mısır'da da Sünnî İslâm'ı ihya hareketlerine girişti. Onun hem Dımaşk hem de Mısır'a yönelik askeri, siyasi ve Sünnî İslâm'ı ihya etmeye yönelik faaliyetlerine çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilecektir.

Sünnî İslâm âlemini rahatsız eden, siyasi bölünmüşlüğün ve fitnenin alameti olarak görülen Şiî Mısır Fâtımî Halifeliğinin ortadan kaldırılmasıyla Nüreddin Mahmûd büyük bir prestij kazandı²³¹, “*Arap ve İslâm Âlemi'nin Birleştiricisi*” unvanıyla anılmaya başladı. Şairler onun, vahdeti sağlamada ki gayretlerini adeta birbirleriyle yarışarcasına ölümsüzleştirmeye çalıştılar.²³² Mısır'da Fâtımî Halifeliği kaldırıldıktan sonra, Birinci Haçlı Seferi sonrası 1099 yılında işgal edilen ve bir Haçlı krallığı kurulan Kudüs artık yeniden fethedilmeliydi. Nüreddin Mahmûd'un da nihai hedefi buydu. İbnü'l-Kayserânî Urfa'nın yeniden fethine dair kaleme aldığı kasidesinde; “(...) *Ruha'nın fethi bir dalgadan ibaret ise o dalganın gelip çarpacağı sahili Kudüs-Beytü'l-Makdis'tir.*”²³³ diyerek yalnızca bir umut beslememiş, Nüreddin Mahmûd'un fetihlerinin belli bir maksat dâhilinde gerçekleştiğini ve onun Kudüs'ü ele geçirmek niyetinde

²²⁹ Gibb, 1969, 519.

²³⁰ Che Daud, B., Nor, M., Mohd Roslan and El-Awaisi, Abd al-Fattah. (2012). “Nur Al-Din Mahmûd Zanki's Plan for Liberating Islamisjerusalem: A Historical Analysis”. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 11(8), 1165.

²³¹ Dudu Kuşçu, A. (2013). *Eyyübî Devleti Teşkilâtı*. (Birinci Baskı). Ankara: TTK Yayınları, 47.

²³² Polat, İbrahim E. (2007). Abbâsî Döneminde İki Muhalif Şair ve Şiirlerinde Ortak Temalar. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, VII(24), 26; Polat, İbrahim E. (2009). Arap Edebiyatı Üzerinden Türk Tarihine Bir Bakış. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS), (10-15.09.2007, Ankara), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 323.

²³³ Ebû Şâme, I, 130.

olduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Cevzi de şu kasideler ile Kudüs'ün yeniden ele geçirilmesinin Nûreddin Mahmûd tarafından belirlenmiş bir hedef olduğunu söylemektedir: “*Nûreddin kâfirlerin elinden elli bir kadar memleketi aldı. Aslında amacı Kudüs'ü fethetmekti(....)*”²³⁴, “*Nûreddin Kudüs'ü fethetmek arzusunda idi(....)*”²³⁵ Nûreddin Mahmûd'a her daim Kudüs'ü hedef göstererek, o kutsal beldenin fethine teşvik eden şiirler, yalnızca teşvik için yazılmış olarak görülebileceği gibi, onun yönlendirmesi akabinde kamuoyu oluşturmak gayesiyle kaleme alınmış olduğu da kabul edilebilir. O, elde ettiği zaferleri duyurmak hususunda hevesli ve istekli olmasına karşın hedeflerini bizzat açıklama hususunda ağzı sıkıydı. Dımaşk ve Mısır'a hâkim olana kadar, buraları ele geçirmek istediğine dair herhangi bir ifadesi bulunmadığı gibi, her ne kadar simgesel önemi bulunması açısından ideolojik hedef oluşturup kendi etrafında Müslümanların bir araya gelmesini kolaylaştıracak da olsa Kudüs ile ilgili maksadından, dillendirilmesi neticesinde Batı'nın tüm gücüyle üzerine varacağını bildiği için Mısır'ın zaptına dek söz etmemiştir. Ancak Mısır'ın zaptı sonrası Şirkûh için yazmış olduğu şiirinde, Mısır'dan sonra Kudüs'ü de yakında fethetmesini temenni etmek suretiyle hedefini açığa vurmuş,²³⁶ Kudüs'ün fethinin çok uzak olmadığını düşündüğünden, Kudüs fethedilince Mescid-i Aksâ'ya koyulmak üzere bir minber yaptırmak için emir vermişti. İbnü'l-Esîr, Kudüs fethedildikten sonra Selâhaddin Eyyûbî'nin, Mescid-i Aksâ'ya bir minber yaptırmak istediğinde, Nûreddin Mahmûd tarafından Mescid-i Aksâ'ya konulmak üzere Haleb'de bir minber yaptırıldığı²³⁷ söylenince, derhal o minberi Haleb'den getirterek Mescid-i Aksâ'ya koydurduğunu kaydeder.²³⁸ Bu minber, Nûreddin Mahmûd'un Kudüs'ü ele geçirme hazırlığının da iyi bir işaretidir.²³⁹ Ancak onun ömrü Kudüs'ü fethetmeye müsaade etmemiştir.

²³⁴ Ebû'l-Vefa, 1998, 76.

²³⁵ Ebû'l-Vefa, 1998, 89.

²³⁶ Turan, 2018, 246-248. Kudüs'ün fethi hedefinin dış ilişkilerle ilgili bir belgede yer alması da yine Mısır ile ilgili olmuş ve Nûreddin Mahmûd, müşterek Bizans-Haçlı ordusunun Dimyat kuşatmasını kaldırması sonrası Fâtımî Halifesi el-Âdîd'a gönderdiği mektubunda “*Umulur ki Allah, Kudüs'ün fethini kolaylaştırmayı bu nimete ekler*” demiştir. Bu hedefini Abbâsi Halifesine ise 568(1172-1173)'de duyurmuştur. Turan, 2018, 250.

²³⁷ “*Nûreddin minberi*” ile ilgili tafsilatlı araştırma yapan Sylvia Auld, minber üzerindeki bir kitâbede, minberin Nûreddin Mahmûd'un oğlu es-Salih İsmail zamanında tamamlandığı bilgisinin bulunduğunu bildirmektedir. Bkz. Auld, S. (2009). “The Minbar of Nur Al-Din in Context”. Ayyubid Jerusalem The City in Context 1187-1250. (Eds.). Robert Hillenbrand and Sylvia Auld). London: Altajir Trust, 72 Minber, Kudüs fethedilmeden yirmi sene önce, 1168 yılında memleketine nispetle Ahterîni olarak tanınan sanatında usta bir kimse ve belirlediği bir ekip tarafından iki yıllık çalışma neticesinde yapılmış ve Haleb Camii'nin minberinin çıkan bir yangında yanması üzerine geçici olarak oraya konulmuştur. Turan, 2018, 248.

²³⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 435.

²³⁹ Che Daud, Mohd Nor ve El-Awaisi, 2012, 1167. Ayrıca ahşap sanatı bakımından detaylı bilgi için bkz. M.Bloom, J. (2009). “Woodwork in Syria, Palestine and Egypt during the 12th Centuries”. Robert Hillenbrand and Sylvia Auld. (Eds.), Ayyubid Jerusalem: The Holy City in Context 1187-1250. London: Altajir Trust, 129-146.

Nûreddin Mahmûd her ne kadar en büyük hedefi Kudüs'ü ele geçirmeyi başaramamış ise de Dimaşk'a hâkim olarak Suriye'de birliği sağlamış ve Haçlılara karşı öncesinde sürdürdüğü mücadelesini daha sistemli hale getirmiş, sonrasında ise Mısır'ı bu birliğe dâhil ederek büyük bir başarı elde etmişti. Bu süreçte de hâkim olduğu beldelerde İslâm ruhunu canlandırmaya ve Sünnî İslâm'ı ihya etmeye çalışmıştır. Umumi olarak sağladığı birlik ülküsü, Selâhaddin Eyyübî'ye miras olarak kalmış, Selâhaddin Eyyübî Kudüs'ü ele geçirdiği gibi bölge İslâm topraklarında da birliği sağlamıştır.

3.2. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Sünnî İslâmı İhyâ ve Cihad Ruhunu Canlandırma Siyaseti ve Bu Çerçeveadaki Faaliyetleri

3.2.1. Sünnî Kurumların Açılması ve Sünnîliğin İhyâsı

Abbâsî halifesinin 1055 tarihinde dünyevi yetkilerini Büyük Selçuklu Devleti'nin sultanı Tuğrul Bey'e bırakması, Selçukluları İslâm dünyasının en büyük siyasi gücü haline getirmekle birlikte Sünnîliğin de en büyük savunucusu konumuna getirmişti. Orta Doğu'da sahip oldukları bu stratejik önemin farkında olan Selçuklular içinde buldukları durum için uygun bir politika geliştirmiş, bir taraftan siyasi etki alanlarını daraltan bir engel olarak gördükleri devletleri ortadan kaldırırken, geliştirdikleri medreselerle de Şiîliğe karşı büyük bir mücadeleye girişmişlerdi. Bu medreseler Alparslan ve Melikşah'a vezirlik yapan Nizamülmülk'e nispet edilerek "el Medârisü'l-Nizamiyye"(Nizamiye Medreseleri) ismi ile tanınmışlardır.²⁴⁰ Nizamülmülk, kendi ismiyle anılan bu medreselerde çok yüksek maaş ödediği müderrisler ve âlimleri görevlendirdiği gibi, onlara Büveyhiler devrinde yaygınlaşan Şiî mezhebine karşı, Ehl-i Sünnet itikadı üzerine eğitim vermelerini istemişti.²⁴¹ Şiî nüfuzunu kırarak Sünnîliğin kökleşmesinde büyük rol oynayan Selçuklulardan sonra emirlikler ve atabeylikler de aynı mücadeleyi sürdürdü. Ancak bunların hiçbirisi Şam'da ilk medreseyi kuran ve zamanı medrese hareketleriyle canlılık gösteren Nûreddin Mahmûd'a ulaşamadı.²⁴² Sünnîliğin kendini tanımlama süreci ve medreselerde Sünnî eğitimin kurumsallaşmasının başlangıcı 11. ve 12. yüzyıl Bağdad'ına dayanmakta ise de bu akım bilhassa Nûreddin Mahmûd ve sonrasındaki süreçte emsalsiz bir hız kazanmıştır.²⁴³

²⁴⁰ Kuşçu, 2013, 33-34.

²⁴¹ Çelebi, 1983, 214.

²⁴² Çelebi, 1983, 112.

²⁴³ Leder, S. (2011). "Sunni Resurgence, Jihad Discourse and the Impact of the Frankish Presence in the Near East". Stefan Leder. (Ed.). Crossroads between Latin Europe and the Near East: Corollaries of the Frankish Presence in the Eastern Mediterranean(12th-14th centuries). Würzburg: Ergon Verlag Würzburg in Kommission, 88.

Nüreddin Mahmûd, Haleb’de idareyi ele aldıktan sonra İslâm beldelerini kendi hâkimiyeti altına almak suretiyle siyasi birliği sağlamaya yönelik bir siyaset takip etmiş ve Suriye’de bulunan emirlikler ve Dımaşk Atabeyliği’ni zapt ederek Suriye’de birliği sağlamış ve daha sonra Mısır’ı da bu siyasi birliğe katmıştı. İslâm beldelerini kendi çatısı altında toplama siyasetine paralel olarak mezhep çatışmasının sebep olduğu fikri ve bölgesel çatışma durumundan kurtulmak için yasaklayıcı ve sert tedbirlerin yanı sıra, medreseler kurmak ve ulemâyı teşvik etmek suretiyle Sünnî İslâm ruhunu canlandırarak, Sünnîliği ihya etmeye ve mezhep birliğini sağlamaya çalışmıştır. Zira içteki problem çözüme kavuşmadan kurulan siyasi birlik uzun ömürlü olmayacak ve Haçlılara karşı verilen ve uzun yıllar süren mücadele boşa çıkacaktı.

Nüreddin Mahmûd’un Haleb’de idareyi ele aldıktan kısa bir süre sonra, Şiîliğin nüfuzunu kırmaya yönelik gerçekleştirdiği zahiri uygulamalarından biri de Şiîlerin tahrif ettiği geleneksel ezanı yeniden ikame etmek oldu. O, 1148 yılının Recep ayında, Şiîliğin sembolü haline getirilerek sabah ezanında “*hayya alesselah hayyaalelfelah*” cümlesinin yerine okunan ve “*amellerin en iyisine koş, Muhammed(s.a.v.) ve Ali(r.a.) beşeriyetin en iyileridir*” anlamına gelen “*hayya alel hayri’l-amel Muhammed ve Ali hayri’l-beşer*” ibaresini yasakladı.²⁴⁴ Ezanı Şiîler tarafından tahrif edilmiş haliyle okumaya cüret eden ise minareden aşağı atacağı konusunda uyardı.²⁴⁵ Ayrıca Ebu’l Hasen Ali el-Hanefî’nin ve şehrin önde gelen Sünnîlerinin desteğiyle Şiîlerin sahabeye hakaret etmelerini de yasakladı. Nüreddin Mahmûd’un bu uygulamaları Şiîlere çok dokunduğundan taşkınlık²⁴⁶ yapmaya çalıştılar ise de onun demir yumruğundan duydukları korku, fazla ileri gitmelerine mani oldu. Nüreddin Mahmûd, bu tür uygulamaların dışında Şiîlerin liderlerinden biri olan İbn Ebû Tayy’ın babasını Haleb’den sürerek Şiîlerin şehirdeki nüfuzunu kırmaya çalıştı.²⁴⁷ O, bir yandan Haçlılara karşı cihad ediyor ve siyasi birliği sağlamaya çalışırken, diğer taraftan içteki bu problemi çözüme kavuşturmak istiyordu. Ancak bu problem, alınacak bir iki tedbir ve uygulama ile son bulacak kadar basit değildi. Bu sebeple Nüreddin Mahmûd, Şiî-Sünnî ayrılığının ortaya çıkardığı sorunları ilmi

²⁴⁴ Kök, 1992, 170; Turan, 2018, 113.

²⁴⁵ Daniella Talmon-Heller. (2002). “*Religion in the Public Sphere: Rulers, Scholars, and Commoners in Syria under Zangid and Ayyübid Rule(1150-1260)*”. Miriam Hoexter, Shmuel N. Eisenstadt and Nehemia Levtzion.(Eds.). The Puplic in Muslim Societies. Albany: State University of New York Press, 51-52, İbnü’l-Adim’den nakille 1147 tarihini vermektedir.

²⁴⁶ H. 544(1149-1150) yılında Nüreddin’in hastalığını fırsat bilen Şiîler, İbn Ebû Asrûn medresesinin de içinde bulunduğu birçok cami, çarşı vb. yerleri yakıp yıkmışlardı. Bkz. Bakırcı, S. (1999). Arap Şiirinde Nüreddin Mahmûd b. Zengi (D. 521/1188- Ö. 569/1174). *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 147.

²⁴⁷ Kök, 1992, 170; Şankıtı, Muhammed b. el-Muhtar, (2016). *Haçlı Seferlerinin Etkisi Altında Sünnî-Şiî İlişkileri*. (İkinci Baskı). (Çev. İdris Çakmak). İstanbul: Mana Yayınları, 134; Turan, 2018, 365.

müesseseler vasıtasıyla çözmeye ve Sünnî İslâm'ı ihya ederek ele geçirdiği topraklarda onu hâkim kılma siyaseti yürütüyordu.

Nüreddin Mahmûd'un hâkimiyet döneminin ilk yıllarında takip ettiği strateji, sufiler için ribat ve hankâhlar²⁴⁸ da dâhil, diğer dini kurumların yanı sıra medreseler ağı vasıtasıyla Sünnîliğin ihyası için güçlü bir temel kurmaktı. Haleb'de, hâkimiyetinin ilk yıllarında başarılı bir şekilde Sünnî kurumlar kurdu ve himayesi altına aldı. Bu uygulama umumi olarak başta Haleb ve Musul olmak üzere tüm Suriye'de, Şîî nüfuzuna karşı onun gelecekteki müstahkem mevkiileri olarak hizmet edecektir.²⁴⁹ O, medreselerin Fâtımîler tarafından Suriye'de yaygınlaştırılan Şîîliği yok etmede ve Sünnîliğin-Sünnî mezheplerin yerleşip gelişmesinde en etkili yol olduğunun farkına varmıştı. Bu sebeple pek çok medrese inşa ettirdi. Nikita Elisseef'in yaptığı incelemeye göre Nüreddin Mahmûd döneminde, Dımaşk'ta 20, Haleb'de 8, Musul'da 6, Harran'da 1, Sincar'da 6, Cizre'de 4, Menbic ve Rakka'da 2'şer, Busrâ, Baalbek, Hama, Humus, Ma'arratu'n-Numân, Re'su'l-Ayn ve Urfa'da birer olmak üzere 56 medrese mevcuttu ve bunların 40 tanesi Nüreddin Mahmûd tarafından yaptırılmıştır.²⁵⁰ Kaynakların, Nüreddin Mahmûd'a kadar Suriye'nin ilimden ve ilim insanlarından yoksun olduğunu yazması²⁵¹ gayet tabiidir. Onun kurmuş olduğu medreselerin bir kısmının isimleri şöyledir: Şam'da Darü'l-Hadîs en-Nûriyye, el-Medresetü's-Salâhiyye, el-İmâdiyye, el-Kilâse, el-Medresetü'l-Adiliyye el-Kubrâ, en-Nûriyyetü's-Suğra. Haleb'de, el-Medresetü'l-Hallâviyye²⁵², el-Medresetü'l-Asrûniyye, en-Nûriyye²⁵³, el-Medresetü'l-Şu'aybiyye²⁵⁴.²⁵⁵

Nüreddin Mahmûd'un, Hanefî mezhebine mensup biri olarak öteki Sünnî mezhepleri kucaklayıcı yaklaşım gösterirken, Şîîlere karşı sergilediği katı yaklaşımı ve Sünnî İslâm'ı ihya çabası, özellikle Dımaşk'a göç etmiş Sünnî din âlimlerinin dikkatini çekmiş ve onlar Nüreddin

²⁴⁸ Hankâhlar, Nüreddin Mahmûd'un toplumla olan ilişkileri bakımından son derece önemlidir. O, 1169 yılında İmâdeddin el-Feth Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hamevî'yi bütün sufilerin şeyhi olarak atamış ve bu hususta İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî'ye de bir menşur yazdırarak bütün ribatları nüshasını göndermiştir. Açtığı medreselerle ilmiye sınıfını yanında tutarken, diğer taraftan da bütün hankâhları aynı çatı altında toplamak suretiyle bu sivil kurumları devletin hedefleri doğrultusunda, devletle uyum içerisinde faaliyet göstermelerini sağlamıştır. Turan, 2018, 368.

²⁴⁹ Che Daud, 2015, 423.

²⁵⁰ Kök, 1992, 175.

²⁵¹ Turan, 2001, 213.

²⁵² Haleb'de 1148 yılında kurulan bu medrese, Nüreddin Mahmûd'un kendi himayesi altında kurduğu ilk medrese olmasının yanı sıra, Yasser el-Tabba'ya göre, Halebli Şîîlere Sünnîliğin burada kalıcı olduğunu gösteren bir hatırlatma görevini görmüştür. Che Daud, 2015, 422.

²⁵³ İbn Cübeyr, er-Rihle'sinde Nüreddin Medresesi'ni ihtişamlı bir köşke benzetmekte ve insanı büyüleyen manzarasıyla dünyanın en güzel manzaralı medresesi olarak tanımlamaktadır. İbn Cübeyr, 2017, 209.

²⁵⁴ Nüreddin Mahmûd, Haleb'e hâkim olmasının hemen akabinde, İslâm ordularının Haleb'i fethettikten sonra mescide dönüştürdükleri ilk mescidi, "el-Medresetü'l-Şu'aybiyye" adıyla Şâfîiler için medreseye dönüştürüp, Şeyh Şuayb b. Hasan b. Hüseyin b. Ahmed el-Endülüsî'ye tevdi etmiştir. Turan, 2018, 375-376.

²⁵⁵ Çelebi, 1983, 115.

Mahmûd'u kendilerini hizmetine adayacakları ideal bir hükümdar olarak görmüşlerdir. Bu sebeple onun Sünnî İslâm'ı ihyâ, cihad ve siyasi birlik faaliyetlerini desteklemişlerdir.²⁵⁶ Nûreddin Mahmûd; İbn Asâkir, İbnü'l-Cevzi²⁵⁷, Şeyh Ömer Erbili, Ebû'n-Necib es-Sühreverdi, Şeyh Arslan Dîmaşkî²⁵⁸, Şeyh Mahmûd ibn Ahmed el-Bağdadî es-Sûfi ve daha birçok Sünnî din âlimi ile kurduğu yakın ilişkiler vasıtasıyla bir tür manevi şuur geliştirdi.²⁵⁹ Böylece gücün bilgelik (ulemâ-iktidar) ile yaptığı 'evlilik', Suriye Müslümanlarının ihtilaf ve bölünmenin yerine, mezhepsel ve politik birliğin destekçisi olmasına imkân verdi.²⁶⁰

Nûreddin Mahmûd, ilmi müesseseleri açarak ve ulemâ ile yakın ilişkiler kurarak yalnızca Nizamülmülk'ün başlattığı Şiîliğe karşı Sünnîliği ihya etme ve hâkim kılma siyasetinin koruyuculuğunu yapmamış, aynı zamanda bu siyasetin sancağını Selâhaddin Eyyûbî'ye teslim etmek suretiyle Büyük Selçuklu ve Eyyûbîler onlardan sonra da Memlûkler Devleti arasında bir köprü vazifesi görmüştür.²⁶¹

3.2.2. Ulemâ ile Kurduğu İlişkiler: Tevhid ve Cihad Propagandası

Nûreddin Mahmûd'un ulemâ ile ilişkisi, özellikle İslâm beldelerini kendi çatısı altında birleştirmeye yönelik siyasetin meşru zemine oturtulması ve Haçlılara karşı cihad propagandası bakımlarından değerlendirilmelidir. Her ikisinin de Nûreddin'in siyasi emellerinin gerçekleşmesinde çok önemli payı vardı ve ulemâ ile kurduğu ilişkiler neticesinde bu iki hususun da üstesinden başarılı bir şekilde geldi. Onun, İslâm hâkimlerine yönelik yapılacak seferlerde kendi halkı ve fethi düşünülen beldenin halkı nezdinde hukuki bir zemin oluşturması şarttı ve kamuoyunda destek bulmadan siyasetini sürdüremezdi. Aksi takdirde İslâm dünyasında prestij sahibi olamayacağı gibi, bilhassa Haçlıların Yakın Doğu'yu işgal altına aldığı bir devirde, İslâm beldelerini ele geçirme teşebbüsleri onun gâsıb ve işgalci olarak değerlendirilmesine ve bu teşebbüslerinin şahsi ihtiraslarından kaynaklandığı fikrinin doğmasına yol açabilirdi. Diğer taraftan Haçlılara yönelik siyasetinde başarının sağlanması için de İslâm toplumunun ruhunu canlandırması ve askerlerinin yüreklerini ateşlemesi, İslâm toplumunda ortak duygu ve düşüncenin sağlanması zaruri idi. Bu da cihad propagandası ile

²⁵⁶ Mourad ve Lindsay, 2012, 114-115: Che Daud, 2015, 421.

²⁵⁷ İbnü'l-Cevzi'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Brockelmann, C., İbnü'l Cevzî. İslam Ansiklopedisi. V/II, İstanbul: MEB Yayınları, 848-850: Yavuz, Yusuf Ş., Avcı, C. (1999). İbnü'l-Cevzî. İslam Ansiklopedisi. XX, Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 543-549.

²⁵⁸ Türk kökenli bir sûfi olan Şeyh Arslan Dîmaşkî'nin hayatı, eseri ve Nûreddin Mahmûd ile yakınlığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Derin, S. (2010). Şamlı Bir Sûfi: Şeyh Arslan Dîmaşkî ve Tevhid Risâlesi. *Tasavvuf Dergisi*, (26), 91-124.

²⁵⁹ Che Daud, 2015, 421.

²⁶⁰ Che Daud, 2015, 424.

²⁶¹ Kök, 1992, 176.

mümkündü. Ulemâ burada da çok büyük bir rol oynadı ve kalemler bir kılıç gibi çekilip, Nûreddin'in hizmetine girdi.

Nûreddin Mahmûd, psikolojik seferberliğin siyasi hayatında çok önemli bir rolü olduğunu anladıktan sonra, ekseriyeti din adamı olan pek çok âlimi propaganda unsuru olarak kullanmıştır. Şöhretli âlimleri, İslâm hâkimlerini kendi çatısı altında birleştirmeye teşvik ile görevlendirdiği gibi, onlardan kendi siyasetinin önünü açacak tevhid ve cihad gibi hususlarda şiirler, mektuplar ve kitaplar yazmalarını istemek suretiyle kontrol ve denetimi elden bırakmamıştır.²⁶² Nûreddin'in Suriye'yi kendi hâkimiyeti altında birleştirme siyasetinin önündeki en büyük engel olan Dımaşk'ın fethine girişmeden önce, İbn Münir tarafından Dımaşk hâkimine şiir yoluyla yapılan suçlama bu çabasının güzel örneklerinden biridir:

“Sen Tanrı partisi ile azgın olan Haçlılar ve haç tarafında savaştın, hâlbuki Tanrı, yardım eden Nûreddin'in yardımcısıdır. Muhammed'in(s.a.v.) dini ise övülmüş bir dindir. Sen bir müddet için Hristiyan oldun, belalar ise sana saldırmaya memurdur. Şu günlerin birinde şüphesiz Yahudiliği de kabul edeceksin.”²⁶³

İbn Münir, bu şiiriyle Dımaşk Atabeyliği'nin Haçlılarla ittifakta bulunarak bir anlamda İslâm'a karşı savaş açtığını ve buna mukabil Nûreddin Mahmûd'un, Allah'ın (c.c.) ve Mü'minlerin hizmetçisi olduğunu kamuoyuna göstermeye ve Dımaşk hâkiminin İslâmlara karşı Haçlılarla yaptığı ittifakın ise cezasız kalmaması gerektiğine ikna etmeye çalışmıştır.

Nûreddin'in, 1150 yılında Dımaşk ile yaptığı anlaşma sonunda şehirde kendi adına hutbe okutmasını Kayserâni adlı şair “*Dımaşk'ın dizginini eline aldığı zaman Beytü'l Makdis'te bulunanlar, bunun kendilerini boğazlamak olduğunu anladılar*”²⁶⁴ kasidesiyle överek İslâm halkına duyuruyordu. Ayrıca bu dizeleriyle şair cihad ruhunun canlılığı için bir ileri hedef göstermenin yanı sıra, Kudüs'ün fethi önünde Dımaşk Atabeyliği'nin o zamana kadar engel teşkil ettiğini kamuoyuna şikâyet de ediyordu. Bunlar tamamıyla Dımaşk'ın zaptı için meşruiyet çabasıydı ve Nûreddin'in Dımaşk'ı zaptı sırasında ahaliden kimsenin direniş göstermeyecek olmasında, uygulanan bu siyasetin büyük payı olmuştur.

Nûreddin Mahmûd, bu siyasetini Mısır'a hâkim olmaya çalışırken de uyguladı. Hem hazırlanma safhasında, hem de yapılan seferler sırasında Nûreddin'in destek ve teşvikiyle ulemâdan Hanbeli fakihler Muvaffakeddin İbn Kudâme ve Abdülgânî propaganda faaliyetlerini yürüttü. Nûreddin bununla birlikte, ordusunda dervişler, imamalar, hafızlar, vaizler ve kadıları

²⁶² Maalouf, A. (2015). *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*. (On İkinci Baskı). (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 1983'te yayımlandı). 138-139.

²⁶³ Ebû Şâme, I, 180.

²⁶⁴ Ebû Şâme, I, 174.

bulundurarak seferin dinsel boyutunu güçlendirmeye çalışmıştır.²⁶⁵ Hısn-ı Keyfa hâkimi Fahreddin Kara Arslan'ın, Nûreddin Mahmûd'un kalem ehlini kullanarak kamuoyunu kendisinden tarafa çekmek suretiyle ülkesini ele geçirmesinden korkması ve onun isteği doğrultusunda hareket etmesi, Nûreddin Mahmûd'un bu siyasetinde ne kadar başarılı olduğunu göstermek bakımından önemlidir. Şöyle ki Nûreddin Mahmûd, 1164 yılında Haçlılara karşı cihada çıktığında Musul ve el-Cezire hâkimi kardeşi Kutbeddin Mevdûd, Mardin hâkimi Necmeddin Alpi, Hısn-ı Keyfa hâkimi Fahreddin Kara Arslan ve civardaki Müslüman emir ve hâkimleri cihada davet etmişti. Fahreddin Kara Arslan, ona yardıma gitmek istemese de bu durum Haçlılara karşı savaştan kaçmak olarak değerlendirileceğinden ve Nûreddin Mahmûd'un bunu kullanarak kamuoyunu kendi aleyhine kışkırtması ihtimalinden ve bu zeminden hareketle ülkesini ele geçirmesinden korkarak sefere katılmak mecburiyetinde kalmıştır. Zira Nûreddin Mahmûd, Kara Arslan'ın ülkesindeki zahidlere, âbidlere ve dervişlere mektuplar göndererek Müslümanların Haçlılar karşısında düştüğü güç durumu anlatmakla birlikte, onlardan Müslümanları cihada teşvik etmelerini istiyordu.²⁶⁶

Kalem ehli Nûreddin Mahmûd'un tevhidi sağlamaya yönelik siyaseti dışında Haçlılara karşı mücadelesinde de büyük pay sahibiydi. Zira cihad propagandası onlar vasıtasıyla yürütülüyor, Müslümanları Haçlılara karşı harekete onlar geçiriyor ve askerlerin cihad ruhunu onlar diri tutuyordu. Nûreddin'in cihad propagandasının en büyük hizmetkârı İbn Asâkir'di. O, Nûreddin Mahmûd'un kendisi için inşa ettirdiği 'Dâru'l-Hadis'i (Hadis Okulu), cihad propagandası için merkez üssü olarak kullandı. Nûreddin Mahmûd 1160'lı yıllarda İbn Asâkir'den cihad propagandası için kullanmak amacıyla, cihadı sürdürmenin fazileti hakkında kırk hadisten oluşan bir risale yazmasını istedi. O sırada Suriye'de hadis konusunda İbn Asâkir en yetkin kişiydi.²⁶⁷ İbn Asâkir'in hazırladığı risale Dımaşk'taki Sünnî kurumlar arasında çok popüler olduğu gibi önde gelen saygın dini müesseseler tarafından da kabul görüp, tasdik edildi. İbn Asâkir tarafından toplanan kırk hadisten oluşan bu risale, dört temel tema üzerine karakterize edilmişti: Cihada katılma vazifesinin dini önemi, cihada katılmada gösterilecek ihmalin cezaları, cihad savaşçıları için ödüller ve bu vazifeyi yerine getirmenin ön şartları.²⁶⁸

Cihada dönük belki de en coşturucu edebi araç, dönemin şairleri tarafından hâmlerine, emirlere ve komutanlara yazılan şiirlerdi. Bu tür şiirler, dinleyenler üzerinde büyük tesire neden olurdu. Nûreddin Mahmûd, bu sebepledir ki İmâdeddin el-İsfahânî'ye cihadın anlamı üzerine

²⁶⁵ Hillenbrand, 2015, 146-147.

²⁶⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 246; Turan, 2001, 163-164.

²⁶⁷ Mourad ve Lindsay, 2012, 116.

²⁶⁸ Mourad ve Lindsay, 2012, 118.

kendi ağzından iki mısralı bir şiir yazmasını istemiş ve İmâdeddin el-İsfahânî onun isteği üzerine şu şiiri yazmıştı:

*“Şevkim sefere çıkmaktır ve budur benim zevkim.
Hayatta yoktur başka dileğim.
Arayışta başarıya uğraşla ve cihatla varılır.
Kaygısızlık (Allah yolunda) gayrete bağlıdır.”²⁶⁹*

Cihad propagandasının etkili bir silaha dönüşmesi için ulemâ ve ordu arasında sıkı bir ittifaka gerek vardı.²⁷⁰ Nûreddin Mahmûd bu sebeple ordusunda din âlimlerini kullanarak askeri birliklerine ideolojisini telkin etmek ve onları bu hususta canlandırmak istedi.²⁷¹

Nûreddin Mahmûd’un cihad propagandası programında Kudüs teması çok önemli yer tutmakta ve bu tema her zaman işlenerek, toplumun ve asker sınıfının Haçlılara karşı mücadeleye teşvik edilmesinde, cihad ateşinin diri tutulmasında büyük pay sahibi olmuştu. Bu yüzden Nûreddin Mahmûd, hâkimiyeti boyunca pek çok ulemâyı kutsal şehir Kudüs’ün faziletini öven eserler kaleme almaya teşvik ettiği gibi, bu türden çalışmalar için dini ve ilmi merkezlerde toplu okuma meclisleri düzenlemiştir.²⁷² Onun, Kudüs ele geçirildiğinde Mescidü’l Aksâ’ya koyulması için yaptırdığı minber de Haçlılara karşı cihad propagandasında Kudüs’ün oynadığı rolü göstermektedir.²⁷³

3.3. II. Haçlı Seferi Sonrası Nûreddin Mahmûd Zengî’nin Haçlılarla Mücadelesi

3.3.1. Urayma Kalesi’nin Zaptı

Nûreddin Mahmûd’un II. Haçlı Seferi’nden sonra Haçlılara yönelik ilk müdahalesi Urayma Kalesi üzerine oldu. İlginçtir ki Nûreddin’in Urayma Kalesi’ne Muineddin Üner ile müşterek düzenlemiş olduğu sefer, Trablusşam Kontu II. Raymond’un yardım isteği üzerine gerçekleşmişti. Zira Toulouse Kontu Alfonso öldükten sonra oğlu Bertrand, Urayma’yı ele geçirerek Trablusşam’ı tehdit etmeye başlamıştı. Nûreddin Mahmûd, yardım çağrısına olumlu karşılık vererek, 1148 Eylül’ünde harekete geçmiş ve Baalbek’te Üner ile kuvvetlerini birleştirerek, yanında Seyfeddin Gazi’den gelen yardım²⁷⁴ da olduğu halde Urayma’yı kuşattı. Kuşatma sırasında büyük bir mukavemet ile karşılaşılma ve kale ele geçirildikten sonra yıkılarak II. Raymond’a teslim edildi. Nûreddin ise Bertrand, annesi ve daha birçok esir ile

²⁶⁹ Hillenbrand, 2015, 187.

²⁷⁰ Hillenbrand, 2015, 134.

²⁷¹ Mourad ve Lindsay, 2012, 115.

²⁷² Maalouf, 2015, 139.

²⁷³ Hillenbrand, 2015, 174.

²⁷⁴ İbn Kalânîsî, Seyfeddin Gazi’nin yardım için bin kadar süvari gönderdiğini yazar. İbn Kalânîsî, 2015, 168.

birlikte Haleb'e döndü.²⁷⁵ Sadece Haçlıları ilgilendiren bir meselede Nûreddin ve Üner'in arabulucu olarak çağrılmaları, İkinci Haçlı Seferi'nden sonra Müslümanların statüsündeki yükselmeyi göstermek bakımından önemlidir.²⁷⁶

3.3.2. Yağra Zaferi

İkinci Haçlı Seferi sonrası Nûreddin Mahmûd'un Haçlılarla ikinci karşılaşması Yağra'da oldu. Urayma Kalesi'ni yıkarak esirler ile birlikte Haleb'e döndükten kısa bir süre sonra, aynı yıl içinde Haçlılar Haleb'e ani bir baskın yapmak istedi. Bunu haber alan Nûreddin Mahmûd, Haleb dışına çıkarak Yağra'da Haçlıları karşıladı ve ağır bir yenilgiye uğrattı. Ele geçirdiği esir ve ganimetleri Seyfeddin Gazi, Abbâsî Halifesi, Irak Sultanı ve bazı hâkimlere gönderdi.²⁷⁷

3.3.3. İnnib Zaferi

Nûreddin Mahmûd 30 Haziran 1149²⁷⁸ tarihinde İnnib'de Haçlılar karşısındaki en büyük zaferlerinden birini kazandı. Ordusunun başında Antakya bölgesine sefere çıkan Nûreddin Mahmûd, Hârim bölgesinde yağma ve talanda bulunduktan sonra İnnib Kalesi'ni kuşattı. Bunu haber alan Antakya Prinkepsi Raymond da ordusuyla birlikte İnnib önüne gelerek Nûreddin Mahmûd'un kaleyi ele geçirmesine mani olmak istedi. Willermus'un kaydına göre Nûreddin Mahmûd, Raymond'un çok büyük bir orduyla geldiğini düşündüğünden, önce şehir önünden çekilmiş ise de gözcülerinden sayılarının az olduğunu öğrenince tekrar geri geldi.²⁷⁹ İki ordu arasında meydana gelen çetin savaşta Haçlılar büyük bir bozguna uğradı. Antakya Prinkepsi Raymond ve II. Joscelin'in damadı Maraş hâkimi Renaud²⁸⁰ ile birlikte Haçlılarla beraber Nûreddin Mahmûd'a karşı savaşan Haşhâşî lideri Ali b. Vefa da bu savaşta öldürüldü.²⁸¹ Bu zaferde, Muineddin Üner'in, Mücâhideddin Bozan komutasında yardıma gönderdiği Dımaşk ordusu da büyük yararlılık gösterdi.²⁸²

²⁷⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 121-122; İbn Kalânîsî, 2015, 167-168; Zettersteen, K.V. (1964). *Nureddin Zengi*. İslâm Ansiklopedisi. (IX. 358-361). İstanbul: MEB Yayınları, 359; Turan, 2018, 109, Bertrand ve annesinin Nûreddin'in esiri olması, zaferde en önemli rolün ona ait olduğunun göstergesidir.

²⁷⁶ Holt, P. M. (2007). *Haçlı Devletleri ve Komşuları: Urfa Kontluğu, Antakya Prinkepsliği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı*. (Birinci Baskı). (Çev. Tanju Akad). İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin orijinali 2004'te yayımlandı). 74

²⁷⁷ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 123; Alptekin, 1985, 143; Işık, 2018, 44.

²⁷⁸ İbn Kalânîsî, 2015, 171; Ebû Şâme, I. 151; Bündârî, 1943, 205.

²⁷⁹ Willermus Tyrensis, 2009, 64. Bu hususta ayrıca bkz. I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, 2005, 72.

²⁸⁰ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 130; Bar Hebraeus, 1987, II, 386; Turan, 2018, 116; Işık, 2018, 45,65.

²⁸¹ Süryani Mihail, 1944, 154; I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, 2005, 72; Turan, 2018, 116; Işık, 2018, 45.

²⁸² İbn Kalânîsî, 2015, 170; İbn Kesîr, 1995, XII, 413.

İbnü'l-Kayserânî, bu müthiş başarısından dolayı Nûreddin Mahmûd'u şu kasidesiyle övmüştür:

*“Bu kesin azimler ve kararlardır. Kılıç sallayarak yapılan çığırkanlıklar değildir.
Bu cömertlik ve keremlerdir.
Kitapların yazdığı değildir.
Bu himmetlerdir ne zaman konuşacak olursa,
Peşi sıra şairler ve hatipler artık sürçülisan ederler.
Ey İmadüddin'in oğlu, palalarınınla,
Emek harcayarak bu işin zirvesine çıktın
Deden hep şahikalar yaratırdı.
Nihayet kazıkları yıldızlar olan bir kubbe yaptın”²⁸³*

Nûreddin Mahmûd'un siyasi hayatının henüz başlarında Haçlılar karşısında kazandığı bu olağanüstü zafer, Müslüman Suriye'nin tarihinde bir dönüm noktası olarak görüldüğü gibi, kendisini de bütün İslâmların gözünde Haçlılara karşı Müslümanların müdafisi ve cihadın lideri konumuna getirmişti.²⁸⁴

3.3.4. Antakya Seferi ve Efamiye Kalesi'nin Zaptı

Nûreddin Mahmûd, İnnib zaferinden hemen sonra, Antakya Haçlı ordusunun ekseriyetini orada imha edilmesinden ve Antakya Prinkepsi'nin de öldürülmüş olmasından istifade etmek maksadıyla Antakya'ya doğru harekete geçerek şehri kuşattı. Antakyalılar, şehrin teslim edilmesini isteyen Nûreddin Mahmûd'a değerli hediyeler göndererek biraz mühlet istediler. Nûreddin Mahmûd bunun üzerine, şehrin giriş çıkışının kontrolünü sağlayan bir birlik bırakarak Haçlıların hâkimiyetinde bulunan Efamiye'ye yürüyerek yanında Selâhaddin Yağsıyânî olduğu halde, aman ile kaleyi zapt etti. Kalede yeteri kadar asker bıraktıktan sonra kuşatması devam eden Antakya'ya döndü(26 Temmuz 1149).²⁸⁵ Ancak kısa bir süre sonra, Kudüs Haçlılarının yardım için Antakya'ya yönelmesinin yanı sıra esasen şehrin pek muhkem olması hasebiyle fethedilmesinin çok uzun zaman alacağını ve bunun da Haçlılara karşı mücadelenin ilerletilmesine ket vuracağını düşünmesi, fetih sonrasında ise şehir üzerinde hak iddia eden Bizans'ın ve o sırada onlarla iyi ilişkiler içerisinde bulunan Türkiye Selçuklularının harekete geçebilecek olması Nûreddin Mahmûd'u kuşatmayı sonlandırmakta karar kılmaya sevketti.²⁸⁶ Nihayetinde iki taraf arasında bir de anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre, Antakya Haçlılarına ait olup Haleb'e yakın bulunan topraklar Nûreddin Mahmûd'un, Antakya'ya yakın

²⁸³ İbn Kesîr, 1995, XII, 414-415.

²⁸⁴ Gibb, 1969, 515.

²⁸⁵ İbn Kalânîsî, 2015, 171-172: Turan, 2018, 116.

²⁸⁶Turan, 2018, 119.

olan topraklar ise onların hâkimiyetinde kalacaktı.²⁸⁷ Nûreddin Mahmûd, bu seferiyle Antakya Prinkepsliği'ni ortadan kaldıramamış ise de yapılan anlaşma ile prinkepsliği Antakya Ovası'na ve yalnızca İskenderun'dan Lazkiye'ye kadar uzanan dar bir alana sıkıştırmış oldu.²⁸⁸

İbn Münir, Efamiye'deki başarısından dolayı Nûreddin Mahmûd'u şu sözlerle övmektedir:

“Ülkeleri en aydınlık olanı, senin uzun süre aydınlattığın ve kılıcını keskinlettiğin yerdir.

Ülkeyi ve halkını yönetmeye en layık olan kişi de, adaleti bütün bölgeleri kuşatmış olan kişidir

Ey Mahmûd! Sen Ahmed'in milletini(Muhammed'in(s.a.v.) ümmetini) yok olmaktan yüz tuttuktan sonra yeniden dirilttin.

Senin fetihlerinin gerçekleştiği her gün din için kutsal metinleri içeren birer süredir.”²⁸⁹

3.3.5. Seyfeddin Gazi'nin Vefatı ve Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Sincar'ı Zaptı

Nûreddin Mahmûd'un ağabeyi Musul Atabeyi Seyfeddin Gazi, 544 yılı Cemaziyelâhir ayının sonlarında(25 Ekim-3 Kasım 1149) vefat etti. Hastalığı²⁹⁰ şiddetlenince Bağdat'tan getirilen Evhadu'z-Zaman onu tedavi etmiş ise de fayda etmemişti. Atabeyliğin başına vezir Cemâleddin ve Zeyneddin Ali Küçük'ün destekleriyle Seyfeddin Gazi'nin Musul'da bulunan kardeşi Kutbeddin Mevdûd geçti. Ancak Kutbeddin Mahmûd'un atabeyliğin başına geçmesinden rahatsızlık duyan emirler vardı. Bunlardan biri olan Sincar mustahfızı Abdülmelik el-Mukaddem, Nûreddin Mahmûd'a haber göndererek Sincar'ı ona teslim etmek istediğini söyledi. Nûreddin Mahmûd, az sayıda süvari ile derhal harekete geçerek Sincar'ı ondan teslim aldı. Kutbeddin Mevdûd bu durum üzerine yanında veziri Cemâleddin ve ordu kumandanı Zeyneddin Ali Küçük olduğu halde ordusuyla birlikte Sincar üzerine yürüdü. Telâfer yakınlarında karşılıklı elçiler gidip geldi ve nihayetinde Vezir Cemâleddin aracılığıyla barış tesis edildi.²⁹¹ Anlaşmaya göre Sincar yeniden Musul Atabeyliği hâkimiyetinde kalırken Humus ve Rahbe Nûreddin Mahmûd'a bırakıldı. Musul Atabeyliği, böylece Suriye'deki topraklarını Nûreddin Mahmûd'a bırakmış oldu.²⁹² Sincar'ın zengin hazineleri de onda kalmıştır ki Haçlılara karşı mücadelede her daim ihtiyacı olduğu ekonomik kaynağa böylece ulaşmıştı.²⁹³ Sincar'ı Kutbeddin'e vermek durumunda kalan Nûreddin Mahmûd, hiç yoktan

²⁸⁷ İbn Kalânîsî, 2015, 172; Ebû Şâme, I, 152; Turan, 2018, 117.

²⁸⁸ Runciman, 2008, II, 275.

²⁸⁹ Polat, 2007, 32.

²⁹⁰ İbn Kalânîsî, Seyfeddin Gazi'nin bağırsak iltihabından muzdarip olduğunu bildirir. İbn Kalânîsî, 2015, 173.

²⁹¹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 126-128; Turan, 2018, 121-123.

²⁹² İbn Kesîr, 1995, XII, 414.

²⁹³Turan, 2018, 123.

Rahbe ve Humus'ı hâkimiyetine alarak atabeyliğin Musul kolunu el-Cezire'ye sıkıştırmış olsa da Haçlılara karşı Suriye'de birliği teşkil etmeye yönelik, Musul kolunu kendi hâkimiyeti altına alma girişimi için önemli bir kazanç sağlayamamıştı.

3.3.6. II. Joscelin'in Esir ve Topraklarının Zapt Edilmesi

Nûreddin Mahmûd, Urfa'yı kaybettikten sonra Tell Başir'i merkez tutup Ayıntab, Azez ve civarını hâkimiyeti altında bulunduran II. Joscelin'e karşı sefere çıktı. Nûreddin Mahmûd'un bu hareketini haber alan II. Joscelin zaman kaybetmeden hazırlıklarını yaptı ve Nûreddin Mahmûd'un karşısına çıktı. Haçlılar karşısında zaferden zafere koşan Nûreddin Mahmûd, yapılan meydan savaşında bu kez çok ağır bir mağlubiyete uğradı. Pek çok Müslüman ya şehit oldu, ya da II. Joscelin'in eline esir düştü. Öyle ki bu esirlerin arasında Nûreddin Mahmûd'un silahdârı da vardı. II. Joscelin, Urfa'nın intikamını almış olmanın verdiği gurur ve cesaretle silahdârı Nûreddin Mahmûd'un silahıyla birlikte Sultan I. Mesud'a gönderip, "*İşte bu senin damadının silâhidir; onun başına gelenlerin daha büyüğü senin başına da gelecektir*" diyerek onu tehdit etti. Gururuyla oynanan Nûreddin Mahmûd, buna çok öfkelenmiş ve bir an önce onu ele geçirmeye karar verdi. Yalnız, bu işi ordusuyla harekete geçip, kendisi halletmeye çalışırsa II. Joscelin'in kendisiyle karşılaşmaktan korkarak kaçacağını bildiğinden, II. Joscelin'i yakalama işini Türkmenlere verdi.²⁹⁴ II. Joscelin, Antakya'ya gitmek üzere yola çıkmıştı.²⁹⁵ Türkmenler 4 Mayıs 1150 tarihinde pusu kurarak Joscelin'i yakaladı.²⁹⁶ Ancak II. Joscelin'in yüksek meblağda para teklifi karşısında onu serbest bırakmaya karar verdiler. II. Joscelin bir adamını parayı getirmesi için gönderdi ve öylece beklemeye koyuldular. Tam bu sırada Türkmenlerden biri, Nûreddin Mahmûd'un Haleb'deki nâibi Mecdüddin b. Dâye²⁹⁷'yi bu durumdan haberdar etti. Mecdüddin b. Dâye, Türkmenlerin II. Joscelin'i bırakmasına fırsat vermeden oraya bir askeri birlik gönderdi ve II. Joscelin'i Haleb'e getirtti.²⁹⁸ Burada zindana atılan II. Joscelin, 9 yıl esaret hayatı yaşadı ve burada öldü.²⁹⁹ İbnü'l-Esîr, II. Joscelin'in esir edilmesiyle ilgili olarak, "*Joscelin'in esir alınması büyük zaferlerden biriydi, çünkü o azılı bir*

²⁹⁴ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 137; Turan, 2018, 126; Işık, 2018, 47.

²⁹⁵ Willermus Tyrensis, 2009, 66: I. ve II. Haçlı Seferleri Vekaynamesi, 2005, 72; Bar Hebraeus, 1987, II, 387.

²⁹⁶ İbn Kalânîsî, 2015, 177; Ebû Şâme, I, 174.

²⁹⁷ İbnü'l-Esîr, Ebû Bekr b. Dâye'nin, Nûreddin Mahmûd'un sütkardeşi ve onun nezdinde itibarı en yüksek emirlerden olduğunu belirtmekte, iktâları arasında Haleb, Hârim ve Ca'ber Kalesi'nin bulunduğunu bildirmektedir. İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 289.

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 137-138; Işık, 2018, 47.

²⁹⁹ Süryani Mihail, 1944, 160; Bar Hebraeus, 1987, II, 387: I. ve II. Haçlı Seferleri Vekaynamesi, 2005, 72; Papaz Grigor, 2000, 319, II. Joscelin'in gözlerine mil çekildiğini kaydeder.

*şeytan olup, Müslümanlara karşı çok şiddetli ve katı kalpliydi. Onun esir düşmesi bütün Hristiyanlar için büyük bir felaket oldu*³⁰⁰ der.

II. Joscelin'in esir edilmesinden sonra topraklarının sahipsiz, Antakya Prinkepliği'nin de yöneticisiz kalması üzerine Nüreddin Mahmûd harekete geçti. İlk olarak son derece müstahkem olan Azez Kalesi'ni aman yoluyla zapt etti(Haziran-Temmuz).³⁰¹ II. Joscelin'in esir edilmesinden istifade etmek isteyen yalnızca Nüreddin Mahmûd değildi. Türkiye Selçuklu sultanı I. Mesud da sefere çıktı ve Tell Başır'ı kuşattı. Ancak kuşatmayı bir ay sürdürdükten sonra gitti. Nüreddin Mahmûd bundan sonra Sultan I. Mesud'un, önünden çekildiği Tell Başır'e doğru hareket etti. Şehir yakınlarında Nüreddin Mahmûd'un önünü kesmeye çalışan Haçlılar bozguna uğratılıp, çokça ganimet elde edildikten sonra Haleb çevresindeki Halid Kalesi ele geçirildi.³⁰² Bu sırada Hısn-ı Keyfa hâkimi Fahreddin Kara Arslan da sefere çıkarak Hısn-ı Mensur(Adıyaman) ve Bâbille'yi zapt etti.³⁰³II. Joscelin'in esir edilmesinden sonra eşi Beatrice de Tell Başır³⁰⁴, Ravendan³⁰⁵, Samsat, Dülük ve el-Bire kalelerini Bizans İmparatoruna satarak Kudüs'e gitti³⁰⁶ ve böylelikle Urfa Kontluğu tarih sahnesinden tamamen çekilmiş oldu.

3.4. Nüreddin Mahmûd Zengî'nin Anadolu Siyaseti

3.4.1. Nüreddin Mahmûd Zengî ile Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud Arasındaki Münasebetler

Nüreddin Mahmûd'un Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud(1116-1155) ile münasebetleri, babası İmâdeddin Zengi döneminde olduğu gibi dostluk çerçevesinde gelişmiştir. İmâdeddin Zengi, 1138 yılında Bizans İmparatoru İonnes Komnenos'un Kuzey Suriye'ye düzenlediği sefer karşısında zor durumda kalarak yardım istemesi üzerine Sultan I. Mesud, diğer Türk hâkimleri gibi sefere çıkmış ve Bizans'ın Kilikya topraklarını vurmuştu. İki Türk hükümdarı yalnızca Hısn-ı Keyfa hâkimi Davud'un vefatı sonrası, Artuklular üzerinde nüfuz sağlama noktasında karşı karşıya gelmişlerdi. Şöyle ki İmâdeddin, Davud'un yerine

³⁰⁰ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 138.

³⁰¹ İbn Kalânîsî, 2015, 177: Ebû Şâme, I, 175: Turan, 2018, 127-128: Şeşen, 1971, 261.

³⁰² İbn Kalânîsî, 2015, 178: Ebû Şâme, I, 178: Turan, 2018, 128.

³⁰³ İbnü'l-Ezrâk, 1992, 92.

³⁰⁴ Beatrice'in Bizans İmparatorluğu'na sattığı Tell Başır 12 Temmuz 1151'de Nüreddin Mahmûd'un gönderdiği Hassan el Menbicî tarafından aman verilmek suretiyle zapt edildi. İbn Kalânîsî, 2015, 183: Bûndârî, 1943, 206. İbnü'l-Esîr de Tell Başır'in Hassan el Menbicî tarafından aman yoluyla zapt edildiğini bildirmekle birlikte, bu olayı 549/ 1154-1155 yılı olaylarında zikretmektedir. Hatta Tell Başır'in teslim olmasını, Nüreddin Mahmud 1154 yılında Dimaşk'ı zapt etmesi sonrası duydukları korkuya bağlamaktadır. İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 171.

³⁰⁵ Ravendan Kalesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Demirkent, I. (1992). Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Ravendan. *Belleten*, 216(56), 371-389.

³⁰⁶ Runciman, 2008, II, 275-276.

Fahreddin Kara Arslan geçtiğinde, abisi Fahreddin'e karşı taht mücadelesine girişen Arslandoğmuş'u destekledi. Sultan I. Mesud ise Fahreddin'in tahtta kalmasını istediğinden, 20 bin kişilik bir orduyu onun hizmetine verdi. İmâdeddin, Sultan I. Mesud ile karşı karşıya gelmek istemediğinden bu işten vazgeçti. Onun geri adım atması iki Türk hükümdarı arasında meydana gelebilecek bir çatışmayı önlemiş oldu.³⁰⁷

Nüreddin Mahmûd zamanında da Sultan I. Mesud ile dostluk aynı şekilde devam etti. Hatta Sultan I. Mesud'un kızı³⁰⁸ Nüreddin Mahmûd ile evlenmiş ve bu dostluk sıhri bağa dönüşmüştü. Muharrem Kesik'in de belirttiği üzere, İbnü'l-Esîr'in, II. Joscelin'in Nüreddin Mahmûd'u yendikten sonra esir ettiği silâhdârını Sultan I. Mesud'a yollayarak "*İşte bu senin damadının silâhıdır; onun başına gelenlerin daha büyüğü senin başına da gelecektir*"³⁰⁹ şeklindeki kaydından anlaşılacağı üzere bu evlilik 1149 yılından önce gerçekleşmiştir.³¹⁰ Nüreddin Mahmûd'un Sultan I. Mesud ile dostluğu yalnızca evlilikle kalmamış, esir edilen II. Joscelin'e ait olup daha sonra Bizans'a satılmış olan şehir ve kalelere yanlarında Artuklu hükümdarı Timurtaş da olduğu halde müşterek sefer düzenlemişlerdi. 1151 yılında düzenlenen sefer neticesinde Nüreddin Mahmûd Tell Bâşir, Râvendân, Kûrus, ve Burcu'r-Rasâs'ı; Sultan I. Mesud Ayıntâb ve Dülûk'u; Timurtaş ise Samsat ve el-Bire'ye hâkim olmuştur.³¹¹

Sultan I. Mesud, Kilikya Ermenileri üzerine sefer yaptıktan(Mayıs-Haziran 1154) sonra hastalanmış ve on ay kadar sonra, 1155 yılında vefat etmişti. Hastalığı şiddetlendiği zaman devlet erkânını toplayarak, onların huzurunda son yıllardaki seferlerinde hep yanında olan Elbistan meliki II. Kılıçarslan'ı tahta oturtmuş ve ona biat edilmesini de sağlamıştı. Diğer taraftan, II. Kılıçarslan'a tâbi olmak şartıyla küçük oğlu Şehinşah'a Ankara, Çankırı ve Kastamonu'yu, damadı Zünnun'a Kayseri ve civarını, diğer damadı Danişmendli Yağıbasan'a ise Sivas ve Amasya bölgesinin idaresini vermek suretiyle ülkesini paylaştırmıştı.³¹²

³⁰⁷ Süryani Mihail, 1944, 123-124; Bar Hebraeus, 1987, II, 377; Kesik, 2003, 99-101; Kesik, 2018, Sultan I. Mesud-Nüreddin Mahmûd b. Zengî İttifakı ve Urfa Haçlı Kontluğu'nun Yıkılışı. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*,(3), 86-87.

³⁰⁸ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Sultan I. Mesud'un kızının adını Selçuka Hatun olarak bildirir. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2013, II, 25.

³⁰⁹İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 137.

³¹⁰Kesik, 2003, 101.

³¹¹ Süryani Mihail, 1944, 163; Kesik, 2018, 95.

³¹² Papaz Grigor, 2000, 312; Kesik, 2003, 114-115.

3.4.2. Nûreddin Mahmûd Zengî ile Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan Arasındaki Münasebetler

Nûreddin Mahmûd ile Türkiye Selçuklu Devleti arasında Sultan I. Mesud zamanında süren dostane münasebetler, II. Kılıçarslan zamanında Nûreddin Mahmûd'un izlediği siyaset sebebiyle son buldu. Zira onun kuzeyini emniyete alma ve hâkimiyetini Anadolu'ya yayma siyaseti, II. Kılıçarslan'ın hâkimiyetine hâlel getirdiği gibi, Sultanın Anadolu'da siyasi birliği sağlama çabasına da zarar veriyordu. Bu sebeple iki Türk hükümdarı devamlı surette karşı karşıya gelecek ve birbirlerine karşı üstünlük sağlama çabası yüzünden Bizans, Kudüs Krallığı Antakya Prinkepliği ve Ermeniler ile kendi çıkarları gereği ittifak arayışı içine gireceklerdir.

Nûreddin Mahmûd, II. Kılıçarslan'ın topraklarına yönelik ilk müdahale fırsatını, I. Mesud'un ölümünü müteakip II. Kılıçarslan'ın Danişmendliler ile başlayan mücadelesi sırasında buldu. Kuzeye yönelerek ona ait Ayıntab ve Raban'ı zapt etti. II. Kılıçarslan, Yağıbasan ile mücadelesine son verip, Ermenileri yola getirmek suretiyle durumunu düzeltmiş ve Nûreddin Mahmûd'a bir mektup göndererek, babası tarafından zamanında belirlenmiş olan sınırlara riayet etmesini ve kendisinden aldığı toprakların iade edilmesini istemişti. Ancak Nûreddin Mahmûd, II. Kılıçarslan'ın bu isteğini kaale almadı. Bu durumda II. Kılıçarslan, Kudüs ve Antakya Haçlıları ve Ermeni Toros'a elçiler göndermek suretiyle, Nûreddin Mahmûd aleyhine onlarla ittifak yapmakta bir sakınca görmedi. Böylece elini güçlendiren II. Kılıçarslan, harekete geçerek Ayıntab'ı aldı ve Raban'a doğru harekete geçti. Tam bu sırada Kudüs Kralı ile Antakya prensi, Nûreddin Mahmûd ile daha önceden yapmış olduğu anlaşmayı³¹³ bozarak onun topraklarına saldırınca, Nûreddin Mahmûd güç duruma düştü ve II. Kılıçarslan karşısında çekilmek zorunda kaldı.³¹⁴

Nûreddin Mahmûd, 1159 yılında Haleb önüne gelen Bizans İmparatoru ile II. Kılıçarslan'a karşı bir ittifak yapmış³¹⁵ ve böylece yakında yeniden Türkiye Selçuklu topraklarına çıkacağı seferi için elini güçlendirmiş oldu. Manuel'in gidişini müteakip Kudüs Krallığı ile de dört aylık bir mütareke yaptı ve arkasını da emniyete alarak, kardeşi Nusreteddin'in hâkimiyetindeki Harran³¹⁶, Rakka ve Urfa'yı zapt etti. Buradan da II. Kılıçarslan'ın topraklarına yönelerek Raban, Maraş ve Behisni'ye el koydu. Ancak Haçlılar

³¹³ Papaz Grigor, bu anlaşmanın 1156 yılında yapıldığını kaydeder. Papaz Grigor, 2000, 322. Anlaşmaya göre Şam'ı 1154 tarihinde zapt eden Nûreddin Mahmûd, bu şehrin önceden Kudüs kralı II. Baudoin'e ödediği vergi verilmeyeceği gibi, Haçlılar Hârim'in yarısını da boşaltacaktı. Bkz. Zettersteen, 1964, 360.

³¹⁴ Papaz Grigor, 2000, 318-319; Bar Hebraeus, 1987, II, 393; Turan, 1955, 689; Koca, 2003, 160.

³¹⁵ Ionnes Kinnamos, 2001, 138; Runciman, 2008, II, 297.

³¹⁶ İbn Kalânisî, Harran'ın 12 Temmuz 1159 tarihinde zapt ve Zeyneddin Ali Küçük'e iktâ edildiğini kaydeder. İbn Kalânisî, 2015, 214.

yapmış oldukları anlaşmanın süresinin bittiğini öne sürerek Nûreddin Mahmûd'un topraklarına hücum etti. Bunu haber alan Nûreddin Mahmûd derhal Dımaşk'a döndü. İki taraf savaşmak üzere hazırlandı ise de kışın gelmesi üzerine bundan vazgeçerek iki yıllık mütareke yaptılar.³¹⁷ Diğer taraftan, II. Kılıçarslan da düşmanları karşısında düştüğü güç durumdan kurtulmak için yanında Nûreddin Mahmûd'un kardeşi Nusreteddin olduğu halde İstanbul'a giderek Bizans İmparatoru Manuel ile anlaştı. O aynı zamanda mücadelesinde kullanmak üzere maddi yardım da aldı.³¹⁸

Danişmendli Yağıbasan'ın 1164 yılında vefatı ile rahatlayan II. Kılıçarslan, Danişmendliler üzerine yürüyerek 1165'te Elbistan, Darende, Gedük ve Tohma çayı civarını ele geçirdi. Aynı yıl Ankara ve Çankırı'ya da sahip oldu ve Şehinşah'ın çocuklarını esir aldı. Şehinşah ise Nûreddin Mahmûd'a sığındı. II. Kılıçarslan, Danişmendliler üzerine devamlı sefer yaparak, baskısını her zaman onların üzerinde hissettirdi. 1169 yılına gelindiğinde Kayseri ve Zamantı'yı alarak Danişmendlilerin Kayseri şubesine son verdi ve Zünnûn'u vatansız bıraktı. Zünnûn da Şehinşah gibi Nûreddin Mahmûd'a sığındı.³¹⁹ Güneyde problemleri kalmayan, Mısır'ı da Suriye ile birleştirmiş olan Nûreddin Mahmûd ise 1172 yılında, kendisine sığınmış olan Zünnûn, Şehinşah, Malatya hâkimi Feridun, Artuklu hâkimleri ve Klikya Ermeni prensi Mleh³²⁰ ile II. Kılıçarslan'a karşı bir ittifak meydana getirdi. II. Kılıçarslan'a haber göndererek Zünnûn ve Şehinşah'a ait toprakların geri verilmesini, Malatya'dan kaçırttığı halkın geri dönmesine izin vermesini ve Şehinşah'ın esir edilmiş çocuklarının serbest bırakılmasını istedi. Halkın Malatya'ya dönmesini kabul eden ve Şehinşah'a 10 bin dinar tahsisi kabul eden II. Kılıçarslan, yeğenlerinin serbest bırakılması teklifine kızdı ve onlardan birini öldürerek³²¹ Şehinşah'a gönderdi. Bu cevap üzerine Nûreddin Mahmûd harekete geçerek Merzuban, Behisni, Keysun ve Maraş'ı zapt etti. Bu arada Sivas Danişmendli hâkimi halkı tarafından öldürülünce Zünnun, Nûreddin Mahmûd'un maiyetine verdiği orduyla birlikte Sivas halkının

³¹⁷ Papaz Grigor, 2000, 328-329.

³¹⁸ Papaz Grigor, 2000, 334.

³¹⁹ Turan, 1955, 691; Koca, 2003, 169-170.

³²⁰ Mleh'in 1175 yılında öldürülmesinden sonra Kilikya Ermeni Prensligi'nin idaresini ele alan III. Rupen, Bizans'ın Miryakefalon'da hezimete uğramasından fırsatla onlara ait Adana ve Misis'i işgal etmiş, elde ettiği zaferin sarhoşluğu ile de Suriye Haçlılarının da yardımıyla Selçuklu arazisinde yağma ve talanda bulunmuştur. Onu cezalandırmak isteyen II. Kılıçarslan ise Selâhaddin Eyyûbî'den yardım istemiş ve II. Kılıçarslan'ın kuzeyden, Selâhaddin Eyyûbî'nin ise güneyden Ermeni topraklarına girmesi neticesinde III. Rupen barış isteğinde bulunmak durumunda kalmış, yapılan sulh neticesinde elindeki Türkmen esirleri bırakmayı, yağmaladığı malları geri vermeyi ve yüklü miktarda savaş tazminatı ödemeyi kabul etmiştir. Özbek, S. (2017). Türkiye Selçukluları-Eyyubi İlişkilerinde Çukurova Ermeni Prensligi'nin Rolü. *USAD*, (6), 16-17.

³²¹ Bar Hebraeus, Şehinşah'ın oğlunun öldürülmesi olayını şöyle anlatıyor: “*Kılıç Arslan'dan, hapsetmekte olduğu dört kardeş çocuğu talep edildiği zaman gayet mel'unane bir harekette bulundu ve bu çocuklardan birini keserek ateş üzerinde kızarttı ve bir tabağa koyarak babasına gönderdi ve diğerlerini de istemekte ısrar ederse onları da bu hale koyacağına yemin etti.*” Bar Hebraeus, 1987, II, 410.

davetiyle şehre gitti. Neticede Nûreddin Mahmûd ve II. Kılıçarslan'ın ordusu Kayseri yakınlarında karşı karşıya geldi. Ancak savaş yapmaktan geri durdular ve iki taraf arasında II. Kılıçarslan aleyhine bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre II. Kılıçarslan, Zünnûn'un Sivas'taki hâkimiyetini tanıyacaktı. Nûreddin Mahmûd, II. Kılıçarslan'a, Zünnûn'un hâkimiyetini tanıtanın yanı sıra, Zünnûn'u II. Kılıçarslan'a karşı koruması için Sivas'ta Abdülmesih komutasında 3 bin kişilik bir kuvvet³²² bıraktı.³²³İbnü'l-Esîr, Nûreddin Mahmûd'un bu seferi sırasında Abbâsî Halifesi'nin elçisi Ebû'l-Fazl Muhammed b. Abdullah b. eş Şehrîzûrî'nin, Musul, el-Cezire, Erbil, Ahlat, Suriye, Mısır ve II. Kılıçarslan'a ait toprakların hükümdarının Nûreddin Mahmûd olduğunu tasdik eden bir menşur ile onun yanına geldiğini kaydeder.³²⁴

Nûreddin Mahmûd 1172-73 yıllarındaki bu seferden sonra, II. Kılıçarslan'ın topraklarına yönelik başka bir faaliyette bulunmamıştır. Doğrusu bu seferinden bir yıl sonra da vefat etmiştir. Görüldüğü üzere Nûreddin Mahmûd, II. Kılıçarslan'ın tahta oturmasını müteakip Türkiye Selçuklu topraklarına yönelik faaliyetlerini devamlı surette sürdürmüş, II. Kılıçarslan'ın siyasi birliği sağlamaya yönelik faaliyetlerine, ondan kaçan Danişmendli emirlerini himaye etmek suretiyle engel olmaya çalışmış ve hâkimiyetini Anadolu'da da hissettirmek istemiştir.

3.4.3. Artuklular ile Münasebetleri

Nûreddin Mahmûd'un Artuklularla münasebetleri İmâdeddin Zengi dönemi ile farklılık göstermektedir. Esas olarak her iki hükümdarın da Artuklularla münasebetleri, İslâm hâkimlerini kendi çatıları altında bir araya getirme siyaseti çerçevesinde şekilleniyordu. Ancak siyasetleri, uygulama noktasında değişkenlik göstermiştir. İmâdeddin Zengi, hem Mardin Artukluları hem de Hısn-ı Keyfa Artukluları tarafından her daim büyük bir tehlike olarak görülmüştür. Zira o, kimi zaman her iki Artuklu ülkesine sefer düzenlemek, kimi zaman da

³²² İbnü'l-Esîr, bu kuvvetin Nûreddin Mahmûd'un vefatından hemen sonra Sivas'tan ayrılarak geri döndüğünü kaydeder. İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 315.

³²³ Koca, 2003, 170-172; Cahen, C. (2012). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. (Dördüncü Baskı). (Çev. Erol Üyepazarcı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Eserin orijinali 1988'de yayımlandı). 40-41; Kök, Bahattin, 1992, 32, 52-53; Turan, 1955, 691. II. Kılıçarslan, Danişmendliler üzerindeki emellerine her daim mani olan Nûreddin Mahmûd'un vefatı ve Miryakefalon'da Bizans'ın dize getirilmesi sonrası, Anadolu'da siyasi birliği sağlamak üzere gözünü Malatya'ya çevirecek ve dört ay sürecek olan kuşatma neticesinde eman yoluyla şehri Danişmend emiri Muhammed'den alarak Danişmendlilerin Malatya koluna son verecektir. Onun bu seferinden endişe duyan Artuklu beylerinin Selâhaddin Eyyûbî'nin himayesine girmek istemesiyle de Nûreddin Mahmûd ile II. Kılıçarslan arasındaki rekabet, Selâhaddin Eyyûbî'ye intikal edecektir. Özbek, S. (1995). *Türkiye Selçukluları-Eyyubi İlişkileri (1175-1250)*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 20-21; Özbek, S. (2018). *Selçuklu-Eyyubi İlişkileri*. (Birinci Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi, 20-21.

³²⁴İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 315, 317.

birine karşı diğerini desteklemek suretiyle elini Artuklu ülkesinden çekmemiştir. Artuklular için bir anlamda işgalci bir güç idi. Ancak Nûreddin Mahmûd dönemine geldiğimizde iki hanedan arasında dostluk ve işbirliği dikkat çekmektedir. Bu dostluk zamanla ittifaka dönüşmüş ve Haçlılara karşı müşterek Zengîler-Artuklular ordusunun cihada çıkmasını sağlamıştır. Bunu sağlayan ise Nûreddin Mahmûd'un, Artuklu memleketlerini ele geçirmeye yönelik bir siyaset takip etmektense onlarla Haçlılara karşı iş birliği siyasetini benimsemesidir.

Artuklular, İmâdeddin Zengi'nin vefat haberini alır almaz, daha öncesinde İmâdeddin tarafından ele geçirilmiş beldeleri geri almak üzere harekete geçmişti. Mardin Artuklu hâkimi Hüsâmeddin Timurtaş Hâni, Silvan, Cebel-i Cûr, Bilkarneyn, Şabahtan, el Mevzer, Tell Mevzen, Cemileyn ve Re'sü'l-Aynı'l-Habur'u, Hısn-ı Keyfa Artuklu hâkimi Fahreddin Kara Arslan ise Ergani, Çermuk, Tell-Hârim, Hâlâr, Es'ard(Siirt), Bamûd, Bâtâsâ, Tanza, er-Ravk, Fatlis, Beled-i Sâf ve Tûrabidin'de bulunan Heysem Kalesi'ni zapt etmişti.³²⁵ Nûreddin Mahmûd, Haleb'de hâkimiyeti ele aldıktan sonra Artukluların, babası İmâdeddin'in vefatını fırsat bilerek eskiden hâkim oldukları yerleri yeniden ele geçirme hareketlerine karşı herhangi bir tepki vermemiştir. Hâkimiyetinin ilk yıllarından itibaren Artuklulara karşı takip ettiği bu mutedil politika aralarındaki ittifaka zemin oluşturmuştur.

3.4.3.1. Nûreddin Mahmûd Zengî ile Fahreddin Kara Arslan ve Timurtaş arasındaki münasebetler

Nûreddin Mahmûd ile Fahreddin Kara Arslan arasında güçlü bir dostluk oluşmuştur. Bu dostluk çoğu zaman Fahreddin Kara Arslan'ın Nûreddin Mahmûd'a yardıma gitmesi, kimi zaman da Nûreddin Mahmûd'un ona yardıma gitmesi suretiyle fiiliyata dönüşmüştür. Nûreddin Mahmûd'un, Seyfeddin Gazi'nin vefatı sonrası onun yerine geçen kardeşi Kutbeddin Mevdûd'un topraklarını ele geçirmeye yönelik girişimi ve Sincar'ı zaptı sonrası Hısn-ı Keyfa'ya gelerek Kara Arslan'ı ziyaret etmesi, aralarındaki dostluğun ne seviyede olduğunu göstermek bakımından dikkate değer bir olaydır. Nûreddin Mahmûd onun dostluğuna güveniyor ve askeri gücünün Haçlılara karşı mücadelesinde kendisine çok fayda sağlayacağına inanıyordu. Zira Haçlılara karşı çıktığı pek çok gazada onu yardımına çağırmıştır.³²⁶ Nûreddin Mahmûd'un, Mardin hâkimi Hüsâmeddin Temurtaş ile de arasında herhangi bir mücadele

³²⁵ İbnü'l-Ezrâk, 1992, 82.

³²⁶ Kayhan, H. (2008). Fahreddin Kara Arslan Devri Artuklu Tarihi. *Bellekten*, LXXII (263), 57.

olmadı. Hüsâmeddin'in 19 Ocak 1154 tarihinde vefat etmesi³²⁷ üzerine Necmeddin Alpı onun yerine geçti.³²⁸

1164 Mayıs'ında Nûreddin Mahmûd'un, Müslüman hâkimlere yönelik siyaseti ve Haçlılara karşı mücadelede izlediği yöntemi görmek bakımından çok önemli bir olay vuku buldu. Fahreddin Kara Arslan ile Necmeddin Alpı, Dicle kıyısında kuvvetlerini birleştirerek Danişmendli Yağıbasan üzerine sefere çıkmışlardı. Erzen hâkimi Fahreddin Devletşah da onlara katıldı ve müşterek ordu Malatya'ya ilerleyerek Yağıbasan'ın topraklarında yağma ve talanda bulundu. Yağıbasan, Artuklu hâkimlerinin gelişini haber alınca baş edemeyeceğini anlayarak önlerinden kaçmıştı. Müşterek ordu Sivas'a vardığında, Nûreddin Mahmûd onlara bir mektupla birlikte elçi gönderdi ve *"Haçlılar saldırdı, siz Müslümanlar ise birbirinizle vuruşuyorsunuz"* diyerek, onları İslâmların düşmanı olan Haçlılar varken birbirleri ile mücadele etmelerinin, güçlerini birbirlerinin üzerinde denemelerinin ne kadar yanlış olduğu hususuna dikkat çekti. Nûreddin Mahmûd'un bu girişimi olumlu sonuç verdi ve taraflar arasında barış tesis edildi.³²⁹

Nûreddin Mahmûd, Hısnu'l Ekrad'da Haçlılar karşısında uğradığı hezimetin intikamını almak ve Mısır'daki emiri Şirkûh'a karşı Mısırlılara yardım etmek üzere harekete geçen Kudüs Haçlılarının dikkatini çekmek için 1164 Ağustos'unda Haçlıların elindeki Hârim üzerine sefer düzenledi. Musul ve el-Cezire hâkimi olan kardeşi Kutbeddin Mevdûd ve civar İslâm beldelerinin hâkimleri ile birlikte Fahreddin Kara Arslan ve Necmeddin Alpı'yı da cihada davet etti. Fahreddin Kara Arslan, Nûreddin Mahmûd'un dindarlıkta ve Haçlılara karşı cihadda aşırıya kaçtığını düşündüğünden sefere katılmayı düşünmese de bu durumda Nûreddin Mahmûd'un, kamuoyunu kendisine karşı kullanacağından korkarak sefere katılmaya karar vermiş, yardımda bulunmak üzere yola koyulmuştur. Necmeddin Alpı'nın da kendisine katılmasıyla güçlenen Nûreddin Mahmûd, Hârim'i kuşattı. Yardıma gelen Haçlılar, sahte ricat taktiği uygulanmak suretiyle imha edilmiş ve Hârim Kalesi zapt edilmiştir(Ağustos 1164). Meydana gelen savaşta Antakya Prinkepsi III. Bohemund, Trablus kontu II. Raymond, Bizans'lı bir dük³³⁰ ve II. Joscelin'in oğlu esir alındı.³³¹ İbnü'l-Ezrâk, bu savaşla ilgili olarak

³²⁷ İbnü'l-Ezrâk, 1992, 96.

³²⁸ İbnü'l-Ezrâk, 1992, 106.

³²⁹ İbnü'l-Ezrâk, 1992, 141.

³³⁰ İbnü'l-Ezrâk, esir alınan Bizanslı'nın bir dük değil, patrik olduğunu yazar. İbnü'l-Ezrâk, 1992, 142.

³³¹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 246-247.

“Frankların Suriye sahiline hâkim oldukları zamandan beri bu, halkın benzerini görmediği büyük bir fetihtir”³³²der.

3.4.3.2. Nûreddin Mahmûd Zengî ile Nûreddin Muhammed arasındaki münasebetler

Nûreddin Mahmûd’un Artuklularla iyi münasebetleri 18 Temmuz 1167 tarihinde Fahreddin Kara Arslan’ın vefatı³³³ sonrasında da devam etti. Kara Arslan, hastalığı şiddetlendiği vakit Nûreddin Mahmûd’a bir mektup yazarak cihaddaki dostluklarının hatırına, vefat ettikten sonra yerine geçecek olan oğlunu ve onun ülkesini koruyup kollamasını istemişti. Fahreddin Kara Arslan vefat ettikten sonra yerine oğlu Nûreddin Muhammed geçti. Nûreddin Mahmûd, onu himaye etti. Hatta kardeşi Musul hâkimi Kutbeddin Mevdûd onun topraklarına göz dikince, onu, şu mektubu göndermek suretiyle seferinden vazgeçirdi: “Eğer onun ülkesine yürüyecekveya saldıracak olursan sana zorla mani olurum.”³³⁴ Nûreddin Mahmûd bu girişimiyle güç dengesinin kendi aleyhinde işlemesine de engel olmaya çalışmıştır. Bu tarihten sonra Artuklulardan el-Bire hâkimi Şihabeddin Muhammed İlyas b. İlgazi’yi Haçlılara karşı Nûreddin Mahmûd’un yanında cihadda görmekteyiz. O, iki yüz kişilik süvarisiyle Aştera’da bulunan Nûreddin Mahmûd’un yanına gitmiş, 4 Temmuz 1170³³⁵ tarihinde İslâm beldelerine yağma ve talan için çıkmış, Haçlıların pek çoğunu öldürmüş ve esir etmiştir. Esir ettiklerinin arasında Hospitalier tarikatının lideri de vardı.³³⁶

3.5. Suriye’de Siyasi Birliğin Sağlanması

3.5.1. Birinci Dımaşk Kuşatması ve Dımaşk Atabeyliği’nin Tâbi Hâle Getirilmesi

Dımaşk Atabeyliği³³⁷ durumu ve konumu itibariyle Suriye’nin anahtarıydı. Nûreddin Mahmûd, Haçlı tehlikesi altında bulunan ve hem Haçlılar hem de kendisi için Suriye’nin anahtarı konumundaki Dımaşk’ı zapt ederek Suriye’yi kendi hâkimiyetinde, tek bayrak altında birleştirmek istiyordu. Dımaşk’ın zaptı ile Haçlılara karşı verdiği mücadeleyi daha sistemli hale

³³² İbnü’l-Ezrâk, 1992, 142.

³³³ İbnü’l-Ezrâk, 1992, 151.

³³⁴ İbnü’l-Esîr, 1987, XI, 267.

³³⁵ Osman Turan, Fahreddin Kara Arslan’ın oğlu Nûreddin Muhammed’in de Nûreddin Mahmûd’un yardımına gittiğini ve Şihabeddin Muhammed’in Necmeddin Alp tarafından gönderildiğini belirtmektedir. Osman Turan, 2001, 165. Ancak İbnü’l-Ezrâk’ın kaydına göre, el-Bire hâkimi Şihabeddin Muhammed, Hüsâmeddin Temurtaş’ın vefatını(19 Ocak 1154) müteakip Nûreddin Mahmûd’un hizmetine girmişti. Bkz. İbnü’l-Ezrâk, 1992, 104,108.

³³⁶ İbnü’l-Esîr, 1987, XI, 285-286.

³³⁷Merkezi Şam olan Dımaşk Atabeyliği, Akdeniz’in doğu sahili ile kuzeyde Anadolu, doğuda Fırat nehri ve güneyde ise Arap çölü(Bâdiyatü’l-Arap) ile çevrili olan bölgede siyasi faaliyetlerini yürütüyordu. Bu bölge İslâm ordularının fethinden sonra Müslümanlar tarafından Bilâdü’ş-Şâm veya eş-Şâm olarak isimlendirilmiştir. Dımaşk’ı önemli kılan, şehre hayat veren Barada suyu ve Suriye içinden geçen kuzey-güney yolu üzerinde olmasıdır. Alptekin, 1985, 1.

getirecek ve Haçlılara karşı vahdeti sağlama gayesi doğrultusunda ele geçirmeyi düşündüğü Fâtımî Halifeliği'nin hâkim olduğu Mısır'a müdahale yolunu da açmış olacaktı. İşte böyle bir öneme haiz olması sebebiyle Dımaşk'ı ele geçirmek için şehri üç kere muhasara altına aldı. İlkinde Dımaşk'ı kendisine tâbi hâle getiren Nûreddin Mahmûd, ikincisinde tâbi-metbû ilişkisini kuvvetlendirmiş, üçüncü teşebbüsünde ise şehri tamamen hâkimiyet altına alarak Dımaşk Atabeyliği'ne son vermiştir.

Dımaşk hâkimi Muineddin Üner, hem II. Haçlı Seferi'yle gelen Haçlı ordularının Dımaşk'ı kuşatması sırasında, hem de öncesinde Nûreddin Mahmûd ile iyi ilişkiler içinde olmasına rağmen, her an Zengîler'in saldırısına uğrayacağından ve şehri kaybedeceğinden korkuyordu. O, bu sebeple 1147'deki Haçlı saldırısı ve 1148'deki Haçlı kuşatmasına rağmen Kudüs Krallığı ile 1149 Mayıs'ında iki yıllık bir ateşkes anlaşması yaptı. Bu anlaşma ile Dımaşk'ı Nûreddin Mahmûd'a karşı koruduğu gibi atabeyliğin güney ve batı sınırını güvence altına almak istedi.³³⁸ Üner'in Zengi korkusu yersiz değildi. Zira Nûreddin Mahmûd, II. Haçlı Seferleri sonrası bütün dikkatini Dımaşk üzerine yoğunlaştırmış, sefer için fırsat bekliyor, bahaneler arıyordu. Muineddin Üner 23 Rebiülahir 544/30 Ağustos 1149'da vefat etti.³³⁹ Devlet işlerini Mücîreddin Abak'ın yerine üstlenmiş olan siyaset bilir Üner'in vefatı, Nûreddin Mahmûd'un Dımaşk'a saldırmak için aradığı fırsatı vermiş oldu.

Nûreddin Mahmûd, Haçlıların Havran bölgesinde yağma ve talanda bulunduğunu haber alınca hemen harekete geçti. O bununla birlikte Dımaşk'a haber göndererek, Haçlılara karşı cihad ilan ettiğini ve bu maksada yardım için bin atlık bir ordu yollamalarını istedi.³⁴⁰ Nûreddin Mahmûd yardım isteği ile Dımaşk'ı çok zor durumda bırakmıştı. Havran'daki Haçlıların hareketlerini bahane ederek sefere çıkması ve Dımaşk'dan yardım istemesi aslında Dımaşk'ı ele geçirmek için bir bahane oluşturmaya yönelikti. Dımaşk talep edilen bin atlık yardım kuvvetini gönderirse, Kudüs Krallığı ile yapmış oldukları saldırmazlık anlaşması bozulacak iken, göndermemeleri hâlinde ise Müslümanlara karşı Haçlılarla ittifak içine girmiş olup Nûreddin Mahmûd'un eline anti propaganda malzemesi ile Dımaşk'a saldırması için bahane vermiş olacaktı.³⁴¹

Mücîreddin Abak, yardım çağrısına karşı, Haçlılarla bir anlaşma yaptıklarını ve bu sebeple yardım etmeyeceklerini söyleyerek Nûreddin Mahmûd'a Dımaşk'a saldırması için

³³⁸ Runciman, 2008, II, 281; Usta, 2008, 166-167; Alptekin, 1985, 142.

³³⁹ İbn Kalânîsî, 2015, 173; İbn Hallikân, 1868, III, 275.

³⁴⁰ İbn Kalânîsî, 2015, 174.

³⁴¹ Alptekin, 1985, 148.

bahaneyi vermiş oldu. Nûreddin Mahmûd yardım çağrısına olumsuz cevap verilince harekete geçerek Merc-i Yabûs'ta ordugâh kurdu ve Ya'fur'a bir askeri birlik gönderdi. Onun bu hareketini öğrenen Mücîreddin ise geç kalmadan müttefiki Kudüs Haçlı Krallığı'ndan yardım talep etti. Harekete geçen Haçlıların öncü kuvveti Banyas'a geldi ise de Nûreddin Mahmûd bunu fazla önemsemeyip, Dımaşk üzerindeki baskısını sürdürdü. Bu sırada kuvvetlerinin köylerde karışıklık çıkarmamasını ve çiftçilere iyi davranmasını emretmiş olduğundan bölgedeki ahalinin duasını aldı, sevgisini kazandı. Baalbek'e vardığında, uzun zamandır kuraklık yaşayan bölgeye yağmur yağması da halk tarafından onun gelişine yorumlandı. Nûreddin Mahmûd, 26 Nisan 1150'de Menazil-i Asâkir diye bilinen Cesrû'l-Haşeb'de ordugâh kurarak Mücîreddin ve er-Reise bir mektup gönderdi. Mektubunda, maksadının onlarla savaşmak değil, Havran ahalesinin Haçlılar yüzünden çektiği sıkıntılara son vermek olduğunu ancak kendi kuvvetinin Müslümanlara yardım ve müşriklere karşı mücadele için yeterli bulunmadığını, onların, illerini korumada yardım etmeleri için Haçlılara halkın parasını verecek kadar alçaldıklarını söylemiştir. Ayrıca, bahaneleri bir kenara bırakarak Askalân ve diğer yerlerin alınması için bin atının yardıma gönderilmesini istemiştir.³⁴² Bu mektuba cevap olarak Dımaşk hâkimi, saldırması durumunda onunla savaşmaya hazır olduklarını ve bu arada Haçlıların da kendilerine yardıma geldiğini, bir olup ona karşı savaşacaklarını söylemiş ve onu korkutup, caydırmaya çalışmıştır. İbn Kalânîsî, Nûreddin Mahmûd'un bu cevaba hiddetlenip aynı gün hücumla geçme kararı aldı ise de çok şiddetli yağmurların ona mani olduğunu bildirmektedir.³⁴³ Ancak Nûreddin Mahmûd karar kıldığı vakit bu tür iklim koşullarında da harekâta bulunabilecek bir kumandandır. Bu sebeple şehre yönelik hareketini niçin sonlandırdığı sorusunun cevabını onun siyaset yönteminde aramak daha doğru olacaktır. Nûreddin Mahmûd, ittifak siyaseti ile sürdürmekte olduğu Haçlılara karşı mücadelede Müslümanların lideri ve mümessili olarak görülürken, siyasi birliği sağlamak adına giriştiği bu seferde meşruiyet zeminini oluşturmadan kan dökerek kazanacağı zaferin, edindiği saygınlığa ve mücadelesinin sağlığına hanel getireceğini, şartların henüz olgunlaşmadığını düşünmüş olmalıdır. Zira Müslüman emirlerin, Haçlılarla mücadelesinde uzlaşmaz bir tavır takındıkları yahut Haçlılarla işbirliği ve ittifak içinde bulduklarını kamuoyuna teşhir etmek onun siyasetinin esaslarındandır.³⁴⁴

Nûreddin Mahmûd'un Dımaşk'a hücumdan vazgeçmesi ve Haçlıların Dımaşk'a yaklaşmış bulunmasına rağmen Mücîreddin Abak yine de onun varlığından korkuyordu. Şehir

³⁴² İbn Kalânîsî, 2015, 175.

³⁴³ İbn Kalânîsî, 2015, 176: Bar Hebraeus, 1987, II, 389.

³⁴⁴ Turan, 2018, 125.

içinde Nûreddin Mahmûd'u destekleyenlerin varlığını da bilen Mücîreddin bu sebeple barış isteğinde bulundu. Nûreddin Mahmûd barış isteğini kabul etti ve onunla, kendisini metbû olarak tanıyacağı bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre hutbelerde halife ve sultandan sonra Nûreddin Mahmûd'un adı okunacak, sikkelerde de aynı şekilde halife ve sultandan sonra onun adı yazılacaktı. Nûreddin Mahmûd anlaşmanın akabinde, fakir fukara kimseler ile görüşüp onların isteklerine cevap verdikten sonra Haleb'e dönmek üzere ordugâhından ayrıldı.³⁴⁵

3.5.2. İkinci Dımaşk Kuşatması

Nûreddin Mahmûd, Dımaşk'a yönelik ilk harekâtı neticesinde, yapmış olduğu anlaşma ile Dımaşk yönetimini kendisine tâbi kılmakla birlikte Dımaşk halkına icra ettiği siyasetin yöntemini ve izlediği yolu duyurabilme imkânını elde etmiş, hem onların hem de bazı emirlerin sevgisini ve desteğini kazanarak, süreci şiddetli bir savaşa girmeden, şehrin yönetimini onların yardımıyla devirme safhasına ulaşmıştır.³⁴⁶ Şartların daha uygun hal alması ile Nûreddin Mahmûd bir sene kadar sonra Dımaşk'ı tekrar kuşatmak üzere harekete geçti ve öncü birliklerini Dımaşk topraklarına yollayarak kendisi de hazırlığa koyuldu. Öncü birlikler 2 Mayıs 1151 Çarşamba günü Arzû'l-Azrâ çevresinde ordugâh kurdu. Öncü kuvvet ile Dımaşk kuvvetleri arasında küçük çaplı çarpışmalar oldu. Nûreddin Mahmûd 11 Mayıs Cuma günü gelerek Uyûn-u Fâseriyye'de, birkaç gün sonra ise Huceyrâ ve Râviye çevresinde ordugâhını kurdu. Bu sırada Dımaşklı bir grup kendi ahalsinin topraklarına, tüccarlarına saldırarak kargaşa çıkarıyordu. Bu durum fiyatların epey yükselmesine neden oldu. Onlar bu suretle Nûreddin Mahmûd'a karşı ahalinin harekete geçmesini istiyordu. Bu arada Nûreddin Mahmûd Dımaşk'a elçilerini göndermiş fakat olumlu cevap alamamıştı. Bunun üzerine ordugâhını kaydırarak Dımaşk şehrine iyice yaklaştı. Dımaşk kuvvetleri ile zaman zaman çarpışmalar meydana geldi. Ancak Müslüman kanı dökülsün istemediğinden tam bir hücum emri vermedi.³⁴⁷

Nûreddin Mahmûd, kuşatmayı sürdürürken Haçlıların Dımaşk'a doğru geldiğini haber alınca Dâriyya'ya çekildi. Onun geri çekilmesinin sebebi onlardan korkması değil, tam aksine onlarla savaşmak istemesiydi. Haçlıların kendisine saldırmasını bekledi ise de öyle olmadı; Haçlılar el-Avac'da 26 Haziran günü karargâh kurdular. Bunların büyük bir kısmı ihtiyaçlarını temin için şehre geldi. Mücîreddin Abak ve Müeyyed de Haçlıların ordugâhına gittiler. Dımaşk yöneticileri ve Haçlılar ortak bir karar alarak, Busrâ'ya saldırdılar ise de şehrin valisi Sirhal

³⁴⁵ İbn Kalânîsî, 2015, 176-177; Bar Hebraeus, 1987, II. 389; İbn Kesîr, 1995, XII, 417; Turan, 2018, 125-126; Usta, 2008, 169.

³⁴⁶ Turan, 2018, 126.

³⁴⁷ İbn Kalânîsî, 2015, 178-179.

tarafından bozguna uğratıldılar. Haçlılar başarısızlıkla sonuçlanan bu harekât sonrası topraklarına döndüler ve Nûreddin Mahmûd'a karşı Dımaşk'a yardım hareketlerinin karşılığını istediler.³⁴⁸

Haçlıların geri dönmesi üzerine Dımaşk'tan çok uzaklaşmamış olan Nûreddin Mahmûd otuz bin kişilik ordusuyla önce Bika'daki el-Delhemiyye'de, 8 Temmuz'da ise Dâriyyâ'nın güneyindeki Kevkebe'de ordugâh kurdu. Askerleri Havran'dan Dımaşk'a ulaşan yola saldırarak pek çok hayvan ve tahıl ele geçirdi. Bu birlikler Gûta ve Merc'e de akın ederek tüm hayvanları önlerine kattılar. Nûreddin Mahmûd yürüyüşüne devam ederek 11 Temmuz'da el-Katia'ya geldi. Burada Haleb ve Dımaşk kuvvetleri arasında çarpışmalar meydana geldi. Nûreddin Mahmûd, Dımaşk'a haber yollayarak bu işin kan dökülmeden çözülmesini istedi ve anlaşma için görüşmeler başladı. Nûreddin Mahmûd bu defa tâbîlik-metbûluk şartlarının daha açık ve kesin olmasını istiyordu. Şehre giriş çıkış serbestliği ve Dımaşk ordusunun emri altına girmesini şart koştu. Görüşmeler Fakih Burhâneddin Ali el-Belhî, Emir Esedüddin Şirkûh ve Necmeddin Eyyûb³⁴⁹ tarafından sürdürüldü. En sonunda Nûreddin Mahmûd'un şartları kabul edilerek anlaşma³⁵⁰ yapıldı ve bu anlaşmanın üzerine yeminler edildi(27 Temmuz 1151). Haçlıların kendi topraklarına henüz geri dönmüş olması ve Dımaşk'a onlardan başka yardım edecek bir kuvvetin bulunmaması sebebiyle Abak anlaşma yapmayı kabul etmek zorunda kalmıştı. Anlaşmadan sonra 25 Ekim 1151'de Haleb'e gitti. Kendisini güzel bir şekilde ağırlayan Nûreddin Mahmûd'a her daim bağlı ve sadık bir naip olacağını söyleyerek geri döndü.³⁵¹ Nûreddin Mahmûd'un bu harekâtında niçin şehre hücum kararını vermediği hususu, ordusunun büyüklüğü ve disiplinli oluşu, Kudüs Haçlılarının Dımaşk'tan uzaklaşmış ve iktidar kavgalarından kaynaklanan iç sorunlarıyla uğraşmakta olmaları, şehirdeki asayişsizlik ve kargaşa hâli göz önünde bulundurulduğunda, kan dökmek istememesinin yanı sıra ancak Dımaşk yönetimini Haçlılara karşı cihad ittifakına dâhil etme konusundaki samimiyeti ile açıklanabilir.³⁵²

³⁴⁸ İbn Kalânîsî, 2015, 180-181.

³⁴⁹ Şankıtî, J. J. Saunders'ten naklen, Şirkûh ile Necmeddin Eyyûb'un yükselişini "*İslâm kardeşliğini bir gerçekliğe ve politik bir yarara dönüştüren*" Nûreddin Mahmûd'a bağlar. Şankıtî, 2016, 72.

³⁵⁰ Ramazan Şeşen, Selâhaddin Eyyûbî'nin bu sırada Nûreddin Mahmûd'un hizmetine girmiş olabileceğini düşünmektedir. Bkz. Ramazan Şeşen, 1987, 39. Bar Hebraeus'un kaydına göre de Selâhaddin Eyyûbî 1151 yılında babası Necmeddin Eyyûb'un yanından ayrılıp, amcası Şirkûh'un yanına gelmiş, Şirkûh da onu efendisi Nûreddin Mahmûd'a sunmuştur. Bar Hebraeus, 1987, II, 391.

³⁵¹ İbn Kalânîsî, 2015, 182-184; İbn Kesîr, 1995, XII. 419; Usta, 2008, 170-171.

³⁵² Turan, 2018, 135-136.

3.5.3. Antartus Kalesi'nin Zaptı ve Mucireddin Abak'ın Busrâ'yı Alması

Nüreddin Mahmûd Nisan-Mayıs 1152'de ordusuyla birlikte harekete geçti ve pek çok Haçlı askerini öldürdükten sonra Antartus³⁵³ Kalesi'ni fethetti.³⁵⁴ Kaleyi muhafaza edecek askeri birliği burada bıraktıktan sonra ise Haçlılara ait başka kalelerin fethine girişti.³⁵⁵

Nüreddin Mahmûd, kendisine itaatsizlik eden ve Haçlılara destek çıkan Busrâ valisi Sirhal'in üzerine Dımaşk ile anlaşma yaptıktan sonra bir ordu yollamış, ancak bundan tam bir netice alamamıştı. Mayıs 1152'de Mucireddin, veziri Müeyyedüddin de yanında olduğu halde ordusuyla birlikte Sirhal'e haddini bildirmek için Busrâ'ya sefere çıktı. Kaleye yapılan hücumlara daha fazla dayanamayan Sirhal, onun isteklerini yerine getirmiş ve itaat edeceğine dair söz vermiş, Mucireddin ise Dımaşk'a geri dönmüştür.³⁵⁶ Coşkun Alptekin, Mucireddin'e Sirhal'in cezalandırılması görevinin Nüreddin Mahmûd tarafından verilmiş olabileceğini söyler³⁵⁷ ki bizim de kanaatimiz o yönde olup, iki taraf arasında yapılmış olan anlaşmanın şartlarından biri, gerektiği ve istenildiği zaman yardım için asker sevk etmek olmalıdır.

3.5.4. Dımaşk'ın Zaptı

Nüreddin Mahmûd, Dımaşk üzerindeki hâkimiyetini 1151 yılındaki kuşatması sonrası yapılan anlaşma ile pekiştirdikten sonra, üç yıl kadar bu şehri ele geçirmeye yönelik yeni bir girişimde bulunmadı. Ancak Haçlılara karşı Suriye'de birliği sağlaması, Şîf Fâtımî Devleti'nin hâkim olduğu Mısır'a geçebilmesi ve Kudüs'ün yeniden fethedilmesine yönelik tasavvurunu gerçekleştirebilmesi için Dımaşk'a yönelik 1154 yılında üçüncü kez harekâta girişti.

Dımaşk ahalisi Nüreddin Mahmûd tarafından fethedilmeye çoktan hazırdı ve harekete geçmek için tüm şartlar olgunlaşmıştı. Dımaşk ahalisi her daim Allah'a dua ederek Nüreddin Mahmûd'un Dımaşk'ı alarak kendilerinin de sultanı olmasını ve böylece Mucireddin'in kötü idaresinden kurtulmak istiyordu.³⁵⁸ 'Suriye'nin nişanlısı' olarak bilinen ve Mısır Fâtımî Halifesi ez-Zâhir'in hâkimiyetinde olan Askalân, 19 Ağustos 1153 tarihinde Kudüs Haçlı Kralı III.

³⁵³ Lazkiye ve Trablusşam arasından bulunan Antartus, Tripoli Kontluğu ile Antakya Prinkepsliği arasındaki bağlantıyı ikiye ayırmaktaydı. Elisseef, 1995, 128.

³⁵⁴ Ebû Şâme, I, 187; İbn Kalânisi, 2015, 185.

³⁵⁵ İbn Kalânisi, 2015, 185

³⁵⁶ İbn Kalânisi, 2015, 185-186; Alptekin, 1985, 157.

³⁵⁷ Alptekin, 1985, 157.

³⁵⁸ İbn Kesir, 1995, XII. 423. 1148'deki başarısızlıkla sonuçlanan Haçlıların Dımaşk kuşatması Müslümanların Haçlı karşıtlığı tarihinde bir dönüm noktasıydı. Şöyle ki bu kuşatma öncesinde Dımaşk'daki umumi efkâr İmadüddin Zengi ve Nüreddin Mahmûd'a karşı Haçlıları makul müttefik olarak görürken bu, Nüreddin Mahmûd'un Haçlılara karşı kendilerinin bir kurtarıcısı olarak görülmesine dönmüştür. Bu yüzden ahalinin Dımaşk hâkiminden desteğini çekmesi ve bu desteği 1154'te Nüreddin Mahmûd'a vermesi sürpriz değildir. Mourad ve Lindsay, 2012, 113.

Baudoin tarafından uzun süren kuşatma sonrasında ele geçirildi. Askalân içindeki anlaşmazlıklar ve Müslümanların yardımda bulunmaması şehrin düşmesini kolaylaştırdı. Kudüs Haçlı Krallığı'nın toprakları böylece güneye doğru genişlemiş ve III. Baudoin büyük şöhret kazanmıştı.³⁵⁹ Askalân Haçlıların muhasarası altındayken Nûreddin Mahmûd şehre yardım etmek istemişti ancak Dımaşk engeli dolayısıyla bunu gerçekleştirememişti. Askalân'ı alan Haçlılar ise Askalân'dan sonra bu sefer gözlerini Dımaşk'a dikti. Bu durum Nûreddin Mahmûd'u endişeye gark etti. Çünkü Dımaşk Suriye'nin anahtarıydı ve Haçlıların bu şehri alması durumunda Müslümanların Suriye'deki varlığı tehlikeye girecekti.³⁶⁰ Mucireddin Abak ise Haçlı tehlikesinin farkında olmasına rağmen yine de ondan korktuğu için Haçlılarla olan anlaşmasını yenileyerek III. Baudoin'e yüklü miktarda haraç teklif etti. Ancak belirlenen haracı tahsil için gelen Haçlıların şehirdeki saygısızca davranışları ahalinin hem Haçlılara hem de Mucireddin'e karşı olan sabırlarının tükenmesine sebep olmuştu.³⁶¹

Dımaşk'ı yakından takip eden Nûreddin Mahmûd, şehirdeki durumun kendi lehine işlediğini görüyordu. Haçlı tehlikesi de kapıdaydı ve artık harekete geçmesi gerekliydi ki öyle de yaptı. Öncelikle Dımaşk'ın direncini kırmak için yolları keserek şehre erzak temin eden kervanları ele geçirdi. Bu suretle meydana gelen fiyatlardaki artış, Dımaşk'ı hayli sıkıntıya soktu.³⁶² İkinci olarak, Mücîreddin Abak'ı yalnız bırakma politikasını devreye soktu. Ona dostmuş gibi göründü ve Dımaşk'daki emirlerin şehri kendisine teslim etmek istediğini söyledi. Mücîreddin Abak da Nûreddin Mahmûd'un oyununa gelerek, kendisine komplo hazırlığı içinde olduğuna inandığı emirlerin kimisini iktâlarını ellerinden almak suretiyle kendisinden uzaklaştırırken, kimisini de öldürdü. Artık şehirde Nûreddin Mahmûd'a mukavemet edecek bir güç kalmamıştı. Nûreddin Mahmûd'u böylesine akıllıca bir politikaya iten sebep ise Mücîreddin'in üzerine yürüyeceği vakit Dımaşk ile ittifakını henüz yenilemiş olan Haçlıların

³⁵⁹ Runciman, 2008, II, 284; Demirkent, 1997, 119. Askalân'ın düşüşüyle ilgili detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 163-164; İbn Kalânîsî, 2015, 186-188; İbnü'l-Ezrâk, 1992, 109; Bar Hebraeus, 1987, II, 391-392; Süryani Mihail, 1944, 169-170; Willermus Tyrensis, 2009, 80-95; I. ve II. Haçlı Seferleri Vekâyinâmesi, 2005, 73; Papaz Grigor, 2000, 320; Özer, S. (2015). "Askalân Şehrinin Zaptı". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34(58), 523-542.

³⁶⁰ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 169-170; İbn Kesîr, 1995, XII, 423; Turan, 2018, 139.

³⁶¹ Runciman, 2008, II, 285; Usta, 2008, 171-172.

³⁶² İbn Kalânîsî, 2015, 188.

yardıma³⁶³ geleceğini düşünmesi idi. Mucireddin Abak'ın yanında, Nûreddin Mahmûd'un bu politik oyunu neticesinde neredeyse hiç emir kalmamıştı.³⁶⁴

Nûreddin Mahmûd, hâl böyle iken harekete geçti ve onun emriyle Şirkûh, bin süvari ile Mart-Nisan 1154'te Dımaşk'a giderek Merc bölgesindeki el-Kasab'da konakladı. Abak, onu karşılamadığı gibi görüşme yapmayı da reddetti. Zira Şirkûh'un geliş sebebini iyi biliyordu. Bunun üzerine Nûreddin Mahmûd da derhal harekete geçti.³⁶⁵ Ordusunu Şirkûh ile birleştirip şehri kuşatma altına aldı. Yaptığı art arda saldırılar, şehir halkının kuşatmaya karşı direnişe³⁶⁶ katılmaması ve içerideki muhaliflerin³⁶⁷ de yardımları sayesinde 10 Safer 549/ 26 Nisan 1154 günü şehrin doğu kapısından Dımaşk'a girmeye muvaffak oldu. Mucireddin Abak iç kaleye sığınmış ise de canına, ailesine ve malına zarar verilmeyeceğine, Humus ve beraberinde birkaç yerin ise kendisine iktâ edileceğine dair teminat alınca kaleden çıktı ve böylelikle Dımaşk tamamıyla Nûreddin Mahmûd'un hâkimiyeti altına girdi.³⁶⁸ Mücîreddin'in yardım isteği üzerine Dımaşk'a doğru harekete geçmiş olan Haçlılar ise Nûreddin Mahmûd'un şehre hâkim olduğu haberini alınca geri dönmüşlerdi.³⁶⁹ Zengîler'i her zaman bir numaralı tehdit olarak gören Dımaşk hâkimlerinin hem İmâdeddin Zengi, hem de Nûreddin Mahmûd'a karşı Haçlılarla yaptıkları anlaşmalar ve yardımlaşmaları sayesinde Dımaşk Atabeyliği'nin siyasi varlığını devam ettirme çabası bu sefer işe yaramamıştı.

Yüksek fiyatlardan bıkan ve Haçlı tehlikesinden korkan halk, yokluğu ortadan kaldıracı ve Haçlılara karşı kendilerini savunabilecek olan Nûreddin Mahmûd'un şehri ele geçirmesine çok sevindi. Nûreddin Mahmûd da kendisine karşı direnişte bulunmayan şehir

³⁶³ Dımaşk'ın, İmâdeddin Zengi'ye ve Nûreddin Mahmûd'a karşı Haçlıları yardıma çağırarak, onları Dımaşk'a karşı saldırılar için caydırıcı bir unsur olarak kullanması gelenek halini almıştı. Haçlıların her defasında bu yardımlara olumlu cevap vererek harekete geçmesi ise, İmâdeddin Zengi ve Nûreddin Mahmûd'un bu şehri alması durumunda çok büyük bir güç elde ederek, kendilerine Suriye'de yaşam sahası bırakmayacaklarından dolayı kaçınılmaz idi.

³⁶⁴ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 169-170; Bar Hebraeus, 1987, II, 393; Turan, 2018, 139-140.

³⁶⁵ İbn Kalânîsî, 2015, 189; İbn Kesîr, 1995, XII, 423.

³⁶⁶ İbn Kalânîsî, Haleb askerlerine karşı hem kuşatma sırasında, hem de kuşatma sonrasında şehir halkının mukavemet etmesinin sebebini Nûreddin Mahmûd'un adaleti ve saygınlığına bağlamaktadır. İbn Kalânîsî, 2015, 189-190. İbn Kesîr ise Nûreddin Mahmûd henüz sefere çıkmazdan evvel Dımaşk ahalisinin gece gündüz, onun Dımaşk'a hâkim ve kendilerine hükümdar olması için dua ettiklerini söyler. İbn Kesîr, 1995, XII, 423.

³⁶⁷ Şehirdeki muhaliflerin lideri Necmeddin Eyyûb idi ve kardeşi Şirkûh ile devamlı surette iletişim içindeydi. Şeşen, 1987, 39; Aynı müellif, (2012). *İslam Medeniyeti Tarihi*. (Birinci Baskı). İstanbul: İSAR, 409.

³⁶⁸ İbn Kalânîsî, 2015, 189-191; İbn Kesîr, 1995, XII, 423-424; İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 170; Alptekin, 1985, 159. İbnü'l-Esîr, Abak'ın, maiyetiyle birlikte Humus'a gittikten sonra, Dımaşk ile iletişimini devam ettirmesi üzerine bundan endişe duyan Nûreddin Mahmûd'un, Humus'ı ondan alarak Bâlis'i iktâ ettiğini, buna razı gelmeyen Mucireddin'in ise Bağdat'a gidip, Nizamiye medresesi yakınlarında bir ev yaptırarak, vefatına dek orada yaşadığını kaydeder. İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 170. İbn Hallikân ise Mucireddin'in, Bâlis'te bir süre ikamet ettikten sonra Bağdat'a geçtiği ve burada Abbâsî halifesi el-Müktefi tarafından çok güzel karşılandığı bilgisini vermektedir. İbn Hallikân, 1842, I, 275.

³⁶⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 170.

halkına aman verdiği gibi, onların ev ve dükkânlarının da yağma ve talan edilmesine müsaade etmedi.³⁷⁰ Şehirde refahın sağlanacağına dair teminat verdi ve bu doğrultuda da ilk olarak halkın üzerinde büyük yük olan vergilerin pek çoğunu kaldırdı. Bu suretle halkın sevgisini kazandı, duasını aldı.³⁷¹ Nûreddin Mahmûd, Dımaşk'a hâkim olduktan sonra 11 Mayıs 1155'te de Dımaşk Atabeyliği'nin son şehri Baalbek'i Dahhak el-Bikaî'nin elinden eman yoluyla aldı.³⁷²

Dımaşk'a kan dökmeden, politik oyunları neticesinde Mucireddin'in siyasi hatalarını da değerlendirerek hâkim olan Nûreddin Mahmûd, büyük azim ve kararlılığıyla Müslüman Suriye'yi kendi hâkimiyetinde birleştirmiş ve Haçlılara karşı bölge İslâm belde ve hâkimlerini kendi çatısı altında bir araya getirme siyasetinin ilk ayağını başarıyla sonuçlandırmıştır. Artık Haçlıların karşısında bölünmüş ve Dımaşk'ın dirayetsiz hükümdarı sayesinde içine rahatça nüfuz edebildikleri bir Suriye değil, gücüne güç katmış, kudretli ve Haçlıları buldukları yerlerden atmak hususunda son derece kararlı bir hükümdârın hâkimiyeti altında olan bütün bir Suriye vardı. Bu sebeple, Askalân'dan sonra Dımaşk'a gözünü dikmiş olan Kudüs Haçlıları buraya hâkim olamayacaklarını düşünmüş ve hedeflerinde bir değişikliğe giderek, Nûreddin Mahmûd'un sonu gelmeyen seferlerine karşı koymaya çalışmakla birlikte, Mısır'ı ele geçirmeye yönelik bir siyaset izlemek zorunda kalacak ancak Dımaşk'ta olduğu gibi ona karşı Mısır üzerinden girdikleri güç savaşını da kaybetmekten kurtulamayacaklardır.

3.6. Mısır'a Hâkim Olma Teşebbüslerine Kadar Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Haçlılarla Mücadelesi

3.6.1. Birinci Hârim Kuşatması

Nûreddin Mahmûd, Haçlılara karşı mücadelesini Dımaşk'ın ele geçirilmesinden sonra da sürdürdü. Doğrusu esaslı mücadele şimdi başlıyordu. 1156³⁷³ yılında Antakya Prinkepsliği'ne bağlı, Antakya'nın doğusunda bulunan Hârim Kalesi'ni kuşattı. Haçlılar bunun üzerine Hârim'e yardım için harekete geçtiler ancak Hârim önünde yenilmeleri durumunda Nûreddin

³⁷⁰ İbn Kalânîsî, 2015, 190. Aynı şekilde Bar Hebraeus da Dımaşk ahalisinin, Nûreddin Mahmûd Haçlıların üstesinden gelebilecek bir hükümdara sahip olmaktan ötürü büyük mutluluk duyduğunu kaydetmektedir. Hebraeus, 1987, II, 393.

³⁷¹ İbn Kalânîsî, 2015, 191; İbn Kesîr, 1995, XII, 424.

³⁷² İbn Kalânîsî, 2015, 192. İbnü'l-Esîr, Baalbek'in 552(1157-1158) yılında zapt edildiğini kaydeder. Ona göre Nûreddin Mahmûd, Dımaşk'a hâkim olduktan sonra orayı teslim almak istemiş ise de Dahhak el-Bikaî, kabul etmemiş, Nûreddin ise o tarihten 552(1157-1158)'ye kadar herhangi bir müdahalede bulunmamıştı. İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 191.

³⁷³ İbn Kalânîsî, herhangi bir kuşatmadan ve Nûreddin Mahmûd'dan bahsetmeden, Haleb kuvvetlerinin Hârim civarında yağma ve talanda bulunarak bozgunculuk yapan Haçlılara karşı 18 Nisan 1156'da zafer elde ettiğini ve hatta çok sayıda Haçlı askerinin kellesinin teşhir edilmek üzere Dımaşk'a götürüldüğünü kaydetmektedir. İbn Kalânîsî, 2015, 194.

Mahmûd'un Hârim ile de yetinmeyeceğini bildiklerinden, kuşatmayı kaldırması karşılığında ona Hârim'in yarısını teklif ettiler. Nûreddin Mahmûd da bununla yetinerek geri döndü.³⁷⁴

3.6.2. Kudüs Krallığı ile Yapılan Antlaşma, III. Baudoin'in Antlaşmayı Bozması ve Nûreddin Mahmûd Zengî'nin İntikamı

Nûreddin Mahmûd, Dımaşk'a hâkim olduktan hemen sonra Kudüs kralı III. Baudoin ile 28 Mayıs 1155 tarihinde bir yıllık anlaşma yapmıştı.³⁷⁵ Amacı Dımaşk'ın tahkim edilmesi için gerekli olan zamanı kazanmaktı.³⁷⁶ Bir buçuk yıl kadar sonra (Eylül-Ekim 1156) yapılan anlaşma uzatıldı. Ancak III. Baudoin, 1157 Şubat'ında, deniz yoluyla gelen Haçlı kuvvetleri ile gücünü arttırmasından bulduğu cesaretle anlaşma bölgesi içerisinde olan Banyas'taki eş-Şa'râ'ya bir Haçlı birliği gönderdi. O sırada Türkmen ve Arap çiftçiler ve tüccarlar, Kudüs Krallığı ile yapılan anlaşmaya güvenerek çok sayıdaki hayvanı o bölgede otlatmaktaydı. Aniden baskın yapan Haçlılar yağmada bulunarak, aldıkları esir ve elde ettikleri ganimet ile geri döndüler. Bu tecavüzle Nûreddin Mahmûd ile yapılmış anlaşma da çiğnenmiş oluyordu. Nûreddin Mahmûd'un kardeşi Nusreteddin, piyadeler ile birlikte, 700 kişilik Hospitalier, Sercüندیye ve Templier şövalyelerinin de içinde bulunduğu Haçlı kuvvetinin, savunmasını güçlendirmek üzere Banyas'a doğru ilerlediği haberini alınca onların önünü kesmek için harekete geçti. Haçlılar şehre varmadan 25 Nisan 1157 tarihinde Haçlılara yetişti. Uyguladığı sahte ricat taktiği ile Haçlıları muhteşem bir bozguna uğrattı; öldürdü, esir aldı ve çokça ganimet elde etti. Nûreddin Mahmûd kendisine gönderilen esirleri idam ettirdi. O, bu sırada vaziyeti kontrol etmek üzere Baalbek'te bulunuyordu ve Esedüddin Şirkûh da çok sayıda Türkmen asker ile birlikte, Bukayye Ovası'nda bozguna uğrattığı Haçlı birliklerinden elde edilen ganimet ve teslim alınan esirler de bulunduğu halde 7 Mayıs'ta muzaffer bir şekilde Nûreddin Mahmûd'a katıldı.³⁷⁷ Böylelikle ateşkesi bozarak Müslümanların canına ve malına kasteden III. Baudoin'den intikam alınmıştı.

3.6.3. Banyas Kuşatması

Nûreddin Mahmûd art arda aldığı zaferlerin de etkisiyle Banyas'ı kuşatmaya karar verdi. Banyas kuşatmasının çok şiddetli geçeceğini bildiğinden Dımaşk hâkimiyeti sonrası Haçlılara karşı ilk büyük savaşında, Dımaşk'ı ele geçirme maksadına da uygun olarak şehirdeki

³⁷⁴ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 178-179; Işık, 2018, 55.

³⁷⁵ İbn Kalânîsî, 2015, 191.

³⁷⁶ Alptekin, 1985, 160; Turan, 2018, 142; Işık, 2018, 78.

³⁷⁷ İbn Kalânîsî, 2015, 195-198; Runciman, 2008, II, 286-287; Turan, 2018, 149-150

nüfustan yararlanmak istedi.³⁷⁸ Ordusunu teçhizatlandırmak üzere 9 Mayıs'ta Dımaşk'a gitti ve iki gün sonra gerekli hazırlıkları tamamlamış olarak yanında gönüllüler, fakihler ve sufiler olduğu halde ordusuyla birlikte Banyas'a gitmek üzere Dımaşk'tan ayrıldı. 19 Mayıs'ta Banyas kuşatıldı. Şirkûh, şehre yardıma gelen bir Haçlı birliğini Hûnîn bölgesinde bozguna uğrattı ve Banyas kuşatmasına katıldı. Ordu, lağımcıların açtığı tünelin ateşe verilmesi suretiyle çökertilen surdan şehre girdi. Ardından iç kaleye sığınmış olan Onfroi de Toron kumandasındaki müdafiler kuşatma altına alındı.³⁷⁹ Teslim olmak üzereydiler ki o sırada şehre yardım etmek üzere harekete geçmiş olan Kudüs kralı III. Baudoin'in şehre yaklaştığı haberi alındı. Nûreddin Mahmûd bunun üzerine şehri harabe hale getirdikten sonra çekildi ve Haçlılar şehre girdi. III. Baudoin surları onardıktan ve şehri savunacak bir kuvvet bıraktıktan sonra geri dönmeye karar verdi. Bu sırada Nûreddin Mahmûd şehirden fazla uzaklaşmamıştı. Dönüş yolunda olan Kudüs Haçlılarının Taberiyye ve Banyâs arasında bulunan Mellahâ isimli yerde karargâh kurduğunu haber aldı. Hızla oraya doğru hareket etti ve yaptığı baskınla onları neredeyse imha etti. Kral III. Baudoin ve birkaç adamı dışında kurtulan olmadı.³⁸⁰ İbn Kalânîsî, bu zaferden sonra Nûreddin Mahmûd'un çok sayıda esir³⁸¹ ve ganimet ile Dımaşk'a döndüğünü³⁸², Willermus Tyrensis ise ordusunu tahkim ettikten sonra tekrar Banyas kuşatmasına dönerek şehrin müdafilerini iç kaleye sıkıştırdığını ancak Kudüs kralı Baudoin'in Antakya ve Trablus Haçlıları ile yardıma gelmesi üzerine kuşatmayı kaldırarak geri gittiğini kaydeder.³⁸³ H.A.R. Gibb, bu kaydı doğru bulmasının yanı sıra, söz konusu kuşatmanın kaldırılmasının asıl sebebini 5 Temmuz'da başlayıp Kasım ayına kadar devam eden ve neredeyse tüm Suriye'yi vuran depreme bağlar.³⁸⁴ Steven Runciman ise Banyâs'ı yeniden kuşatmamasını, II. Kılıçarslan'ın Nûreddin Mahmûd'a yönelik sefer hazırlıkları yaptığı haberinin alınmasıyla ilişkilendirir.³⁸⁵ Nûreddin Mahmûd'un Banyas üzerinde çok ısrarcı olmasının sebebi belirsizliğini korumakla birlikte, onun cepheden ayrılmasından yaklaşık bir buçuk ay sonra başlaması dolayısıyla depremlerle açıklanamaz.³⁸⁶ Netice itibariyle bu zafer Nûreddin Mahmûd'un Dımaşk ahalisi nezdindeki saygınlığını ve kudretini daha da arttırmıştır.

³⁷⁸Turan, 2018, 150.

³⁷⁹ İbn Kalânîsî, 2015, 198-200; Turan, 2018, 150-151.

³⁸⁰ İbn Kalânîsî, 2015, 200-201; Willermus Tyrensis, 2009, 116-118; Runciman, 2008, II, 287; Turan, 2018, 151.

³⁸¹ Willermus, esir edilenlerin arasında Hugue e'lbelin, Otto de St. Amand, III. Baudoin'in mareşali Joannes Gotmannus, Yafa'lı Rohardus ve kardeşi Balian, Betrand, Blaquefort ve Temlier Şövalyelerinin üstadının da olduğunu kaydetmektedir. Willermus Tyrensis, 2009, 118-119.

³⁸² İbn Kalânîsî, 2015, 201.

³⁸³ Willermus Tyrensis, 2009, 120-121.

³⁸⁴ Gibb, 1969, 521.

³⁸⁵ Runciman, 2008, II, 287.

³⁸⁶ Turan, 2018, 152.

İbn Kalânîsî, esir edilen Haçlı askerlerinin şehre getirildiği sırada tüm ahalinin toplandığını ve onların Allah'a şükretmekle birlikte, böylesine müthiş bir zaferi elde eden, hâimleri ve koruyucuları olan Nûreddin Mahmûd'a coşku içinde dualar ettiklerini kaydeder.³⁸⁷

3.6.4. Şeyzer'in Zaptı

Şeyzer Kalesi hemen Hama yakınında bulunan bir dağın tepesinde olup, çok müstahkemi. Kalenin hâkimi olan Sultan b. Ali'nin, abisi Ebû Sellame Mürşid b. Ali'nin vefatını müteakip hâkimiyeti için tehlikeli görerek şehirden kovduğu yeğenleri Nûreddin Mahmûd'a gelerek amcalarına karşı yardım talebinde bulundu. Nûreddin Mahmûd bunun üzerine Şeyzer üzerine sefere çıkmaya karar verse de bir taraftan Haçlılarla mücadele içinde olması, diğer taraftan da Sultan b. Ali'nin şehri Haçlılara terk etme ihtimalinden dolayı vazgeçerek daha uygun bir vakti bekledi.³⁸⁸ Bu fırsat Suriye'nin pek çok kentini harap eden deprem ile birlikte doğdu. Zira Şeyzer depremde yerle bir oldu ve Nûreddin Mahmûd hiçbir zorluk yaşamadan şehre hâkim oldu. İbnü'l-Esîr deprem anını ve onun Şeyzer'i ele geçirmesini şöyle anlatmaktadır:

“Şeyzer hâkimi bir çocuğunu sünnet ettirdi ve halka ziyafet verdi. Münkız oğullarına mensup herkesi de evinde topladı. Şeyzer hâkimi Sultan'ın çok sevdiği bir atı vardı, hemen hemen hiç yanından ayrılmazdı, Sultan mecliste bulunduğu sırada bu at da kapının önüne getirildi. O gün tayı da evin kapısının önündeydi. Tam bu sırada deprem oldu, herkes evden dışarı çıkmak için koştu. Kaçarak kapıya vardıklarında kısarak bir çiftte atarak en öndeki şahsı öldürdü, bu yüzden diğerleri dışarı çıkamadı ve ev hepsinin başına çöktü. Kale harab oldu, surları ve kalede ne kadar bina varsa hepsi yıkıldı. Bu felaketten çok az³⁸⁹ kişi kurtulabildi. Kaleye yakın yerde bulunan emirlerden biri süratle kaleye giderek zapt etti. Nureddin de ondan teslim aldı. Surları ve evleri tamir ettirdi, yeni bir hale getirdi.”³⁹⁰

3.6.5. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Hastalanması ve Bundan İstifade Eden Haçlıların Hârim'i Ele Geçirmesi

Nûreddin Mahmûd 1157 Ekim'inde şiddetli bir hastalığa yakalandı. Öyle ki öleceğini düşündüğünden önde gelen emirleri toplayarak, kardeşi Nusreteddin'in Haleb'de yerine geçmesini ve Şirkûh'un da onun nâibi olarak Dımaşk'ta bulunmasını vasiyet edip, vasiyetini

³⁸⁷İbn Kalânîsî, 2015, 201.

³⁸⁸İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 185-186: Işık, 2018, 80-81.

³⁸⁹Bar Hebraeus ve İbn Kesîr yalnızca bir kadın ve hizmetçisinin(haremağası) kurtulabildiğini kaydeder. Bar Hebraeus, 1987, II, 397: İbn Kesîr, 1995, XII, 430. Şam civarındaki beldelerin çoğunu vuran depremin tesiri ve sonrasında ortaya çıkan durumun vehameti İbn Kesîr'in şu kaydından anlaşılmaktadır: “...Hama şehrindeki bir mektep, içinde bulunan çocukların üzerine çöktü. Bütün çocuklar öldüler. Gelip ölen çocukların durumunu soran hiçbir kimse dahi olmadı.” İbn Kesîr, 1995, XII, 430.

³⁹⁰İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 186.

yerine getireceklerine dair yeminler aldı. Şirkûh vasiyet doğrultusunda Dımaşk'a hareket etti.³⁹¹ Nûreddin Mahmûd'un, onu Nusreteddin'e nâib olarak vasiyet etmesi, Şirkûh'un iyi bir idareci ve asker olmasının yanı sıra çok da güvenilir bir kimse olmasından ileri geliyordu. Nûreddin Mahmûd, kendisinin Haleb'de idareyi ele almasını sağlayan, on yılı aşkın sürede vermiş olduğu görevleri layıkıyla yerine getiren ve bu zaman diliminde itaatte kusur etmeyen Şirkûh'un, Nusreteddin'e de aynı şekilde hizmet edeceğini ve aynı bağ ile bağlanacağını düşünüyordu.

Şaban ayının sonlarında(Kasım sonları-Aralık başları) Nûreddin Mahmûd'un vefat ettiği şayiası yayıldı. Bundan dolayı Nûreddin Mahmûd'un topraklarında ve ordusunda kısa bir süreliğine de olsa kargaşa hüküm sürdü.³⁹² Haçlılar da bundan istifade etmek için hareketegeçti. Birleşik Haçlı ordusu yanlarında Ermeni Toros olduğu halde Şeyzer'e ilerledi. Tahribatta buldukları gibi, pek çok esir ve ganimet elde ettiler³⁹³ ise de çeşitli yerlerden gelen İsmaililer onları bozguna uğratarak Şeyzer ve civarından kovdu. Bu arada Nusreteddin şehri teslim almak üzere Haleb'e gelmişti. Mecdüddin b. Dâye onu şehre almak istemese de şehir kuvvetleri Nusreteddin'i içeri aldı. Nusreteddin, ağabeyi içeri girince onun yaşadığını gözleriyle görerek daha ileri gitmemiştir. Nûreddin Mahmûd'un ise sağlığı iyileşmeye başladı ve kardeşi Nusreteddin'i Harran ve civarının valisi tayin etti. Nûreddin Mahmûd'un yaşadığını öğrenen Şirkûh ise Dımaşk'tan hareketle derhal Haleb'e geldi.³⁹⁴

Nûreddin Mahmûd'un hastalığı sonrası peyda olan karışıklıktan yararlanarak Şeyzer'e saldıran birleşik Haçlı ordusu, o iyileşme sürecindeyken bu kez de Hârim Kalesi'ne hareket etti. Mancınıklarla surları dövmek suretiyle şehrin savunmasını kırdılar ve Şubat 1158'de ele geçirdiler.³⁹⁵ Bundan cesaretle Havran, el-İklim ve Dâriyya'daki yerleşim yerlerini yakıp yıktılar. Nûreddin Mahmûd bunlara herhangi bir tepki verecek durumda değildi. O, Haleb'den hareketle 7 Nisan'da Dımaşk'a geldi ve burada halk tarafından coşkuyla karşılandı. Bir ay kadar sonra ise kendisini iyice toparlamış olarak cihada kaldığı yerden devam etti. 10 Mayıs'ta Dımaşk'tan hareketle, yol boyunca kendisine katılan Türkmen birlikleri ve Şirkûh'la birlikte Sayda bölgesine giderek yağmada bulunup çokça ganimet elde ettiler. Daha da önemlisi, pusu kurmuş olan Haçlılar mağlup edildi ve içlerinde Hârim Kalesi'nin valisinin oğlunun da

³⁹¹ İbn Kalânîsî, 2015, 204.

³⁹² İbn Kalânîsî, 2015, 204.

³⁹³ I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, 2005, 73-74.

³⁹⁴ İbn Kalânîsî, 2015, 204-205. Nûreddin Mahmûd'un kendilerine yönelik uyguladığı siyasetten bunalmış olan Haleb'deki İmâmî Şiiler, bu süreçte, onun ölmesini ummuşlar ve Nusreteddin'in yanında bulunmuşlardır. Zirâ Nusreteddin'in, Şiilere yönelik yasaklanan ibadetlerin serbestçe yapılmasına izin vereceğini düşünmekteydiler. Ancak Nûreddin Mahmûd'un sağlığına kavuşması onların bu planını boşa çıkarmış oldu. Şankıtî, 2016, 135.

³⁹⁵ Daha önceden Haçlıların elinde olmasına rağmen, İbn Kalânîsî Haçlıların ele geçirdiği kalenin Hârim olduğunu kaydeder.

bulunduğu pek çok Haçlı askerini esir alarak Dımaşk'a döndüler. Nûreddin Mahmûd, iki ay sonra Haçlılar ile bir kez daha karşı karşıya geldi. Haçlıların hareketini haber alan Nûreddin Mahmûd, onları karşılamak üzere Dımaşk'tan ayrıldı. Meydana gelen savaşta bazı komutanlarının hatası pahalıya mal oldu ve Haçlılar önünde Müslümanlar bozguna uğradı. Bu savaşta büyük bir gayret gösteren Nûreddin Mahmûd, geri çekilmek zorunda kalmış ve o komutanları cezalandırmamış, ayıplamakla yetinmiştir. Kudüs Kralı III. Baudoin, ateşkes anlaşması talebinde bulundu ise de elçi teatisine rağmen bir sonuca varılamamıştır.³⁹⁶

Nûreddin Mahmûd Aralık ayında tekrar ağır bir hastalığa tutuldu. Vasiyetinde bu defa ülkesinin idaresini Musul hâkimi olan diğer kardeşi Kutbeddin Mevdûd'a bırakarak ileri gelen emirlerinden onun için sadakat yemini aldı ve vaziyeti haberdar etmek üzere Musul'a elçiler gönderdi. Ancak Nûreddin Mahmûd'un sağlığı yerine gelmeye başladı. Bu sırada Musul'dan Dımaşk'a hareket etmiş olan Kutbeddin, ağabeyinin durumunun iyiye gitmeye başladığını duyunca yürüyüşünü durdurdu ve olan biteni öğrenmek için veziri Cemâleddin'i Dımaşk'a gönderdi. 1 Mart 1159'da Dımaşk'a varan Cemâleddin, halk tarafından coşkuyla karşılanırken, Nûreddin Mahmûd'dan da büyük ilgi ve alaka gördü. Ardından Şirkûh'un eşliğinde 8 Mart'ta geldiği yere uğurlandı.³⁹⁷

3.6.6. Bizans İmparatoru I. Manuel'in Çukurova Seferi ve Nûreddin Mahmûd Zengî-Manuel İttifakı

Haçlılar, Nûreddin Mahmûd'un bitmek bilmeyen akınları sonucunda kalelerin birer birer elden çıkması ile düştükleri güç durumdan ancak Bizans İmparatoru'nun yardımı ile kurtulabileceklerini düşünüyordu. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos(1143-1180)'un yeğeni Theodora'nın Kral III. Baudoin ile evlenmesi suretiyle bir ittifak gerçekleştirdiler. İmparator, 1158 yılı Sonbahar mevsiminde güneye doğru hareket ederek Kilikya Ermenileri ve Haçlıların kendisinin yüksek hâkimiyetini tanımamasını sağladıktan sonra 12 Nisan 1159'da tören ile Antakya'ya girdi. Burada belli bir süre kalan Manuel, Haleb'e doğru hareket etti.³⁹⁸

Müşterek Bizans-Haçlı ordusunun hareketini haber alan Nûreddin Mahmûd, Musul'daki kardeşi Kutbeddin Mevdûd'a, Artuklu hâkimlerine ve bütün Türkmenlere haber gönderip yardım istedi. Kutbeddin Mevdûd, Nusreteddin, Artuklu hâkimleri onun yardımına

³⁹⁶ İbn Kalânîsî, 2015, 206-208; Turan, 2018, 154-156.

³⁹⁷ İbn Kalânîsî, 2015, 209-211.

³⁹⁸ Altan, E. (2014). "Haçlılara Karşı Mücadelenin Önde Gelen Liderlerinden Nûreddin Mahmûd b. Zengî (1146-1174)". Ali Arslan. (Editör). *Türk Tarihinde Lider ve Liderlik Anlayışı*. (Birinci Baskı). İstanbul: Kitabevi Yayınları, 37.

koştu.³⁹⁹ Ancak bu sırada Manuel için İstanbul'dan kötü haberler geliyordu. Soylulardan Andronikos, Manuel'e karşı isyan bayrağı açmıştı. Bu durumda savaşa harcayacak vakti yoktu.⁴⁰⁰ Haleb önüne gelmişti ki savaştan vazgeçip, Nûreddin Mahmûd'a sulh teklif etti. Nûreddin Mahmûd da bunu kabul etti. İki taraf arasında, Nûreddin Mahmûd'un, pek çok asilin yanında 6 bin kadar Haçlı esirini serbest bırakacağı bir anlaşma yapılmasının yanı sıra, II. Kılıçarslan'a karşı da bir ittifak kuruldu.⁴⁰¹ Haleb'i kuşatmadan vazgeçip İstanbul'a dönme kararı alan Manuel, Haçlılar tarafından ihanetle suçlandı. Manuel'in Haleb'e saldırmayıp, anlaşma sonrası geri dönmesindeki asıl gaye, güç dengelerinin bozulmasını istememesiydi. Eğer Nûreddin Mahmûd'un gücü kırılırsa, bundan Bizans'tan çok Haçlılar yararlanacak ve elde ettikleri güç sonrası Bizans'ın yardımına artık ihtiyaçları kalmayacağı için, Bizans'ın yüksek hâkimiyetini de tanımayacaklardı.⁴⁰² Sonuç olarak, Manuel'in kaygılarının yanı sıra Nûreddin Mahmûd'un da diplomasisinin neticesinde büyük bir ittifakın hücumu savuşturulmuş, Nûreddin Mahmûd siyasi yaşamı boyunca karşılaştığı en büyük krizi atlattı.⁴⁰³ Bunun mutluluğundandır ki o, Manuel'in gidişini müteakip, kendisine yardıma gelmiş olan Müslümanlara 6 Haziran 1159'da büyük şölen vermiştir.⁴⁰⁴

3.6.7. İkinci Hârim Kuşatması

Nûreddin Mahmûd, 1162 senesinde, ordusunu hazır hale getirerek, Haleb'in batısında bulunan ve hastalığı döneminde Haçlılara kaybettiği Hârim'i zapt etmek için Haleb'den harekete geçti. Şehri kuşattı ve ele geçirmek için büyük çaba sarf etti. Kale çok müstahkem ve direniş şiddetliydi. Bu sırada kuşatmayı haber almış olan muhtelif yerlerden Haçlılar toplanıp geldi. Hârim'i alamayacağını anlayan Nûreddin Mahmûd, boş dönmek için yardıma gelen Haçlıları bir meydan savaşına davet etti. Ancak Haçlılar elçileri vasıtasıyla savaşmak istemediklerini belirttiler. O da bu durum üzerine Haleb'e geri dönmeye karar verdi.⁴⁰⁵

³⁹⁹ İbnü'l-Ezrâk, 1992, 121-122.

⁴⁰⁰ I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, 2005, 74.

⁴⁰¹ Ionnes Kinnamos, 2001, 138; Runciman, 2008, II, 297.

⁴⁰² Ersan, Mehmet. (2008). "Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepsliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış", *Prof.Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 344; Altan, 2014, 37.

⁴⁰³ Turan, 2018, 164.

⁴⁰⁴ İbn Kalânîsî, 2015, 213.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 233.

3.6.8. Hısnu'l-Ekrâd Bozgunu

Nüreddin Mahmûd, 1163 yılında Trablus Kontluğu topraklarına bir sefer düzenledi. Hedefi Hısnu'l-Ekrâd⁴⁰⁶'dı. Ordusuyla birlikte hemen Hısnu'l-Ekrad önünde 'el-Bakia'da karargâh kurdu. Ancak henüz şehri kuşatmaya dahi girişmemişti ki öğleden sonra, askerlerin yürüyüşün yorgunluğunu üzerlerinden atmak üzere dinlendikleri bir sırada müşterek Haçlı-Bizans ordusu ani bir hücumla saldırıya geçti. Bu ani hücum karşısında Müslümanlar toparlanma fırsatı dahi bulamadı. Pek çoğu şehit edildi. Nüreddin Mahmûd dahi son anda⁴⁰⁷ kurtuldu. Şöyle ki bölgeden uzaklaşmak üzere atına bindiğinde aceleden atın ayağındaki kösteği kesmeyi(sökmeyi) unutmuştu. Tam o sırada Kürt asıllı bir askeri kendi atından inerek onun kösteğini kesmiş ve Nüreddin Mahmûd derhal oradan uzaklaşmıştı. O asker ise şehit düşmüştü. Her Türk hükümdarı gibi vefa sahibi olan Nüreddin Mahmûd da kendisine yapılan iyiliği unutmayıp, onun ailesine çok iyi bakacak ve hatta onlar için vakıflar dahi tesis edecektir. Baskından işte bu şekilde kurtulabilen Nüreddin Mahmûd, Humus yakınlarında bulunan Kades gölcüğü kenarında konakladı ve sağ kurtulan askerler de ona katıldı. Askerlerine “(*...İslâm'ın intikamını almadıkça çardak altında gölgelenmeyeceğim*)” dedikten sonra adamlarından bazılarını Haleb ve Dımaşk'a gönderip para, elbise, çadır, silah ve at getirtti. Askerlerini böylece yeniden teçhizatlandırdıktan sonra Humus ile Hısnu'l-Ekrâd arasındaki bir bölgeye geldi. Haçlılar, Nüreddin Mahmûd'un epeyce asker topladığını düşünerek, bundan endişe duydular ve barış talebinde bulundular ise de Nüreddin Mahmûd bunu kabul etmedi. Haçlılar da Hısnu'l-Ekrâd'ı, ona karşı muhafaza edecek bir kuvvet bıraktıktan sonra geri döndüler. Nüreddin Mahmûd da ne onlara ne de Hısnu'l-Ekrâd'a saldırıda bulunmayıp, ordusuyla birlikte geri döndü. Geri döner dönmez yaptığı ilk iş, şehit düşenlerin iktâlarını çocuklarına vermek oldu.⁴⁰⁸

3.7. Nüreddin Mahmûd Zengî'nin Mısır'a Hâkim Olma Çabası

Nüreddin Mahmûd, İslâm dünyasına karanlık bir gölge gibi çöken Haçlılara karşı verilen mücadelenin başarıya ulaşması için Suriye'de birliğin sağlanması, tek vücut olunması gerektiğini düşündüğünden, birkaç teşebbüsten sonra Dımaşk Atabeyliği'ne son vermiş ve Dımaşk'ı Haleb ile birleştirmek suretiyle Suriye'yi kendi hâkimiyeti altında birleştirmişti. Nihai hedef kutsal şehir Kudüs'ün kurtarılması idi ve bunun için de Mısır'ın Haçlılara karşı teşkil

⁴⁰⁶ İbn Cübeyr, Kürtler Kalesi anlamına gelen Hısnu'l-Ekrâd'ın, Hama ve Humus'tan görülebildiğini bildirir. İbn Cübeyr, 2017, 187.

⁴⁰⁷ Bar Hebraeus'un kaydına göre, Nüreddin Mahmûd zırhını dahi giyecek fırsat bulamamıştı. Bar Hebraeus, 1987, II, 400.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 240-241.

edilmiş olan birliğe dâhil edilmesi, Suriye ile Mısır'ın birleştirilmesi zaruri idi. Suriye'de birliğin sağlanması esaslı ve sistemli bir mücadeleyle sağlanmışken, Mısır'ın da bu birliğe dâhil edilmesi kat'i zaferi getirecekti. Nûreddin Mahmûd, Sünnî bir mezhebe mensup ve Sünnîliğin ihyası için çok sistemli çalışan bir hükümdar iken, Mısır Fâtımî Halifeliği Şîlik üzerine amel etmekteydi.

Haçlılar açısından bakılacak olursa, şüphesiz Kudüs Haçlı Krallığı Mısır'ın önemini çok iyi kavramıştı. Mısır topraklarının kendileri için varlık ya da yokluk meselesi olduğunu biliyorlardı. Dımaşk üzerindeki mücadeleyi kaybettiklerinden, artık Mısır istikametinde genişleyebilirlerdi. Zengin ve geniş Mısır toprakları ellerine geçtiği takdirde Nûreddin Mahmûd'a karşı stratejik bir üstünlük sağlayacak ve arkalarını emniyete alacaklarken, eğer bu topraklar Nûreddin Mahmûd'un eline geçecek olursa iki taraftan da sıkışacaklardı. 1153 senesinde Askalân'ı da ellerine geçirmiş olmalarından dolayı Mısır istikametinde ilerlemelerine mani olacak bir engel de mevcut değildi. Diğer taraftan Mısır'da süregelen siyasi karışıklık ve kaos hali hem Nûreddin Mahmûd'a hem de Haçlılara davetiye çıkarıyordu.⁴⁰⁹

3.7.1. Birinci Mısır Seferi ve Hârim ile Banyas'ın Zaptı

Nûreddin Mahmûd, Mısır üzerine yapacağı seferi planlamaya çalışırken, amacı doğrultusunda harekete geçme fırsatı adeta yağına geldi. Şöyle ki Mısır Fâtımî Halifesi el-Âdîd Lidinillah'ın veziri Şâver, vezir olmak isteyen rakibi Dırgam'a karşı verdiği mücadeleyi kaybederek Suriye'ye kaçtı ve Ocak-Şubat 1164'te Dımaşk'ta bulunan Mahmûd'a sığınarak vezaret makamını elde etmek için ondan askerî yardım istedi. Nûreddin Mahmûd bu yardım teklifini kabul etti ve Şâver'le bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre gönderilecek yardıma mukabil Mısır'ın gelirinin üçte birinin verilmesi ve Mısır'a sefere çıkacak olan ordunun başındaki Şirkûh'un, Mahmûd'un nâibi olarak Mısır'da bulunması ve emirleri doğrudan ondan alması kararlaştırıldı. Bu arada Dırgam, Şâver'in kendisine iadesi için görüşme yapmak üzere Alemü'l-Mülk İbn Nuhhas'ı, Nûreddin Mahmûd'a göndermiş ise de sonuç alamamıştır.⁴¹⁰

Nûreddin Mahmûd'un emri üzerine Şirkûh, beraberindeki ordu ve Şâver ile birlikte 15 Nisan'da Dımaşk'tan Mısır'a hareket etti. Onların gelişini haber alan Dırgam, kardeşi Nâsıreddin komutasında bir orduyu onların önünü kesmek için gönderdi ise de Şirkûh bu orduyu Bilbîs'te mağlup etti ve yürüyüşe devam ederek 15 Mayıs'ta Kahire'yi kuşattı. Şehrin

⁴⁰⁹ Şeşen, 1987, 41: Kök, 1990, 168.

⁴¹⁰ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 243: İbn Kesîr, 1995, XII, 448: Işık, 2018, 94-95: Turan, 2018, 178-179, Makrizî'nin *İtti'az*'ından hareketle, Şâver'in 1163 Ekim'inde Nûreddin Mahmûd'a sığındığını belirtmiştir.

ele geçirileceğini anlayarak 24 Mayıs'ta şehirden kaçan Dırgam Seyyide Nefise'nin türbesi civarında yakalanarak öldürüldü. 25 Mayıs'ta ise Şâver vezaret hil'atını giyerek yeniden Mısır veziri oldu. Fakat Şâver verdiği sözleri tutmadı ve Şirkûh'un Mısır'dan gitmesini istedi. Bunun üzerine Şirkûh Mısır'daki Sünnîlerle bir işbirliğine girerek Bilbîs'i işgal etti ve Nûreddin Mahmûd'un, yanına verdiği yeğeni Selâhaddin'i bir kuvvet ile orada bıraktıktan sonra Kahire'yi kuşattı. Kudüs Kralı Amaury Mısır'da meydana gelen durumu yakından takip ediyordu ve Şâver derhal ondan yardım isteyince Mısır'a doğru yürüyüşe geçti. Haçlıların gelişi üzerine Şirkûh Bilbîs'e çekilmek zorunda kaldı. Şâver ise Haçlılar ile birlikte Bilbîs'i kuşattı. Şirkûh ve emrindeki askerler şehrin savunulmasında çok büyük gayret göstermekteydi.⁴¹¹

Haçlılara karşı mücadelenin lideri pozisyonunda bulunan Nûreddin Mahmûd, bu mücadelesini küfre karşı cihad olarak ideolojik bir boyuta taşımış ve küffara karşı Allah yolundaki cihad çağrısı, ulemanın yanı sıra yöneticilerini Nûreddin Mahmûd'a tabi olmaları hususunda baskı altına alacak kadar halkı da etkilemişti. Bu etki ise siyasi gücünün, hâkim olduğu topraklarla sınırlı kalmayarak, ülkesinin sınırlarını çoktan aşmasını sağlamıştı.⁴¹² Şirkûh, müşterek Haçlı-Mısır ordusunun kuşatması altındayken, hem Kudüs Haçlılarını o kuşatmayı kaldırmaya zorlamak hem de Hısnu'l-Ekrâd'da uğradığı bozgunun intikamını almak maksadıyla harekete geçerek Hârim istikametinde ilerledi. Harekete geçmeden önce kardeşi Musul ve el-Cezire hâkimi Kutbeddin Mevdûd, Hısn Keyfa Artuklu hâkimi Fahreddin Kara Arslan, Mardin Artuklu hâkimi Necmeddin Alpi ve çevredeki Müslüman hâkim ve emirleri de kendi yanında cihada davet etti. Zeyneddin Ali, Musul askerlerinin başında Nûreddin Mahmûd'a katıldı ve Nûreddin Mahmûd onu ordu komutanı tayin etti. Fahreddin Kara Arslan ilk önce kararsız kalmış ise de Nûreddin Mahmûd'a katılmak üzere yola çıktı. Kendisi gelemeyen Necmeddin Alpi ise birlik gönderdi. Nûreddin Mahmûd'un müşterek Müslüman ordusuyla Hârim istikametinde ilerlediğini duyan Haçlılar da bir araya geldiler. Antakya Prinkepsi III. Bohemond, Trablus kontu II. Raymond, Bizanslı bir dük ve II. Joscelin'in oğlu ile meşhur Haçlı şövalyeleri Nûreddin Mahmûd'un üzerine, Hârim'e doğru ilerledi. İki taraf arasında çok şiddetli bir savaş⁴¹³ meydana geldi ve uygulanan sahte ricat taktiği sayesinde Haçlılar bozguna uğratıldı. On bin kadar Haçlı askeri öldürüldü. Zaferi muhteşem kılan ise Antakya Prinkepsi III. Bohemond, Trablus kontu II. Raymond ve Bizanslı dükün esirler arasında olmasıydı. Bundan sonra Hârim kolaylıkla zapt edildi(Ağustos 1164).⁴¹⁴ İbnü'l-Ezrâk,

⁴¹¹ İbnü'l-Esîr,1987, XI, 244-245: İbn Kesîr, 1995, XII, 448-449: Şeşen, 1987, 42-44: Turan, 2018, 180-182: Işık, 2018, 97-99.

⁴¹² Turan, 2018, 183.

⁴¹³ İbnü'l-Ezrâk, savaşın "Amme" adı verilen bir yerde vuku bulduğunu kaydeder. Bkz. İbnü'l-Ezrâk, 1992, 142.

⁴¹⁴ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 246-247: Turan, 2018, 182-184.

Hârim önündeki savaş ile ilgili olarak “*Frankların Suriye sahiline hâkim oldukları zamandan beri bu, halkın benzerini görmediği büyük bir fetihtir*”⁴¹⁵der.

Nûreddin Mahmûd’un bazı komutanları, Hârim zaferinin hemen ardından Antakya’nın sahipsiz olmasını fırsat bilerek zapt edilmesini tavsiye ettiler ise de Nûreddin Mahmûd, Bizans’a komşu olmaktansa Antakya Prinkepsliği’yle komşu olmayı yeğleyerek oraya yönelik, fetih için değil yalnızca yağma ve talanda bulunmak üzere birlikler göndermiştir. Bu arada Antakya prinkepsi Bohemund’u da kısa bir süre sonra büyük meblağlarda fidye karşılığında serbest bırakacaktır.⁴¹⁶

Nûreddin Mahmûd, Hârim’den hemen sonra Banyas’ı zapt etmeye koyuldu. Banyas kuşatmasında ihtiyaç duymayacağını düşündüğünden Musul ve Diyarbekir askerini memleketlerine geri gönderdi. Hârim’den kalan Haçlıların Banyas’a kendisinden önce giderek savunmayı güçlendirmemeleri için önce Taberiyye’ye doğru hareket etti ve sonra yönünü Banyas’a çevirerek kaleyi kuşattı. Bu taktiğinde de başarılı oldu. Zira Haçlılar onun Taberiyye’ye hücum edeceğini düşünerek orayı tahkim etmişlerdi. Banyas düşmek üzereyken Haçlıların haberi oldu ve Banyas’a yardım için harekete geçtiler. Kuşatma sırasında Nûreddin Mahmûd’un kardeşi Nusreteddin bir ok ile gözünden yaralandı. Nûreddin Mahmûd bunun üzerine kuşatmayı daha da şiddetlendirdi ve kaleyi zapt etti. Ardından yapılan anlaşma ile Haçlılar Taberiyye ve birkaç yer için haraç ödemeyi kabul etti. Banyas’ı fetheden Nûreddin Mahmûd, o sırada yanında bulunan Muineddin Üner’in oğluna, babasının 1148 yılında Haçlıların Dımaşk kuşatmasını kaldırmasına karşılık Banyas’ı teklif ve teslim etmiş olmasına atfen, bütün Müslümanların Banyas’ın fethine bir, onun ise iki kere sevinmesi gerektiğini, zira Allah’ın Muineddin Üner’in üzerinden cehennem azabını kaldırdığını söylemiştir.⁴¹⁷

Nûreddin Mahmûd’un Hârim’i ele geçirdiği ve Banyas’a doğru hareket ettiği haberi Bilbîs kuşatmasında bulunan Amaury’ye ulaştığında o, Şirkûh ile anlaşma yaparak bir an önce geri dönmeye karar verdi. Şirkûh’a barış talebinde bulundular.⁴¹⁸ Şâver’in Şirkûh’a 30 bin dinar tazminat vermesi, Türkmenlerle Haçlıların Mısır’ı aynı anda terk etmesi ve Mısır’da Şâver’in iktidarda kalması şartlarıyla 26 Ekim 1164’te antlaşma yapıldı. Şirkûh birliği ile beraber Dımaşk’a doğru yola çıktı ve 13 Kasım 1164 günü Nûreddin Mahmûd tarafından karşılandı. Şirkûh bu sefer sayesinde, Mısır’ın sahipsiz olduğunu, Şâver’in Nûreddin Mahmûd ve Haçlılar

⁴¹⁵ İbnü’l-Ezrâk, 1992, 142.

⁴¹⁶ İbnü’l-Esîr, 1987, XI, 247-248; Runciman, 2008, II, 309; Turan, 2018, 185.

⁴¹⁷ İbnü’l-Esîr, 1987, XI, 248-249.

⁴¹⁸ İbnü’l-Esîr, 1987, XI, 245; İbn Kesîr, 1995, XII, 449.

arasındaki rekabetten yararlanmak suretiyle iktidarını devam ettirmeye çalıştığını anlamıştır.⁴¹⁹ Şirkûh'un gerek Mısır'ı tanınması ve Şâver'in kuvvetini tartması, gerekse de Mısır'ın istenildiği vakit sefer yapılabilir uzaklıkta olduğunu anlaması göz önüne alınırsa Birinci Mısır Seferi başarısız sayılamaz.⁴²⁰ Ayrıca, Hârim ile Banyas'ın zaptı için uygun fırsatın Mısır seferinin sonucunda yakalanabilmesi ve İnnib'den beri kazanılamayan böylesine büyük bir zaferin ardından Nûreddin Mahmûd'un İslâm dünyasında nüfuz ve itibarının artmış olması da bunu desteklemektedir.

3.7.2. İkinci Mısır Seferi ve İskenderiyye'nin Zaptı

Şirkûh, Mısır'ın zenginliğini, siyasi durumunun karışık ve ordusunun aciziyetini birinci Mısır seferinde görmüş ve döndükten sonra da Mısır'daki Sünnî gruplar ile irtibatını kesmemiştir. Bu arada Nûreddin Mahmûd'un, Mısır'ın Fâtımîler'den kurtarılmasına yönelik propagandasına da destek veriyordu. Diğer taraftan devamlı surette Nûreddin Mahmûd'u yeni bir seferin hemen yapılması hususunda ikna etmeye çalışıyordu ki Şâver'in, Mısır'a yeni bir seferin düzenlenmesinin çok uzak olmadığını düşünerek Kudüs Kralı Amaury ile yeniden anlaşma yapması sonrası bunu başardı. Zira bu durum endişe vericiydi. Bunun üzerine Nûreddin Mahmûd, 9 Ocak 1167 tarihinde Şirkûh'u 2 bin süvari ile birlikte Mısır'a gönderdi. Selâhaddin Eyyûbî, dayısı Şihabeddin Mahmûd el-Hârimî ve meşhur kumandanlar Şerefeddin Bozkuş, Çavlı, Kutluğ-aba b. Musa ve İbn Behram'ı da onun yanına verdi.⁴²¹

Şirkûh, uzun bir yürüyüşten sonra Mısır topraklarına girerek Atfih'e geldi. Atfih civarında Nil üzerinden Mısır'ın batı yakasına geçti, elli gün kadar konaklayacağı el-Cîze'ye vardı ve karargâhını kurdu. Şirkûh'un gelişini haber alan Şâver, Kudüs'e haber göndererek yardım istedi. Onlar da hâlihazırda bu haberi dört gözle bekliyordu ve hemen yola koyuldular. Mısır'ın Nûreddin Mahmûd'un hâkimiyetine geçmesinin kendileri için bir son olduğu düşüncesi akıllarından hiç gitmiyordu. Bu arada Şirkûh, Yukarı Mısır'da el-Babeyn adıyla bilinen bir yere vardı. Takipte olan birleşik Haçlı ve Mısır ordusu 18 Nisan 1167 günü Şirkûh'a yetişti. Şirkûh, savaşa girmeden önce komutanlarla ne yapılması gerektiğine dair istişare yaptı. Komutanların ekseriyeti Suriye'ye dönmeyi tavsiye ederken, Nûreddin Mahmûd'un Sakif valisi Şerefeddin'in Bozkuş adlı memlûkü bu fikre itiraz etti ve şöyle dedi: “*Öldürülmekten ve esir*

⁴¹⁹ Şeşen, 1987, 44: İbnü'l- Esîr anlaşma şartlarının yalnızca Şirkûh'un zapt ettiği yerleri teslim ederek Suriye'ye dönmelerinden ibaret olduğunu kaydederken (1987, XI, 245), İbn Kesîr barış teklifinin 60 bin dinar karşılığında kabul edildiğini bildirir. İbn Kesîr, 1995, XII, 449.

⁴²⁰ Kök, 1990, 173.

⁴²¹ Şeşen, 1987, 45: Aynı müellif, 2013, 30.

düşmekten korkanlar hükümdarların hizmetine girmez, bilakis evinde karısının yanında oturur. Allah'a yemin ederim ki eğer galib gelmeden veya mazur görülebileceğimiz bir felaketle karşılaşmadan geri dönersek hiç şüphesiz Nüreddin iktalarımızı da maaşlarımızı da elimizden alacaktır. Bu güne kadar yaptığımız hizmet karşılığı elde ettiğimiz şeylerin hepsini geri alacak ve "Siz Müslümanların mallarını alıp düşmanın önünden kaçıyor, Mısır gibi bir ülkeyi de kâfirlere teslim ediyorsunuz!" diyecektir; hüküm onundur." Bunun üzerine Şirkûh "İşte en doğru görüş budur! Ben buna göre hareket edeceğim" dedi. Selâhaddin Eyyûbî de amcasının yanında durdu. Savaşa karar verildikten sonra planlar yapıldı. Buna göre sahte ricat taktiği uygulanacaktı. Selâhaddin, ağırlıklarla birlikte merkezde, Şirkûh ise en eğitimli süvarileriyle sağ cenahtaydı. Savaş başladığında bu taktik gayet başarılı bir şekilde uygulandı ve iki bin süvari ile birleşik Mısır-Haçlı ordusu mağlup edilerek olağanüstü bir başarı elde edildi.⁴²²

Şirkûh zaferden hemen sonra İskenderiyye üzerine yürüdü ve halkın da yardımını alarak savaş yapmadan şehri teslim aldı. Ardından yeğeni Selâhaddin'i şehri muhafaza edecek birliğin başında bırakarak Yukarı Mısır'a gitti ve pek çok ganimet elde etti, vergiler topladı. Bu sırada mağlubiyetten sonra Mısır'a çekilen birleşik Mısır-Haçlı ordusu, savaşa yeniden hazırlanmış ve Selâhaddin'in bulunduğu İskenderiyye'yi kuşatmıştı. Erzak azlığı sebebiyle Selâhaddin çok zor duruma düştü. Durumu haber alan Şirkûh ise Yukarı Mısır'dan derhal harekete geçti. Nüreddin Mahmûd ise bu sırada birinci seferde olduğu gibi Haçlıların rahat hareket etmesini engellemek maksadıyla olsa gerek, İbnü'l-Esîr'in kaydına göre Musul hâkimi kardeşi Kutbeddin ile Humus önünde birleşerek Mayıs-Haziran aylarında Urayma ve Safisa'yı fethettikten başka, Temmuz-Ağustos aylarında da Haçlıların ünlü kalelerinden Hûnin Kalesi'ne yürüdü. Nihayetinde Şâver ve Amaury, Şirkûh'a barış teklif etti. Şirkûh da bu teklifi kabul etti. Zira hem askerleri yorgundu hem de Şâver, Şirkûh'un ikna edilmesi için bazı Türkmenlere altınlar vermişti. İki taraf arasında anlaşma yapıldı.⁴²³ Bu anlaşmaya göre:

1. Hem Şirkûh hem de Amaury ele geçirdikleri yerleri Şâver'e bırakacak ve Mısır'ı terk edecekler.

2. Şirkûh, esir aldığı Haçlı askerlerini serbest bırakacak. Buna mukabil Haçlılar da İskenderiyye'de bulunan yaralı Müslüman askerleri deniz yoluyla Akkâ'ya taşıyacak ve onların Dimaşk'a dönmelerine yardımcı olacaklar.

⁴²² İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 263-265; Bar Hebraeus, 1987, II, 403-404; Turan, 2018, 189-190.

⁴²³ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 265-266.

3. İskenderiye, Şâver'e teslim edilecek. Ancak, Şirkûh'un yanında olduklarından ve ona destek verdiklerinden dolayı halk cezalandırılmayacak.

4. Şirkûh'tan Mısır'da topladığı vergiler alınmayacak, ona 50 bin, Amaury'ye 30 bin dinar savaş tazminatı verilecek.⁴²⁴

Anlaşma yapıldıktan sonra 4 Ağustos 1167'de İskenderiye Şâver'e teslim edildi ve yola çıkan Şirkûh, 5 Eylül günü Dımaşk'a ulaştı.⁴²⁵ Amaury ile Şâver arasında ayrı bir anlaşma da yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Nûreddin Mahmûd'un asker göndermesini engellemek için Amaury, Mısır'da bir temsilci bulunduracak ve şehir kapılarını Haçlılar tutacak, buna karşılık ise Şâver her yıl ona yüz bin dinar verecekti.⁴²⁶ Bu arada Şâver'in oğlu el-Kâmil Şücâ' Nûreddin Mahmûd'un büyük emirlerinden ve aynı zamanda Selâhaddin'in dayısı olan Şihâbeddin Mahmûd vasıtasıyla Nûreddin Mahmûd'a haber göndererek ona karşı sevgisini ve itaatini sunmakla birlikte Mısır'ın onun hâkimiyetine girmesi için üzerine düşeni yapacağını bildirmiş, bir miktar da para göndermiştir.⁴²⁷

3.7.3. Gâzi b.Hassân el-Menbicî İsyasının Bastırılması ve Suriye'nin Son Bağımsız Beyliği Mâlikoğulları(Ukayloğulları)'nın Siyasi Varlığına Son Verilmesi

Nûreddin Mahmûd, 1166-1167⁴²⁸ yılında(562) Hassân el Menbicî öldükten sonra onun yerine geçerek Menbicî idare eden ancak bir müddettir kendisine karşı isyan hareketine girişmiş olan oğlu Gâzi b. Hassân el-Menbicî'nin üzerine hareket ederek Menbicî'i elinden aldı ve Hassan'ın diğer oğlu Kutbeddin Yınal'a teslim etti. Menbic, Selâhaddin tarafından 1176-1177 alınincaya kadar da onun idaresinde kaldı⁴²⁹

Nûreddin Mahmûd bundan sonra, Ca'ber Kalesi'ni zapt ederek uzun zamandır burayı ellerinde tutan Mâlikoğulları(Ukayloğulları)⁴³⁰,nın siyasi varlığına son verdi. Kalenin hâkimi Şihâbeddin Mâlik, avlanmak gayesiyle kaleden çıktığında Kilâboğulları tarafından yakalanıp Nûreddin Mahmûd'a getirildi. Nûreddin Mahmûd kaleye kan dökmeden hâkim olmak istediğinden, Ca'ber Kalesi'ni teslim etmesine mukabil ona para ve bazı yerlerin iktâsını teklif

⁴²⁴ Şeşen, 1987, 45: Aynı müellif, 2013, 33.

⁴²⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, aynı yer: Şeşen, 1987, 48: Aynı müellif: 2013, 33.

⁴²⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 265: Bar Hebraeus, 1987,II, 405: Işık, 2018, 105: Turan, 2018, 192.

⁴²⁷ Turan, 2018, 192.

⁴²⁸İbnü'l-Ezrâk, Nûreddin Mahmûd'un Menbic'e yürüyüşünü 1168 Nisan-Mayıs olarak tarihlendirmektedir. İbnü'l-Ezrâk, 1992, 152.

⁴²⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 267.

⁴³⁰ Selçuklular, Musul ve civarında eskiden beri hüküm süren Ukayloğulları'nı kendilerine tabi olmaları şartıyla yerlerinde bırakmışlar ve Ukayloğulları Büyük Selçuklu hükümdarları Tuğrul, Alparslan ve Melikşah zamanlarında kendi yerlerini korumuşturlar. Bayat, 2002, 814.

etti ise de Şihâbeddin bunları kabul etmedi. Bunun üzerine Nûreddin Mahmûd, Fahreddin Mesud b. Ebû Ali ez-Zaferânî'yi Ca'ber Kalesi'ni kuşatmak üzere gönderdi. Daha sonra Mecdüddin b. Dâye'yi de ona yardımla görevlendirdi. Yine herhangi bir netice elde edilemedi. Ancak kısa bir süre sonra Şihâbeddin, Serûc ve civarının, Haleb ile Bâb-ı Buzâ'a arasındaki tuzlanın kendisine iktâ edimesi ve bunların yanı sıra 20 bin dinarın verilmesi karşılığında Ca'ber Kalesi'ni teslim etti.⁴³¹ Nûreddin Mahmûd, kaleye Mecdüddin b. Dâye'nin kardeşi Emir Ali'yi yerleştirdi.⁴³² Ca'ber Kalesi'nin ele geçirilmesiyle Kuzey Suriye'deki bağımsız beyliklerin sonuncusu da ortadan kalkmış oldu. Böylece Nûreddin Mahmûd Musul Atabeyliği topraklarının batısındaki bütün arazinin tek hâkimi hâline gelmiştir.⁴³³

3.7.4. Üçüncü Mısır Seferi ve Mısır'ın Zaptı

Haçlılar, Şâver ile yapmış oldukları anlaşma mucibince Kahire'nin kapılarını ellerinde tutuyordu. Görevleri yalnızca Nûreddin Mahmûd tehlikesine karşı şehir kapılarının muhafazası olan Haçlı birlikleri, zamanla Müslüman ahalinin canlarına kast ve mallarını gasp ederek eziyet etmeye başladılar. Yaptıkları yağma, talan ve taşkınlık karşısında kendilerine herhangi bir tepki verilmediğini gördüklerinde de kralları Amaury'ye haber göndererek şehrin savunmasız ve korumasız olduğunu, ele geçirilmesinin önünde hiçbir engel bulunmadığını belirttiler. Amaury, hâlihazırda Mısır'ın her türlü nimetlerinden faydalandıklarını, sefere çıktıkları vakit Mısırlıların Nûreddin Mahmûd'dan yardım isteyeceğini ve hatta ülkeyi onateslim bile edebilecekleri ihtimalini düşünmüş, işte o zaman kendileri için durumun içinden çıkılamayacak bir hal alacağını söylemiş ise de ısrarlar neticesinde sefere çıkmayı kabul etmiştir. Amaury'nin komutasında ilerleyen Kudüs Haçlıları, Bilbîs'i 4 Kasım 1168 günü ele geçirdi. Şehir halkına feci muamelede bulunduktan sonra Kahire önlerine gelerek 13 Kasım'da şehri kuşattılar. Onlar gelmeden hemen öncesinde Şâver halka ellerinde Haçlıların işine yarayacak ne varsa yakılmasını ve sonra da Kahire surları içine çekilmesini emretmişti. Nûreddin Mahmûd, Amaury'nin hareketini öğrendiğinde ordusunu hazırlamaya başlamıştı. Bu arada Fâtîmî Halifesi el-Âdîd ve Şâver Nûreddin Mahmûd'dan yardım istiyor, birinci seferde olduğu gibi Mısır gelirinin üçte birini teklif ediyorlardı. Haçlılar şehre büsbütün yüklenmeye başladıkları bir sırada Şâver, Amaury'ye haber göndererek kuşatmayı kaldırmadıkları takdirde şehrin Nûreddin Mahmûd'un eline geçeceğini ve bunu ne kendisinin ne de onların isteyeceğini bildirmiş, kuşatmayı kaldırdıkları takdirde onlara yüksek meblağda altın vereceğini söylemişti.

⁴³¹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 271-272: Işık, 2018, 82.

⁴³² İbnü'l-Ezrâk, 1992, 155.

⁴³³ Gibb, 1969, 525.

Haçlılar da bunu kabul ederek yüz bini peşin olmak üzere bir milyon altın karşılığında kuşatmayı kaldırmaya karar verdiler.⁴³⁴

Kahire'de durum böyle iken, Nüreddin Mahmûd derhal Humus'ta bulunan Şirkûh'u yanına çağırarak Mısır'a düzenlenecek sefer için hazırlanmasını emretti. Sefer için gerekli elbise, at, silah vs. yanı sıra ona 200 bin dinar verdi. Mısır seferi için hazırlığını tamamlayan Şirkûh, ordusuyla 2 Aralık 1168'de Haleb'den Dımaşk'a geçti. Burada askerlere maaşlarından ayrı olarak yirmişer dinar dağıtıldı ve Nüreddin Mahmûd, Şirkûh'un yanına önde gelen komutanlardan Aynuddevle el-Yârukî, Şerefeddin Bozkuş, Kutbeddin Yinâl b. Hassan el-Menbicî, İzzeddin Cordik, İzzeddin Kılıç ile Selâhaddin Eyyûbî'yi vererek onları Mısır seferiyle görevlendirdi (17 Aralık 1169).⁴³⁵ İbnü'l-Esîr, Selâhaddin Eyyûbî'nin İskenderiyye kuşatmasında yaşadığı sıkıntılardan dolayı sefere katılmak istemediğini ve Nüreddin Mahmûd'un zoruyla yola çıktığını kaydetmiştir.⁴³⁶ İbnü'l Esîr'in bu kaydını yorumlayan Ramazan Şeşen, seferin hazırlıklarında bizzat bulunan İmâdeddin el-Kâtib İsfahânî'nin böyle bir durumdan bahsetmediğini belirterek, Selâhaddin Eyyûbî gibi tarihi bir şahsiyetin Mısır'ın değerini bilmemesinin ve seferin zorluklarından kaçmasının imkân dâhilinde olmadığını ifade etmektedir.⁴³⁷

Şirkûh'un Mısır'a yaklaştığı vakit Haçlılar, Şâver ile bir anlaşma yapmış olarak Kudüs yolunu tuttu. Şirkûh da herhangi bir çatışma yaşamadan 8 Ocak 1169'da Kahire'ye girdi. Fâtımî Halifesi el-Âdîd, ona hil'at giydirdi ve hem ona hem de Suriye ordusuna ikramlarda bulundu. Vezir Şâver ise şehrin Haçlı kuşatmasından kurtarılmasına mukabil Nüreddin Mahmûd'a teklif edilen şartları yerine getirmek hususunda kaçamak tavırlar sergilemeye ve Şirkûh'u oyalamaya başladı. Bununla da kalmayıp Şirkûh'u öldürmek için planlar dahi yaptı. Ancak vefalı oğlu el-Kâmil buna mâni oldu. Şâver'in tutumundan rahatsız olan Selâhaddin, İzzeddin Cordik ve öteki komutanlardan bazıları Şâver'in artık öldürülmesi gerektiği konusunda fikir birliğine vardılar. Şirkûh'un İmâm-ı Şafî'nin kabrini ziyarete gittiği bir sırada, Şâver'i tutukladılar ve Şirkûh'a durumu bildirdiler. Şirkûh önce onun öldürülmesine karşı çıkmıştı. Ancak Âdîd'ın ısrarla Şâver'in öldürülmesini istemesi üzerine 18 Ocak 1169'da Şâver öldürüldü ve başı el-Âdîd'a gönderildi. Halka Şâver'in konağının yağmalanması serbest kılındı. Âdîd, Şirkûh'a vezirlik hil'atını giydirdi ve '*el-Melikü'l-Mansur Emîru'l-Cüyüş*' lakabını verdi. Şirkûh bundan sonra

⁴³⁴ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 272-274; Bar Hebraeus, 1987, II, 407-408; İbn Kesîr, 1995, XII, 461, Amaury'ye sekiz yüz bin dinarın peşin verildiğini kaydeder.

⁴³⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 274-275.

⁴³⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 275, 278.

⁴³⁷ Şeşen, 1987, 50.

Şâver'in vezaret konağına yerleşti.⁴³⁸ Bu suretle Şirkûh bir yandan Nûreddin Mahmûd'un Mısır'daki ordu kumandanıyken, diğer yandan Fâtımî Halifesi'nin veziri oldu. Şirkûh'un Mısır işlerini onun adına Selâhaddin üstlenirken, Divanü'l-İnşa başkanı Kâdı'l-Fâdı, Divanü'n-Nazar başkanı el-Esîr b. Bünân ve daha pek çok âlim ve komutan ona yardımda bulundular.⁴³⁹

3.7.5. Selâhaddin Eyyûbî'nin Mısır'da Vezir Olması ve Zenciler Olayı

Nûreddin Mahmûd'un büyük emiri olan Şirkûh vezir olduktan sora fazla yaşamadı. 23 Mart 1169 tarihinde vefat⁴⁴⁰ etti. Şirkûh'un vefatından sonra içlerinde Aynuddevle Yârûkî, Kutbeddin, Seyfeddin el-Maştab el-Hakkârî ve Selâhaddin Eyyûbî'nin dayısı Şihâbüddin Mahmûd el-Hârimî'nin de içinde bulunduğu Nûreddin Mahmûd'un Mısır'daki bazı emirleri vezir olmak istiyordu. Ancak el-Âdıd adamlarıyla yaptığı istişare sonrası Selâhaddin'i vezir tayin etmekte karar kıldı. 26 Mart'ta düzenlenen törenle hil'at giydirdi ve '*el-Meliku'n-Nâsır*' lakabını verip onu kendisine vezir tayin etti. Âdıd'ı buna sevke eden, Selâhaddin'in emirler arasında en zayıflardan olması ve onu istediği gibi yönlendirebileceği fikriydi. Biat etmeyeceğini söyleyerek Nûreddin Mahmûd'un yanına dönen Aynuddevle Yârûkî dışında bütün emirler Selâhaddin'e biat etti. Selâhaddin, böylece hem el-Âdıd'ın veziri, hem de Nûreddin Mahmûd'un Mısır'daki nâibi oldu. Nûreddin Mahmûd ona '*el-Emiru'l-İsfehşâlâr*⁴⁴¹*Selâhaddin*' diye hitap ediyordu. Selâhaddin yaptığı ihsanlarla halkın gönlünü kazanarak durumunu güçlendirmeye çalıştı.⁴⁴²

Selâhaddin Eyyûbî makamına yerleştikten kısa bir süre sonra Fâtımî halifesi el-Âdıd'ın sarayındaki görevlilerden nüfuzlu bir kimse olan Muteminü'l-Hilâfe, Mısırlı muhaliflerle birlikte Selâhaddin'e karşı Haçlılarla gizli bir işbirliği içine girdi. Maksatları yalnızca Selâhaddin'i indirmek değil, Suriyelileri Mısır'dan kovmaktı. Bunun için Haçlılara gönderdikleri bir habercinin yanında bulunan bir çift yeni ayakkabı bir Türkmenin dikkatini çekmişti. Zira haberci kimse perişan ve eski püskü bir kıyafet giyiyordu. Bunun üzerine bu ayakkabıları ondan alarak Selâhaddin'e getirdi ve ayakkabılar söküldüğünde Haçlılara yazılmış bir mektup görüldü. Bu mektubu yazan Yahudi kâtibin sorgulanması üzerine, oynanan oyunlar

⁴³⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 275-276; İbn Kesîr, 1995, XII, 462; Turan, 2018, 200; Işık, 2018, 108-109.

⁴³⁹ Şeşen, 1987, 51.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Ezrâk, Şirkûh'un süt ile balığı aşırı tükettiğinden (1992, 154), Bar Hebraeus ise hunnak illetinden (boğaz hastalığı) vefat ettiğini kaydeder. Bar Hebraeus, 1987, II, 408.

⁴⁴¹ Farsça sipeh (ordu) ve sâlâr (kumandan) kelimelerinden oluşan sipehsâlâr, (ispehsâlâr) Arapça'ya isfehşâlâr olarak geçmiş olup, Büyük Selçuklu Devleti'nde bütün orduların kumandanına verilen ünvanı. Merçil, E. (2009). Sipehsâlâr. İslâm Ansiklopedisi, XXXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 259. Ancak Nûreddin'in Selâhaddin için kullandığı bu unvan, yalnızca Mısır ordularının başkomutanlığı ve Mısır idaresinin baş yöneticiliği ile ilgilidir.

⁴⁴² İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 278-279.

açığa çıktı. Selâhaddin, Mu'teminu'l-Hilâfe'nin belli edilmeden takibe alınması emrini verdi. O, habercisinin yakalandığından haberdardı ve el-Âdîd'ın sarayından çıkmıyordu. Neyse ki Selâhaddin'in kendisiyle ilgilenmediği kanaatine varıp saraydan çıktığı bir sırada yakalanıp öldürüldü. Bunun üzerine Zenciler 50 bin kişi ile ayaklandı ve vezirlik ile Hilâfet sarayı arasında savaş meydana geldi. Her iki tarafta pek çok kayıp verdi ancak Selâhaddin isyancıların pek çoğunu kılıçtan geçirmek, evlerini ve mallarını yakmak suretiyle isyanı şiddetli bir biçimde bastırdı. Selâhaddin bundan sonra Hilâfet sarayındaki bütün görevlileri azletti ve yeni görevliler tayin edip, başlarına da Bahâeddin Karakuş'u getirdi.⁴⁴³ Selâhaddin böylece Mısır'daki ilk badireyi başarı ile atlatmış ve Âdîd ile emirlerinin kendisini vezir seçerken yaptıkları değerlendirmede ne kadar yanıldıklarını göstermiştir.

3.7.6. Nûreddin Mahmûd Zengî ile Selâhaddin Eyyûbî Arasındaki Münasebetler

Haçlılara karşı cihad ruhunun Türk-İslâm tarihindeki en önemli temsilcilerinden olan Nûreddin Mahmûd ve Selâhaddin Eyyûbî'nin üstlenmiş oldukları tarihi rollerini birbirinden ayrı değerlendirmek, Selâhaddin Eyyûbî'nin varlığını, kendisini tarih sahnesine çıkarması bakımından Nûreddin Mahmûd'a, Nûreddin Mahmûd'un ise eser ve mirasının, vefatından sonra da vücut bulması ve tamamlanmasını Selâhaddin Eyyûbî'ye borçlu olması bakımından imkân dâhilinde değildir. Nûreddin Mahmûd'un meydana getirmiş olduğu eserin inşasında ve korunmasında Selâhaddin Eyyûbî ile birlikte, başta babası Necmeddin Eyyûb ve amcası Esedüddin Şirkûh olmak üzere Eyyûbî ailesinin payı çok büyüktü ki bu sebeple Nûreddin Mahmûd devri Zengîler ile Eyyûbîlerin iş birliği devri olarak görülmektedir.⁴⁴⁴

Zengîler ile Eyyûbîlerin ilk münasebeti 1131 yılında Selçuklu sultanı Mahmûd'un ölümünden sonraki taht kavgalarına karışan İmâdeddin Zengi'nin Halife el-Müsterşid ve Karaca es-Sâkî'nin kuvvetlerine yenilerek geri çekilmesi esnasında, o sırada Tekrit valisi olan Necmeddin Eyyûb'ün ona yardım etmesiyle olmuştur ki bu tarih aynı zamanda Eyyûbîlerin tarih sahnesinde ilk defa görülmesidir. İmâdeddin Zengi'nin bu tarihten itibaren Necmeddin Eyyûb ve Esedüddin Şirkûh ile münasebetleri artmış, onlar Selâhaddin Eyyûbî'nin doğum yılı olan 1137-1138'de Musul'a giderek onun hizmetine girmişlerdi. Necmeddin Eyyûb 1139 yılında hâkim olunan Baalbek valiliğine tayin edilirken, Esedüddin Şirkûh da İmâdeddin

⁴⁴³ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 280-281.

⁴⁴⁴ Şeşen, 1987, 12-13.

Zengi'nin en önde gelen kumandanları arasında yer buldu ve artık Eyyûbîlerin yazgısı Nûreddin Mahmûd'un vefatına kadar Zengî ailesiyle bir oldu.⁴⁴⁵

Esedüddin Şirkûh, İmâdeddin Zengi'nin 1146 yılında ölümünü müteakip, Nûreddin Mahmûd'un tarih sahnesine çıkışındaki ilk adım olan Haleb'e hâkimiyetinde en büyük pay sahibiydi⁴⁴⁶ ve vefat edene kadar da onun ordu komutanı olarak vazife gördü; Haçlılara karşı sayısız zafer elde etti, Dımaşk'ın ve Mısır'ın hâkimiyetinde en büyük rolü o oynadı. Necmeddin Eyyûb ise İmâdeddin Zengi'nin ölümünden meydana gelen boşluğu fırsat bilerek Baalbek'i kuşatan Dımaşk Atabeyliği'nin idarecisi Muineddin Üner'e şehri teslim etmek ve Dımaşk Atabeyliği hizmetine girmek zorunda kaldı. Ancak Dımaşk'ın 1154 yılında Nûreddin Mahmûd tarafından zapt edilmesine Dımaşklı bir emir olarak büyük katkı sağlamış ve sonrasında ise Nûreddin Mahmûd'un hizmetine girerek onun en değer verdiği emiri olmuştur.⁴⁴⁷ Öyle ki Ebû Şâme ve İbn Kesîr, onun huzurunda Necmeddin Eyyûb dışında hiçbir emir ve komutanın izin almaksızın oturmadığını rivayet eder.⁴⁴⁸ Selâhaddin Eyyûbî de Dımaşk'ın zaptını müteakip babasıyla birlikte Nûreddin Mahmûd'un hizmetine girmiş ve onun emirlerinden biri olmuştur.⁴⁴⁹ İmâdeddin el-İsfahânî, Nûreddin Mahmûd'un onu savaş ve barışta yanından ayırmadığını ve onunla devamlı vakit geçirerek çevgan(polo) oynadığını nakleder.⁴⁵⁰

Nûreddin Mahmûd, Selâhaddin Eyyûbî'yi amcası Şirkûh'un yanında Mısır'a göndererek askeri, Mısır'daki vezirliğini tasdikeyle siyasi ve idari tecrübe kazanmasını sağlamıştır. O, vezir olmasıyla birlikte aynı zamanda Nûreddin Mahmûd'un naibi sıfatıyla da Mısır'da yaptığı ihsanlarla halkın sevgisini kazanmaya ve hâkimiyetini sağlam zemine oturtmaya çalışırken, Zenciler isyanı sonrası sarayda yaptığı tayin ve azillerle ise hilafet sarayını tamamıyla eline geçirmişti. Selâhaddin Eyyûbî'nin bu tarihten sonra efendisinin vefat yılı olan 1174'e kadar atacağı adımlar efendisinin emri veya izniyle, efendisinin adına olacaktı. Nûreddin Mahmûd da onunla devamlı surette irtibat halinde olacak ve onu hiçbir zaman Mısır'da yalnız bırakmayacaktır. Selâhaddin Eyyûbî'nin Mısır'daki karşılaştığı ilk tehlike olan müşterek Haçlı-Bizans ordusunun Dimyat kuşatmasının, Nûreddin Mahmûd'un gönderdiği yardım kuvveti ile Kudüs Krallığı topraklarına gerçekleştirdiği yağma ve talan hareketi sayesinde başarısızlıkla neticelenmesi, Nûreddin Mahmûd'un onu tahkim etmek için askeri bir kuvvetle beraber babası ve akrabalarını Mısır'a göndermesi sayesinde Selâhaddin Eyyûbî'yi

⁴⁴⁵ Şeşen,2013, 20-23: Şeşen, 1987, 36-37.

⁴⁴⁶ Bkz. "Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Haleb'de İdareyi Ele Alması" başlığı.

⁴⁴⁷ Şeşen, 1987, 37-39.

⁴⁴⁸ Ebû Şâme, I, 24: İbn Kesîr, 1995, XII, 498.

⁴⁴⁹ Şeşen,2013, 26: Aynı müellif, 2012, 409.

⁴⁵⁰ Şeşen, 1987, 48.

iyice kuvvetlendirecektir. Nûreddin Mahmûd ile Selâhaddin Eyyûbî arasındaki münasebetler bu zamana kadar dostane olduğu gibi bundan sonrasında da dostane olacaktır ancak özellikle Fâtımî Halifeliği'nin kaldırılması sürecinde, Kerek ve Şevbek Prinkepsliği'ne düzenlenecek olan müşterek seferler sırasındaki Selâhaddin Eyyûbî'nin takınacağı tavır ve izleyeceği yol, onun efendisine karşı vefasız ve yalnızca kendi ikbalini düşünen bir şahsiyet olduğu yönünde yorumlara sebebiyet vermiştir. Nûreddin Mahmûd ile Selâhaddin Eyyûbî arasında hiçbir zaman tehlikeli boyutlara varacak büyük bir ihtilaf meydana gelmemiş, belki de Nûreddin Mahmûd'un 1174 yılında vefat etmesi aradaki gerginliğin ve kızgınlığın o boyuta ulaşmasına mani olmuştur. Selâhaddin Eyyûbî efendisini, yaşarken olduğu gibi vefatından sonra da her daim hayır ve rahmetle yad etmiştir.⁴⁵¹

Selâhaddin Eyyûbî, İmâdeddin Zengi ile başlayan ve Nûreddin Mahmûd ile sistematikleşen Haçlılara karşı cihad ve siyasi birlik misyonunun çok başarılı bir temsilcisi olmuş, Haçlılara karşı tıpkı Nûreddin Mahmûd gibi İslâm hâkimlerini bir sancak altında toplamak için çok büyük çaba sarf etmiştir. 1167-1168 ile 1174 yılları arasında Nûreddin Mahmûd'un, 1175 ile 1193 yılları arasında ise Selâhaddin Eyyûbî'nin maiyetinde bulunup, her iki hükümdarı yakından müşahede eden İmâdeddin el-İsfahânî'nin⁴⁵², “*Salâhaddin dindarlık, namusluluk, nezâhet, uyanıklık, hükümdarlık adabı, devlet idaresi konusunda Nûreddin'in yolunu takip etti. Meziyetlerinin esaslarını ondan aldı. Kendi devrinde zikredilen konularda en yüksek zirveye ulaştı*”⁴⁵³ ifadesi, Nûreddin Mahmûd'un, ona tarihi bir misyonu miras olarak bırakmakla birlikte, onun kişiliği üzerinde de ne denli tesir sahibi olduğunu göstermektedir.

3.7.6.1. Müşterek Bizans-Haçlı ordusunun Dimyat'ı kuşatması ve Nûreddin Mahmûd Zengî'nin hareketi

En büyük siyasi gayesi Mısır üzerinde hâkimiyet gerçekleştirmek olan Kudüs Kralı Amaury, Nûreddin Mahmûd'un Sûriye'de birliği sağladıktan sonra Mısır'ın da idaresini ele geçirmiş olmasının Haçlıların mevcudiyeti açısından ne derece vahim olduğunu biliyordu.⁴⁵⁴ Antakya'dan Kudüs'e kadar uzanan Haçlı varlığı Nûreddin Mahmûd tarafından Suriye ve Mısır üzerinden kısıp alınacaktı. Nûreddin Mahmûd artık hem Suriye hem de Mısır'da bulunan ordusuyla Haçlıların sahil şehirleri için çok yakın bir tehlike haline gelmişti.⁴⁵⁵ Amaury, Nûreddin Mahmûd'un Mısır'a hâkim olmasından sonra Selâhaddin Eyyûbî'nin de burada köklü

⁴⁵¹ Şeşen, 1987, 61, 198.

⁴⁵² İmâdeddin İsfahânî, 1979, XXV-XXVI.

⁴⁵³ Şeşen, 1987, 195.

⁴⁵⁴ Runciman, 2008, II, 305.

⁴⁵⁵ Turan, 2018, 201.

tedbirler almasıyla endişeye gark oldu. Mısır'ı Nûreddin Mahmûd'a kaptırmakla kalmamış, Şâver'den aldığı haraçtan da olmuştu. Derhal harekete geçmeliydi ki öyle de yaptı. Mısır'a bir sefer düzenlenmeye karar verdi. Bunu tek başına başaramayacağını bildiğinden Bizans İmparatoru Manuel'e elçi göndererek onunla ittifak yaptı. Bizans İmparatoru Manuel'in emriyle, Andronikos Kontostephanos kumandasında bir Bizans donanması yola⁴⁵⁶ çıktı. Selâhaddin, Kıbrıs açıklarında bulunan küçük bir filosu vasıtasıyla Bizans'ın donanmasından haberdar oldu ve savaş için hazırlıklara başladı. 16 Ekim 1169'da Haçlılar da Askalân'dan harekete geçti. Selâhaddin, Mengüpars kumandasında süvarilerden oluşan bir kuvveti Dimyat'a gönderdi. Kendisi, Kahire'de çıkabilecek yeni bir isyana karşı oradan ayrılmıyordu. Bizans donanması ve Haçlı ordusu 27 Ekim günü Dimyat önlerine geldi ve şehri kuşattı. Maksudları Dimyat'ta hâkim olduktan sonra Kahire'ye geçmekti. Selâhaddin ise bu sırada Dimyat'a sürekli takviye yapmakla birlikte efendisi Nûreddin Mahmûd'dan da yardım⁴⁵⁷ istiyordu. Dimyat müdafilerinin şiddetli direnişi ve Nûreddin Mahmûd'un hem Hüsrev b. Telil kumandasında yardım göndermesi, hem de Kudüs Krallığı topraklarına akın ederek yağma ve talanda bulunması, Haçlıları bu işten vazgeçmeye zorladı. 13 Aralık 1169 tarihinde, esirlerin iade edilmesi şartıyla bir anlaşma yapıldı ve 50 günlük Dimyat kuşatması sona erdi.⁴⁵⁸ İbnü'l-Esîr Haçlıların içine düştüğü durumu "*Deve kuşu boynuz isterken kulaklarından da oldu*"⁴⁵⁹ atasözü ile açıklar. Haçlılar, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan da olmuşlar ve artık Nûreddin Mahmûd ve Selâhaddin'in Mısır'daki hâkimiyetine son verilemeyeceğini anlamışlardı.⁴⁶⁰

Selâhaddin Eyyübî Haçlıların Dimyat kuşatmasından bir yıl kadar sonra 26 Kasım 1170 tarihinde Suriye-Mısır yolu üzerinde stratejik bir noktada bulunan, Haçlıların Kızıldeniz'e açılan tek kapısı durumundaki Eyle(Eliat) Kalesi'ni ele geçirmek için üzere harekete geçti. Haçlılar Eyle Kalesi'ni kullanmak suretiyle Kızıldeniz üzerinden Hicaz ve Yemen bölgelerine

⁴⁵⁶ Bizans donanmasının Dimyat'a gidiş ve İstanbul'a dönüş yolculuğu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Niketas Khoniates, 1995, 111-117.

⁴⁵⁷ Selâhaddin, Nûreddin Mahmûd'a gönderdiği mektupta çok zor durumda olduğunu, kendisi Dimyat'a yardıma gitse Kahire'de isyan çıkabileceğini, gitmese Dimyat'ı kaybedebileceğini ve iki düşman arasında kalacağını belirtmiş, bir an önce yardım göndermesini istemiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 284.

⁴⁵⁸ Şeşen, 1987, 56-57: Aynı müellif, 2013, 39-40: Kök, 1991, 138-140: Işık, 2018, 114-115. Necmeddin b. Sellâm'ın rivayetine göre Dimyat kuşatıldığında Nûreddin Mahmûd o kadar hüzünlenmişti ki yirmi gün boyunca yalnızca su içmiş ve bu yüzden aşırı zayıflamıştı. Hocası Yahya Efendi bu hususu onunla konuşmaya karar verdiği gece Peygamber(s.a.v.) Efendimiz rüyasında zuhur ederek, Frenklerin Dimyat'ı terk edeceklerini ve Nûreddin Mahmûd'a müjdelemesini söylemişti. Nûreddin Mahmûd, sabah namazını Yahya Hoca ile kıldıktan sonra "*Ey Yahya Hoca, sen mi bana anlattırın, yoksa ben mi sana anlatırım?*" deyince, Yahya Hoca rüyasını anlatmıştı. Bunun üzerine Nûreddin Mahmûd yüzünü toprağa sürmüş ve Allah'tan (c.c.) yardım istemişti. Kısa bir süre sonra Haçlılar Müslümanların şiddetli mücadelesi karşısında Dimyat'tan çekilmek durumunda kaldılar. Ebû'l-Vefa, 1998, 90-91.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 285.

⁴⁶⁰ Şeşen, 1987, 57: Şeşen, 2013, 40.

ulaşmaktaydı. Hicaz için tehdit oluşturan bu kalenin, söz konusu bölgelerin huzurunun temin edilmesi için Haçlılardan alınması zaruriydi. Fetih hareketine girişmeden önce Eyle’yi denizden de kuşatmak için gemiler yaptıran Selâhaddin, gemilerin parçalarını hayvanlar vasıtasıyla sahile kadar ulaştırdı ve monte işlemi gerçekleştikten sonra hem kara hem de denizden Eyle üzerine yürüyerek 31 Aralık’ta kaleyi fethetti. Böylelikle Hicaz’ın güvenliği üzerindeki tehdidin ortadan kaldırılmış ve Nûreddin Mahmûd’un hâkim olduğu bölgeler arasındaki haberleşme ve ulaşım bakımından çok stratejik bir öneme sahip olan Suriye-Mısır yolu da daha güvenilir bir hâle gelmiştir.⁴⁶¹

3.7.6.2. Necmeddin Eyyûb’un Nûreddin Mahmûd Zengî tarafından Mısır’a gönderilmesi

Selâhaddin Eyyûbî, Dimyat müdafasından kısa bir süre sonra Nûreddin Mahmûd’dan babası Necmeddin Eyyûb’u yanına göndermesini rica etti. Nûreddin Mahmûd da onun bu isteğini kabul etti hatta diğer akraba ve dostlarının da gitmesine izin verdi. Hazırlıklar tamamlanınca yanlarına bir kuvvet verilerek Dımaşk’tan Mısır’a uğurlandılar (Şubat-Mart 1170). Nûreddin Mahmûd bundan başka, Haçlıların saldırısına maruz kalmadan emniyet içinde Mısır’a varmaları için de Kerek’i kuşatıp, Haçlı topraklarında yağma ve talanda bulunarak dikkatleri üzerine çekti. Necmeddin Eyyûb ve kafilesi de sağ sâlim Mısır’a ulaştı.⁴⁶² Nûreddin Mahmûd’un bu çabası, onun hem Selâhaddin’e hem de babası Necmeddin’e ne kadar büyük önem verdiğinin açık bir göstergesidir.

Mısır’a gidenlerin arasında Selâhaddin Eyyûbî’nin abisi Tûranşah da vardı. Nûreddin Mahmûd’un kafileyi göndermeden önce ona “*Eğer sen Mısır’a gidip kardeşine, daha önce, sen otururken sana hizmet etmekte olan bir Yusuf olarak bakacaksan hiç gitme; o takdirde ülkenin düzenini bozarsın ve o zaman ben de seni getirtir hak ettiğin şekilde cezalandırırım. Böyle değil de sen ona Mısır’ın hâkimi, benim oradaki nâibim olarak bakacak ve bana hizmet ettiğin gibi ona hizmet edeceksen git, sırtını kuvvetlendir ve yapmakta olduğu işlerde ona yardım et*” demesi onun birliğe ve birlikteliğe gösterdiği hassasiyeti görmek bakımından çok önemlidir.⁴⁶³

3.7.6.3. Musul Atabeyliği’nin Nûreddin Mahmûd Zengî’ye tâbi olması

Musul Atabeyliği’ni 1149 yılından beri idare eden Kutbeddin Mevdûd akut humma hastalığından vefat etti. Yerine önce büyük oğlu II. İmâdeddin Zengi’nin geçmesini istemiş ise de daha sonra diğer oğlu II. Seyfeddin Gazi’nin validesi Zümürüd Hatun ve devlet işlerini

⁴⁶¹ Turan, 2018, 211-212.

⁴⁶² İbnü’l-Esîr, 1987, XI, 285. Necmeddin Eyyûb, Mısır’a gitmeden önce Dımaşk’taki konağını sûfilere hankâh olarak vermiş ve bu yer “Hankâhu’n-Necmîyye” olarak adlandırılmıştır. Turan, 2018, 380.

⁴⁶³ Kök, 1991, 136-137.

elinde tutan Fahreddin Abdülmesih'in⁴⁶⁴ girişimleriyle Seyfeddin Gazi'yi vasiyet etmişti. Böylece onun vefatını müteakip 1070 Haziran'ında Musul Atabeyliği tahtına Seyfeddin Gazi oturdu. Abdülmesih, İmâdeddin'in Nûreddin Mahmûd'a olan sevgisi ve bağlılığı sebebiyle Seyfeddin Gazi'yi desteklemişti. Zira İmâdeddin'in atabey olması durumunda, ülkenin Nûreddin Mahmûd'un hâkimiyetine gireceğini düşünüyordu. İmâdeddin, haksızlığa uğradığını düşünerek amcası Nûreddin Mahmûd'un yanına geldi ve şikâyette bulundu.⁴⁶⁵ Nûreddin Mahmûd ise bu durumu Musul Atabeyliği'ni kendisine tabi kılmak için fırsat bildi.

Nûreddin Mahmûd, kardeşinin vefatından sonra yerine yeğeni Seyfeddin Gazi'nin geçtiğini, Abdülmesih'in devlet işlerini eline aldığını ve halka kötü muamelede bulunduğunu öğrenince harekete geçti. 14 Eylül'de Ca'ber Kalesi yakınlarından Fırat'ı geçip Rakka'yı aldı. Yürüyüşüne devam ederek Habur ve Nusaybin'i de ele geçirdi. Hısn-ı Keyfa hâkimi Nûreddin Muhammed'in burada kendisine katılmasıyla ordusunu güçlendirdi ve Sincar'ı alarak yeğeni İmâdeddin'e teslim etti. Bu sırada Musul'daki bazı emirler Nûreddin Mahmûd'a haber göndererek, ona biatlarını bildiriyor ve bir an önce Musul'a gelmesini istiyorlardı. Nûreddin Mahmûd bundan sonra Dicle'yi geçerek Ninova'da konakladı. Seyfeddin Gazi, amcasının gelişinden duyduğu büyük endişe ve tedirginlik içinde İzzeddin Mesud b. Kutbeddin'i Hemedan, Cibal, Azerbaycan, İsfahan, Rey ve civarının hâkimi Şemseddin İldeniz'e göndererek ondan yardım istedi. Şemseddin, Nûreddin Mahmûd'a bir elçi gönderip bu seferden vazgeçirmesini istedi ise de o, Şemseddin'in bu isteğini tehditle savuşturup Musul önüne geldi ve şehri kuşattı. Abdülmesih, Musul'un ileri gelenlerinin, şehri Nûreddin Mahmûd'a teslim etme taraftarı olduğunu anlayınca, Musul'un Seyfeddin'in elinde bırakılması ve can ve mal güvenliğinin sağlanması şartıyla barış teklif etti. Nûreddin Mahmûd onun bu teklifini, kendisiyle birlikte Suriye'ye gelmesi ve iktâ⁴⁶⁶ edeceği bir yerde ikamet etmesi şartıyla kabul etti. 22 Ocak 1171 günü Musul'a girdi ve söz verdiği gibi şehri yeğeni Seyfeddin Gazi'ye teslim etti.⁴⁶⁷ Sincar'ın ise İmâdeddin'de kalmasına karar verdi. Nûreddin Mahmûd bundan sonra, Musul'da güzel bir yer tayin ederek buraya Nûreddin(Nûrî) Camii'nin⁴⁶⁸ yapılmasını emretti.

⁴⁶⁴ Bar Hebraeus, Abdülmesih'in Antakya'lı bir Hristiyan iken esir düştükten sonra ihtida etmiş bir kimse olduğunu kaydeder. Bar Hebraeus, 1987, II, 409.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 286-287; Bar Hebraeus, 1987, II, 409. İbnü'l-Ezrâk, 1992, 160; Gök, 2013, 139. Bar Hebraeus, Kutbeddin'in vefat tarihi olarak 1169, İbnü'l-Ezrâk 1171 Zilhicce(Ağustos-Eylül), İbnü'l-Esîr ise 1170 Zilhicce(Ağustos-Eylül) tarihini vermektedir.

⁴⁶⁶ Nûreddin Mahmûd, ordu harcamalarının hazineye yükünü hafifletmede ve vergilerin toplanmasında olduğu gibi Bedevîlerin iskân edilmesinde de iktâ sisteminden faydalanmıştır. Turan, 2018, 357. İktâ verilen Bedevîler tarımla uğraşmaları hasebiyle ülke ekonomisine katkıda bulunmakla birlikte Hac yolunun güvenliğini de sağlamaktaydı. Turan, 2018, 364.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 292-293; Bar Hebraeus, 1987, II, 411-412; Gök, 2013, 140-146; Turan, 2018, 227-229.

⁴⁶⁸ Nûreddin Camii'nin inşa süreci ve mimarisi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Tabbaa, Y. (2002). The Mosque of Nûr al-Dîn in Mosul. *Annales Islamologiques*(Institut Français d'archéologie Orientale). (36). 339-371.

Caminin inşa sürecinden de Şeyh Ömer el-Molla'yı sorumlu kıldı. Musul Kalesi'nin dizdarlığına ise Sâdeddin Gümüştekin'i getirdi. Bu sırada Erbil hâkimi Mücahideddin Kaymaz Musul'a şehre gelerek Nûreddin Mahmûd'a tâbi olmuştur. Musul'da 24 gün kaldıktan sonra Abdülmesih'i de yanına alarak Haleb'e gitmek üzere şehirden ayrıldı, onun ismini Abdullah olarak değiştirdi ve büyük iktâlar verdi.⁴⁶⁹

Seyfeddin Gazi bundan sonra sikkelere Abbâsî Halifesi el-Mustazî'nin yanısıra amcası Nûreddin Mahmûd'un da adını bastırdı.⁴⁷⁰ Nûreddin Mahmûd'un ele geçirdiği yerler kendisinde kalırken Musul Atabeyliği ona tabi olmuş ve Sincar'ın İmâdeddin Zengi'de bırakılmasıyla Musul Atabeyliği'nin Sincar'da yeni bir kolu kurulmuş oldu. Nûreddin Mahmûd, Musul'da iken Erbil beyinin itaatini de sağlamış ve böylelikle Irak, Suriye ve Mısır'da Haçlılara karşı daha güçlü bir cephe kurmayı başarmıştır.⁴⁷¹

3.7.6.4. Selâhaddin Eyyûbî'nin Fâtîmî Halifeliği'ne son vermesi

Nûreddin Mahmûd'u Mısır'ın zaptına iten sebep, Kudüs Haçlılarını ortadan kaldırmak için daha etkili bir İslâm cephesi oluşturmaktı. Zira Suriye Müslümanları ile Mısır Müslümanlarının hem siyasi hem de fikri birlikteliği Haçlıların sonunu getirecekti. Bunun için Mısır'a üç sefer düzenlenmiş ve nihayetinde oraya da hâkim olunmuştu. Şâver'in öldürülmesi ve Zenci isyanının bastırılmasıyla her ne kadar Mısır fiilî olarak Nûreddin Mahmûd'un hâkimiyetine girmiş ise de hutbelerin Fâtîmî halifesi el-Âdîd adına okunuyor olması sebebiyle Mısır'ın hukuki olarak Nûreddin Mahmûd'un hâkimiyeti altında olduğu söylenemezdi. Her ne kadar el-Âdîd etkin bir güce sahip olmasa da güç ve fikri birlikteliğin sağlanması, ortak İslâmî cephenin teşekkül etmesi için Fâtîmî Halifeliği'nin ortadan kaldırılması zaruri idi. Selâhaddin, özellikle başarılı Dimyat savunması sonrası oldukça güçlenmişti. Bu gücün sağladığı itibar ve cesaretle Mısır'da Sünnîlik lehine reform niteliğindeki icraatlar gerçekleştirmişti. Selâhaddin'in bu güç ve itibarını daha ileri bir noktaya taşımak isteyen Nûreddin Mahmûd ve Abbâsî halifesi, ondan Mısır'da Fâtîmî halifesi el-Âdîd'ın adına okunan hutbenin Halife Mustazi adına okunmasını ısrarla istiyordu. Selâhaddin ezanın Şîî versiyonunu yasaklamış, Şîî Fâtîmî kadılarının yerlerine Sünnî kadıları tayin etmiş ve el-Ezher'deki Fâtîmîlerin propaganda merkezi kapatılmıştı. Bunların haricinde Sünnî eğitimin verildiği medreseler açmıştı. Yine de bu çalışmalar Fâtîmî Halifesi adına okunan hutbenin gölgesi altında kalıyordu. Bu sebeple henüz Mısır'a düzenlenen birinci sefer sırasında Abbâsî halifesi el-Müstencid'in yaptığı gibi,

⁴⁶⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 293-294; Turan, 2018, 229-231; Gök, 2013, 148-150.

⁴⁷⁰ Dakukî, 1975, 116.

⁴⁷¹ Bezer, Gülay Ö. (2013). Zengiler. İslâm Ansiklopedisi, XLIV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 269.

ondan sonra halife olan el-Mustazî de Nûreddin Mahmûd'a mektuplar yazarak Mısır'da elini güçlendiren ve hâlihazırda Sünnî reformlar da yapan Selâhaddin'in hutbeyi kendi adına okutmasını istiyordu. Bu, Abbâsî halifelerinin istek ve teşviki olmaksızın da Nûreddin Mahmûd'un en büyük arzusuydu. O, bu isteğini Selâhaddin'e, babası Necmeddin Eyyûb vasıtasıyla iletmış ancak Selâhaddin başlangıçta reformlarla yetinmiş ise de hutbenin de Fâtımî halifesi el-Âdîd yerine Abbâsî halifesi el-Mustazi adına okunmasını sağlayarak büyük bir işi başarmıştır.⁴⁷²

Selâhaddin Mısır'a yerleşmiş, otoritesini kurmuş ve hatta el-Âdîd'in dahi sarayına Bahâeddin Karakuş vasıtasıyla hâkim olmayı başarmıştı. Nûreddin Mahmûd'un ondan hutbeyi Abbâsî Halifesi adına değiştirmesini istediğinde o, ilk etapta Mısırlıların isyanından çekindiğini bildirerek bu isteği yerine getiremeyeceğini söylemiş ve efendisinden özür dilemişti.⁴⁷³ İbnü'l-Esîr'e göre, Selâhaddin, Nûreddin Mahmûd'un Mısır'ı kendisinden almasından korkmuş ve bu tehlikeye karşı el-Âdîd ve Mısırlıları yanında tutmak için hutbenin değiştirilmesini istememişti.⁴⁷⁴ İbnü'l-Esîr'in bu iddiası, Selâhaddin'in İslâm birliğini ve Sünnet ehlini herşeyin üzerinde tutan anlayışına ters düşmekte olup, onun böylesine küçük hesaplar peşinde olduğunu düşünmek yersizdir.⁴⁷⁵ Diğer taraftan Selâhaddin'in bir mektubunda bu iddia yalanlanmakta ve Fâtımî Hilâfeti'nin kaldırılmasında izlenilen yol anlatılmaktadır.⁴⁷⁶

Nûreddin Mahmûd, Selâhaddin'in mazeretini kabul etmeyerek yeniden mektup gönderince Selâhaddin bu durumu emirleri ile istişare etmeye karar verdi. İstişare sırasında Emirü'l-Âlem diye tanınan bir kimse hutbeyi Abbâsî halifesi adına okuyabileceğini söyleyerek ilk adımı attı ve 10 Eylül 1171 Cuma günü minbere çıkararak hutbeyi el-Mustazî adına okudu. Bir sonraki Cuma günü(17 Eylül) ise Selâhaddin'in emriyle Mısır ve Kahire'deki bütün camilerde hutbeler el-Âdîd yerine el-Mustazî adına okundu. Böylece Fâtımî Hilâfeti son bulmuş oldu. Bu arada, ölüm döşeğinde olan el-Âdîd 13 Eylül günü vefat etmişti. Onun vefatından sonra Bahâeddin Karakuş hilâfet sarayındaki herşeye el koyarak Selâhaddin'e teslim etti. Eşyaların arasında pek çok kıymetli mücevherin yanı sıra eşi benzeri bulunmayan kitaplar vardı. Âdîd'in aile efradı saraydan alınıp bir konağa yerleştirildi ve güvenlikleri sağlandı.⁴⁷⁷ Selâhaddin saraydaki kıymetli eşyalardan bir kısmını Nûreddin Mahmûd ve halife için

⁴⁷² Şeşen, 1987, 57-58: Şeşen, R. (2013). *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî(1138-1193)*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınları, 40-41: Kök, 1991, 142-143.

⁴⁷³ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 297.

⁴⁷⁴ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, aynı yer.

⁴⁷⁵ Kök, 1991, 144.

⁴⁷⁶ Şeşen, 1987, 58.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 297-298: Turan, 2018, 234-235.

ayırırken, bir kısmını da emirlere dağıttı. Bir elçiyi, ayırdığı muhteşem hediyelerle Nûreddin Mahmûd'a gönderdi ve hutberlerin artık Abbâsî halifesi adına okunduğu müjdesini verdi. Nûreddin Mahmûd bu habere çok sevindi ve elçisi İbn Ebû Asrûn Şihabüddin Ebû'l-Meâlî'yle bu güzel haberi Halife el-Mustazî'ye ulaştırdı. Bu haber üzerine Bağdat'ta şehir süslendi ve kutlamalar yapıldı.⁴⁷⁸ Halife, yanında çeşitli hediyeler, hil'at ve siyah Abbâsî sancağı olduğu halde İmâdeddin Sandal'ı İbn Ebû Asrûn'un yanında Nûreddin Mahmûd'u gönderdi(Kasım-Aralık). Selâhaddin'e gönderilen Abbâsî sancağı ve daha az ihtişamlı hil'at ise İmâdeddin el-Kâtib aracılığıyla ulaştırıldı(19 Mart 1172).Böylelikle Fâtımîlerin hâkimiyetinden sonra Mısır'a ilk kez Abbâsî sancağı girmiş oldu.⁴⁷⁹

Nûreddin Mahmûd, büyük emiri Şirkûh'un komutasında düzenlenen üç sefer neticesinde Mısır'ın fethedilmesi ve sonrasında Selâhaddin tarafından Şîî Fâtımî Hilâfeti'nin ortadan kaldırılması ile siyasi hayatındaki en büyük başarısını elde etmiş, Suriye ile Mısır arasında siyasi birliği ve yapmış olduğu reformlar ile de fikri birliği sağlamış oldu. Artık İslâm'ın iç düşmanlarıyla uğraşmak zorunda kalmamış, Mısır'ın askeri ve mali kaynaklarıyla kendisine katılmasıyla da Haçlılara karşı mücadelenin başarıya ulaşması için çok büyük bir adım atmıştı. Nûreddin Mahmûd, bundan sonra Abbâsî halifeleri tarafından Ortaşark'ın en büyük hükümdarı olarak görülmüştür.⁴⁸⁰

3.7.6.5. Nûreddin Mahmûd Zengî ve Selâhaddin Eyyûbî'nin Kerek ve Şevbek Prinkepsliği'ne düzenlediği müşterek seferler

Nûreddin Mahmûd, kurmuş olduğu Suriye-Mısır birliğinin meyvelerini hemen toplamak istedi. Mısır'daki nâibi Selâhaddin Eyyûbî'ye haber göndererek Suriye ve Mısır'ı birbirinden ayıran, Mısır-Suriye yoluna hâkim bir noktada bulunan Kudüs Krallığı'na bağlı Kerek-Şevbek Prinkepsliğine müşterek bir sefer yapmaya karar verdi. Nûreddin Mahmûd'un tâlimatı doğrultusunda Selâhaddin 23 Eylül 1171 günü Kahire'den hareket etti ve Şevbek Kalesi'ni kuşatma altına aldı. Bunun hemen ardından Nûreddin Mahmûd Dımaşk'tan çıkarak Kerek'i kuşatmak üzere harekete geçti. Tam bu sırada Selâhaddin, Şevbek kuşatmasını kaldırarak Kahire'ye döndü.⁴⁸¹ İbnü'l-Esîr'e göre Selâhaddin'in emirleri, Kerek ve Şevbek Prinkepsliği'nin ortadan kalkması durumunda Nûreddin Mahmûd'un Mısır'a kolaylıkla

⁴⁷⁸ İbn Kesîr, 1995, XII, 474-477.

⁴⁷⁹ Turan, 2018, 236. Nûreddin Mahmûd, Halife tarafından kendisine gönderilen "*el-Fereciyye*" isimli hil'atı giyiniş Suriye ile Mısır'ın kendi yönetimi altında birleşmesini temsil eden çifte kılıcı kuşandıktan sonra, boynunda da takıları bulunduğu halde Dımaşk'tan çıkarak Meydânü'l-Ahdar'ın (Yeşil Meydan) sonuna kadar gidip geri dönmüştür. Turan, 2018, 306; Yıldırım, 2016, 42.

⁴⁸⁰ Kök, 1992, 52.

⁴⁸¹ Şeşen, 1987, 60.

müdahalede bulunabileceğini, onu istediği zaman azletme imkânını elde edebileceğini söyleyip Kahire'ye dönmesini tavsiye edince, Selâhaddin bu düşüncenin doğru olduğuna kanaat getirerek Nûreddin Mahmûd ile yanyana gelmemek için Kahire'ye doğru hareket etmişti. Hatta İbnü'l Esir, Selâhaddin'in Kahire'ye dönmesine kızan Nûreddin Mahmûd'un Mısır'a sefere çıkmaya karar verdiğini ama Selâhaddin'in özür dilemesi üzerine bundan vazgeçtiğini kaydeder.⁴⁸² Ramazan Şeşen, Selâhaddin'in bu seferden dönüşünün asıl sebebinin Kudüs Kralı Amaury'nin el-Ariş istikametinde Mısır üzerine yürümesine bağlarken⁴⁸³, Bahattin Kök, İbnü'l-Esîr'in bu düşüncesine tam katılmamakla birlikte, Amaury'nin düzenlediği seferin, kuşatmanın kaldırılması için geçerli bir sebep olamayacağını düşünmektedir. Zira Selâhaddin ile Nûreddin Mahmûd'un ordularının birleşmesi sonrası, bu müşterek ordunun Kudüs'e yürüyeceklerini düşünecek olan Amaury o seferden derhal vazgeçecekti. Üstelik Necmeddin Eyyûb gibi büyük bir devlet ve siyaset adamı da nâib olarak Kahire'de bulunuyordu.⁴⁸⁴

Nûreddin Mahmûd, Selâhaddin'in kendisinden izin almadan kuşatmayı kaldırıp gitmesi üzerinde fazla durmadı. Zira asıl hedef Haçlılar idi. 1173 yılında Kerek-Şevbek Prinkepliği'ne tekrar sefer düzenlemeye karar verdi ve Selâhaddin'e haber göndererek kendisiyle birlikte hareket etmesini emretti. Selâhaddin Mısır'dan, Nûreddin Mahmûd ise Dımaşk'tan hareket edecek ve Kerek'e önce ulaşan diğerini bekleyecekti. Nûreddin Mahmûd, Kerek'te buluşacakları günü de tayin etmişti. Selâhaddin, Kerek'e doğru harekete geçti ve bunu Nûreddin Mahmûd'a bildirdi. Nûreddin Mahmûd da derhal hazırlıklarını tamamlayıp yola çıktı. Henüz yolda iken, Selâhaddin onu beklemeden şehri kuşattı ve Kerek'e yaklaştığı haberi alınınca da ilk seferde olduğu gibi kuşatmayı kaldırıp Mısır'a doğru harekete geçti. Geri döndükten sonra ise Fakih İsa'yı pek çok hediyeyle Nûreddin Mahmûd'a göndererek, ağır hasta olan babası Necmeddin Eyyûb'un, kendisi Kahire dışındayken vefat etmesi sonrası meydana gelebilecek isyanlardan endişe ettiği için geri döndüğünü söyledi ve özür diledi. Seferi yarıda bırakıp Dımaşk'a dönmek zorunda kalan Nûreddin Mahmûd ise onun kendisinden çekindiğini düşünse de elçiye üzüntü ve kızgınlığını belli etmeyerek, "*Mısır'ın muhafazası bizim için elbette diğer yerlerden daha önemlidir*" dedi.⁴⁸⁵ Böylelikle Nûreddin Mahmûd, Kerek-Şevbek Prinkepliği'ni ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerinden, Selâhaddin'in haklı veya haksız sebepler öne sürerek kendisini yalnız bırakmasından dolayı olumlu netice alamamıştır.

⁴⁸²İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 299-300.

⁴⁸³Şeşen, 1987, 60.

⁴⁸⁴Kök, 1993, 432.

⁴⁸⁵İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 315-316.

3.7.6.6. Mısır kuvvetlerinin komşu İslâm ülkelerine seferleri

Selâhaddin Eyyûbî'nin ağabeyi Şemsü'd-Devle Tûranşah, 1172 yılı sonları-1173 yılı başlarında Mısır'dan hareketle Yukarı Mısır'da bulunan en-Nûbe'ye sefere çıktı. Fazla mukavemet görmeden bölgeyi ele geçirdi. Ancak ülkenin yokluk içinde olması sebebiyle kalmaya değer bir yer olmadığına kanaat getirerek, elde ettiği ganimetlerle birlikte Mısır'a geri döndü.⁴⁸⁶

Tûranşah, Mısır'a döndükten sonra, Abbâsîler adına okunan hutbeyi kestiği için Yemen'e, Zebid hâkimi Abdünnübî üzerine 1174 Şubat'ında Nûreddin Mahmûd'dan alınan izinle sefer düzenledi. Önce Mekke'ye oradan da Zebid'e geçti. Zebid bölgesine gelindiğinde, Abdünnübî Mısır ordusunun az sayıda olduğunu görünce Tûranşah'ın karşısına çıktı. Ancak Tûranşah onu kolaylıkla bozguna uğrattığı gibi, şehre de hâkim oldu ve Abbâsî halifesi ile Nûreddin Mahmûd adına hutbe okuttuktan⁴⁸⁷ sonra, burayı Benû Münkız soyundan Mübarek b. Kâmil'e teslim etti. Zebid'den sonra ise Aden'e hâkim oldu. Aden'i İzzeddin Osman b. ez-Zencillî'ye teslim ettikten sonra tekrar Zebid bölgesine döndü ve Taizz, el-Ta'ker, el-Cened ve daha birçok kaleyi ele geçirdi.⁴⁸⁸ Tûranşah'ın bu seferiyle, Hicaz ve Mısır-Hint Okyanusu ticaret yolu üzerinde askeri ve iktisadi bakımlardan çok önemli bir mevkiye bulunan Yemen, Nûreddin Mahmûd'un hâkimiyet sınırları içine girmiş oldu. Türkler bu tarihten sonra, Birinci Cihan Harbi'ne kadar bu ülkenin siyasi ve askeri hayatında önemli rol oynayacaklardır.⁴⁸⁹

Mısır ordusu tarafından İslâm ülkelerine düzenlenen bir diğer sefer Kuzey Afrika'ya olmuştur. Selâhaddin'in yeğeni Takıyyüddin Ömer'in memlûkü Karakuş, Mısır kuvvetleriyle birlikte yanına o bölgenin saygın kimselerinden Mesud el-Ballat'ı da alarak Trablusgarb'a doğru hareket etti ve Trablusgarb'a hâkim oldu. Buraya hâkim olmakla da kalmayıp, Mehdiyye⁴⁹⁰, Sfaks, Kafsa, Tunus ve çevresini de ele geçirdi.⁴⁹¹ İbnü'l-Esîr, pek çok hususta olduğu gibi Mısır ordularının Nûreddin Mahmûd'un izni ve belki de emri dâhilinde düzenlenen bu seferlerin sebeplerini de Selâhaddin Eyyûbî'ye hâlel getirecek şekilde açıklamaktadır. Ona göre bu seferlerin tek sebebi, Nûreddin Mahmûd Mısır'a yürüdüğü vakit ona karşı duramamaları hâlinde sığınıp yerleşebilecekleri bir memleket elde etmektir.⁴⁹² Onun nazarında

⁴⁸⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 310-311.

⁴⁸⁷ Nûreddin Mahmûd adına hutbe okunduğu bilgisi için bkz. İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 323.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 318-319.

⁴⁸⁹ Şeşen, 1987, 62.

⁴⁹⁰ İbnü'l-Ezrâk, Tûranşah'ın Mehdiyye'de, el-Mehdi'nin kabrini ele geçirdikten sonra kubbesini yıktığını ve bulduğu değerli pek çok eşya ve mücevherâtı yanında götürdüğünü kaydeder. İbnü'l-Ezrâk, 1992, 165.

⁴⁹¹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 312-313.

⁴⁹² İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 310, 318.

Selâhaddin ihanet eden vefasız bir kimse olarak yer etmiştir. Ramazan Şeşen, İbnü'l-Esîr'in Selâhaddin aleyhinde gösterdiği gayretkeşliği, onun Musul Atabeylerinin hizmetinde olması ve Selâhaddin Eyyûbî'nin de Nûreddin Mahmûd'un vefatı sonrasında Musullulara karşı kazandığı başarılarından ileri geldiğine yorar.⁴⁹³

3.8. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Vefatı

17 Şevval 511-11 Şubat 1118'de doğan⁴⁹⁴ büyük Türk ve İslâm kahramanı Nûreddin Mahmûd, 11 Şevval 569-15 Mayıs 1174 Çarşamba günü Dımaşk Kalesi'nde boğaz iltihabından(hunnak) vefat etti. Cenazesi önce Dımaşk Kalesi'ne defnedilirken daha sonra Sûku'l-Havvasîn yakınında yaptırdığı en-Nûriyyetü'l-Kübrâ Medresesi'ne⁴⁹⁵ nakledildi.⁴⁹⁶ O, 5 Mayıs Pazar günü Ramazan Bayramı namazını kıldıktan sonra oğlu Melikü's-Sâlih İsmail'i sünnet ettirmiş, hem bayram hem de sünnet düğünü⁴⁹⁷ için şehri güzelliklerle kuşatmış ve her tarafa müjdelere uçurmuştu. Pazartesi günü ise küre(çevgân) oynamaya giden Nûreddin Mahmûd, hiç huyu olmamasına rağmen o gün emirlerinden birine hayli öfkelenip kaleye dönmüş ve bir hafta kadar kimseye görünmemişti. Öfkesi onu hasta etmişti. Öyle ki nefes alamıyor, konuşamıyordu.⁴⁹⁸ Şifa bulması için kendisinden kan alınması gerektiği söylendiğinde ise bunu reddediyordu.⁴⁹⁹ Tedavi için çağrılan et-Tabîbu'r-Rahbi adıyla bilinen bir tabip şunları anlatır:

“Nûreddin ölümünden önceki son hastalığı sırasında beni ve daha başka tabipleri çağırırdı. Dımaşk Kalesi'nde küçük bir evde yatıyordu. Yanına gittik. Boğazı fena halde kilitlenmişti, ölmek üzereydi. Sesi çıkmıyordu. İbadet için orada yalnız başına kalırdı. Hastalığa burada yakalanmış ve oradan ayrılmamıştı. Huzuruna girip onu o vaziyette “Hastalığın ağırlaşınca kadar seni hiç beklemeden buradan alıp geniş ve aydınlık bir yere götürmemiz gerekir.” dedim. Bu hastalık hakkında bilgisi vardı. Hemen tedaviye başladık, kan aldırmasını tavsiye ettik. Bunun üzerine bize: “Altmış yaşlarındaki bir adam kan aldırılmaz.” dedi ve kabul etmedi; biz de başka tedavi usulleri uyguladık; fakat ilaç hayretmedi, hastalık ilerledi ve öldü.”⁵⁰⁰

⁴⁹³İmaeddin el-Kâtib el-İsfehânî, (1979). *El-Bark el Şâmî*. V, (Nşr. Ramazan Şeşen). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, XXIX.

⁴⁹⁴İbn Hallikan, 1868, III, 341: İbn Kesîr, 1995, XII, 493: Ebû'l-Vefa, 1998, 75: Kök, 1992, 26.

⁴⁹⁵İbn Hallikân, Nûreddin Mahmûd'un mezarında edilen duaların kabul olduğuna dair rivayetler duyduğunu ve bunun gerçeği yansıttığını kaydetmektedir. İbn Hallikân, 1868, III, 341.

⁴⁹⁶İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 322: İbn Hallikân, 1868, III, 341: Ebû Şâme, I, 63: İbn Kesîr, 1995, 503. Elisseef, Nikita. (1995). Nur al-Din Mahmûd b. Zankî". The Encyclopaedia of Islam. VIII, C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs and G. Lecomte. (Eds.). Leiden: Brill, 132: Zettersteen, 1964, 360: Turan, 2018, 252: Kök, 1992, 34-35.

⁴⁹⁷Kaynaklar Nûreddin Mahmûd'un, oğlu Melikü's-Sâlih İsmail'in sünnet düğününde en sevdiği oyunlardan biri olan 'kabak oyunu' tertip ettiğini ve 'kabak'a ok attığını kaydeder. Bkz. Buharalı, E. (2002). Sultan Nureddin Mahmûd Zengi. *Kafalı Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 117-118.

⁴⁹⁸İbn Kesîr, 1995, XII, 502-503.

⁴⁹⁹İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 322: İbn Hallikân, 1868, III, 341: Bar Hebraeus, 1987, II, 417: İbn Kesîr, 1995, XII, 503.

⁵⁰⁰İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 322.

İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, Nûreddin Mahmûd'un vefatı üzerine şu mersiyeleri yazmıştır:

*“Melik Nûreddin’e melek kılığında gelen ölüme şaşım.
Yeryüzünde felekin ortasında yuvarlak felek nasıl durur?”⁵⁰¹*

*“Onunla(Nûreddin Mahmûd Zengî) ışığını kaybettiğinden din karanlıkta,
Liderini kaybettiğinden zaman da gam içinde,
İslâm, Şam’ı en uç sınırlarına kadar içindeki halkıyla koruyana yas tutsun!
Direği ve beli bükülmüş olan İslâm’a kim savaşlarında yardımcıdır artık?
Frenkleri ve krallarını kim esir edecek, esiri olan azgınları kim ıslah edecek?
Ülkeyi ve ordusunu kim zafere götürecektir? Artık kim cihat emrini yerine getirecek?
Erkenden savaşlara gidişle öncü fetihlere artık kim çabalayacak?
Muhammed’in dinini onun ölümünden sonra yeniden diriltendin sen!
Dinin geçmişte kalmış nice rüknünü yeniden tesis eden!
Nice kalenin altına hendekler kazıp, tahtını o kalelerin oyukları üzerine kurdun!
Nice Rum kralını saraylarıyla birlikte keskin kılıçların insafına terk ettin.
Kalelerini fethedip, halkını esir ettin, topraklarının merkezine kuruldu, sarayda
oturanlarını esir aldın!
Ey (Nûreddin’in) naşını taşıyanlar! Yavaş olun! Hayret ediyorum Sebir Dağını nasıl
kaldırabiliyorsunuz?
Göğün melekleri onu defnetmek için kabrinin kenarında toplandılar,
İpekli Cennet elbiselerini giydin, Allah’ın rızasını kazandın,
Bütün mükâfatları hak etmiş olarak Firdevs Cennetinin en üst katlarına kuruldu.⁵⁰²*

⁵⁰¹ İbn Kesîr, 1995, XII, 503.

⁵⁰² Polat, 2006, 236-237.

4. NÜREDDİN MAHMÛD ZENGİ'NİN ŞAHSİYETİ

Nüreddin Mahmûd, yalnızca siyasi ve askeri faaliyetleriyle değil, aynı zamanda hizmet faaliyetleri ve ideal bir hükümdarda bulunması gereken vasıflara sahip olması ile de Türk-İslâm tarihinin ender tarihi şahsiyetlerden biri olmuştur. Kaynaklar, bu hususlarda da doyurucu malumat vermektedir.

Nüreddin Mahmûd, esmer tenli, geniş alınlı, güzel gözlü ve güzel yüzlüydü. Köseydi ve yalnızca çenesinde sakal vardı.⁵⁰³ Mütevâzi görünüşlü olmasına rağmen heybetliydi⁵⁰⁴ ve üzerinde celalet, azamet ve nûr vardı.⁵⁰⁵

Dımaşk Atabeyliği'nin yönetimini elinde tutan vezir Muineddin Üner'in kızı İsmetüddin Hatun ve Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'un kızı Selçuka Hatun dışında, kendisinden sonra sultan ilan edilen oğlu Melikü's-Sâlih İsmail'in, kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan annesi ile evlilik yapmıştır. Kaynaklardan iki erkek üç de kızı olduğu anlaşılmaktadır. Melikü's-Sâlih İsmail Nüreddin Mahmûd vefat ettiğinde 11 yaşında iken, hangi hanımından doğduğu bilinmeyen öteki oğlu Ahmed, doğumundan kısa bir süre sonra 547 yılında (1152-1153) vefat etmiştir. İki kızından biri, kardeşi Kutbeddin Mevdud'un oğlu İmâdeddin ile diğeri yine onun oğlu II. Seyfeddin Gazi ile evlenmiştir ki bu evlilikler Nüreddin Mahmûd'un Musul-Sincar hâkimiyetini güçlendirmiştir. Öteki kızı ise Nüreddin Mahmûd vefat ettikten sonra Melikü's-Sâlih İsmail tarafından dostanevi ilişkilerin tesisi için Selâhaddin Eyyübî'ye gönderilen ve onun tarafından hürmet gören Hatun ismindeki kızıydı.⁵⁰⁶

4.1. Dini ve İlmi Hayatı

Nüreddin Mahmûd Kur'an-ı Kerim okuyarak büyümüşü.⁵⁰⁷ İslâm dininin en başlıca ibadeti olan namazı, cemaatle ve ta'dîl-i erkâna uygun kılmaya özen gösterirdi.⁵⁰⁸ Geceleyin çok namaz kılardı.⁵⁰⁹ Gece gündüz çektiği virdleri ve zikirleri vardı. Hanımı, onun takvası ile ilgili şöyle der: "*Evinde ibadet için kullandığı özel bir bölümü vardı. Burada kitap mütalââ eder, okur ve insanların işlerini hallederdi. Nüreddin gece yarısından sabaha kadar geceyi ihya*

⁵⁰³ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 322; Bar Hebraeus, 1987, II, 417; İbn Kesîr, 1995, XII, 503.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 324; İbn Kesîr, 1995, XII, 503.

⁵⁰⁵ İbn Kesîr, 1995, XII, 503.

⁵⁰⁶ Turan, 253-255.

⁵⁰⁷ Ebû'l-Vefa, 1998, 75.

⁵⁰⁸ İbn Kesîr, 1995, XII, 501.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 323; İbn Kesîr, 1995, XII, 501.

eder, gündüz ise devlet ve halkın işine koşardı.”⁵¹⁰ Yani din ve dünya işlerini dengede götürmeye dikkat ederdi.

Nûreddin Mahmûd, Arapça ve Rumca’yı iyi bilir⁵¹¹, güzel yazı yazardı. Dini kitapları okumaya ve araştırmaya zaman ayırırdı. Özellikle Kur’an-ı Kerim’i çokça okur ve hayır yapmayı severdi.⁵¹² Âlimlere, yoksullara, düşkünlere, öksüzlere, dullara hayır ve ihsanda bulunurdu.⁵¹³ Şam’da ve Haleb’de yardım ettiği kimsesiz insanlar vardı. Yük küfelerini dikip, kapılar için maske yapar, elde ettiği geliri onlara dağıtırdı.⁵¹⁴ Şehvâni münasebetlerinde iffetli, yemek ve para sarfında iktisadlı, giyiminde dikkatli ve sade idi. Güzel ahlak sahibiydi. Hiçbir zaman ağzından hakaret ve küfür sözleri çıkmazdı.⁵¹⁵

Nûreddin Mahmûd, Hanefî mezhebine mensub olup, Hanefî ilmine vakıftı.⁵¹⁶ Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) sünnetlerine büyük önem verir⁵¹⁷, hadis tahsil ettiği gibi rivayet de ederdi.⁵¹⁸ Helal lokma yemeye çok özen gösteren Nûreddin Mahmûd, oruç tuttuğu zaman iftarını elde ettiği kendi kazancıyla yapardı.⁵¹⁹ Gerektiği zaman, beytül mâlden kendisine ne kadar nafakanın helal olacağını âlimlere sorar, onların verdiği fetvada belirtilen miktarda nafaka alırdı. Açlıktan ölse dahi fazladan nafaka almazdı.⁵²⁰ Bir gece hazineye girdiğinde, hazinenin dolu olduğunu görmüş ve maiyetindekilere bunun kimin olduğunu sorunca, kendisi için ayrılmış olduğu cevabını almıştı. Bunun üzerine malın derhal vakıflara iade edilmesi için Kadı Kemâleddin eş-Şehrizûrî’ye göndermiş ise de kadı, malı yeniden hazineye aktarmıştı. Nûreddin Mahmûd bunun üzerine kızmış, malı hazineye aktarmasına karşı çıkmış ve kadıya “*Sen bu vebâli yüklenebilir misin?*” diyerek malın vakıflara aktarılması doğrultusunda kesin bir emir vermiştir.⁵²¹ Zira dünya malına hiç meyletmemiştir. Bir gün dostlarından birisiyle güneş arkalarında, gölgeleri önlerinde at sürerken ona şöyle demişti: “*İçinde bulunduğumuz durumun neye benzediğini biliyor musun? Ben, bu dünyaya benzettim. Dünyayı elde etmek isteyen kimseden dünya kaçar. Ama dünyadan kaçan kişiyi ise dünya kovalar.*”⁵²²

⁵¹⁰ Ebû'l-Vefa, 1998, 79.

⁵¹¹ Kesîr, 1995, XII, 493.

⁵¹² Kesîr, 1995, XII, 494; Ebû Şâme, I, 11.

⁵¹³ Kesîr, 1995, XII, 506.

⁵¹⁴ Ebû'l-Vefa, 1998, 89.

⁵¹⁵ Ebû Şâme, I, 11.

⁵¹⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 323.

⁵¹⁷ Ebû Şâme, I, 11; Ebû'l-Vefa, 1998, 76.

⁵¹⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 323.

⁵¹⁹ Ebû'l-Vefa, 1998, 89.

⁵²⁰ Kesîr, 1995, XII, 495.

⁵²¹ Ebû'l-Vefa, 1998, 79.

⁵²² İbn Kesîr, 1995, XII, 495.

Ebû Mecc Müslim b. Cafer İbn Kasım Hamevî, dini yaşantısı ve faaliyetlerinden dolayı Nûreddin Mahmûd'u şu kasidesiyle övmüştür: “ (...)Din Nûreddin 'in kendisini aziz eylediğine tanıklık eder. Şerik ise Nûreddin 'in kendisini hakir etmiş olduğunu bilir.”⁵²³

Nûreddin Mahmûd'un dini hayatı ile ilgili kaynaklardaki bilgiler, yalnızca onun din ile ilişkisinin nasıl ve ne derecede olduğu bakımlarından değil, aynı zamanda birlik çabasının değerlendirilmesi açısından da önemlidir. Zira onun bu çabasının, siyasi ihtirasları doğrultusunda ve yalnızca içinde bulunmuş olduğu siyasi durum ve jeopolitik konumun zaruryeti ile şekillenmiş ve uygulamaya konulmuş bir siyaset olduğu iddialarına karşı net cevaplardan birini itikadı ve yaşantısı vermektedir. Görüldüğü üzere Nûreddin Mahmûd, İslâm ahlakıyla ahlaklanmış, iman esaslarına inanmış ve gece-gündüz ibadet ile hemhâl olmuş bir hükümdardı. Bu ve sonraki bahislerde görüleceği üzere Kur'an-ı Kerim'i yalnızca okumayan ve en önemlisi O'nu en güzel şekilde eylemlerinde yaşayan ve açtığı medreselerle de yaşatmaya çalışan Nûreddin Mahmûd'un, günlük olaylar zinciri içerisindeki fiilleri gibi, siyasi ve fikri birlik çabası da dini açıdan⁵²⁴ değerlendirilebilir. Zira Müslümanların küffara karşı birliği herşeyden önce İslâm'ın bir tavsiyesi ve emridir. Diğer taraftan, itikadı ise siyasetinin şekillenmesinde esas etkindir. Geçmiş konularda da işlendiği üzere, siyasi birliğin yanı sıra fikri birliğin de sağlanması için Ehl-i Sünnet dışı sayılan tüm fırkalara karşı ikna yöntemiyle yahut cebren mücadele başlatmıştır.

4.2. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Devlet Adamlığı Vasıfları

Nûreddin Mahmûd'u, Türk-İslâm tarihinin ender şahsiyetlerinden biri kılan yalnızca Haçlılara karşı yürüttüğü siyasi ve askeri faaliyetleri değil, bununla birlikte sahip olduğu devlet adamlığı vasıflarıdır. Filhakika ikincisi, birincisinin başarıya ulaşmasında en büyük etkindir. Kaynaklarda onun devlet adamlığı vasıfları ile ilgili pek çok malumat bulunmaktadır.

Herşeyden önce çalışmamızın da konusunu oluşturan, Haçlılara karşı siyasi ve fikri birliktelik teşkil etme gayesi Nûreddin Mahmûd'un, devlet adamlığı vasıflarından olan ileri görüşlülüğünün en önemli göstergesidir. Geçmişin tecrübesinden yararlanmak ve içinde bulunmuş olduğu zaman ve mekânı değerlendirmek suretiyle Haçlılara karşı başarıya ulaşmada zaruri şartın, İslâmların siyasi ve fikri birlikteliği olduğuna kanaat getirmiş ve bunu sağlamak için gayret göstermiştir.

⁵²³ Ebû Şâme, I, 63.

⁵²⁴ Nûreddin Mahmûd, özel hayatında olduğu gibi devlet işlerinde de her daim Kur'an-ı Kerim ve sünnete göre hareket etme hususunda gayret gösterirdi. Zettersteen, 1964, 361.

Devletin varoluş gayesi ve kendi varlığı için muhtaç olduğu unsur toplumdur. Toplumun varlığı ise yöneticisinin yönetimine bağlıdır ve varoluş noktasında birbirlerine sıkıca bağlı olan toplum ile devletin bir arada olması için de devlet hukuk sistemini sağlayıp adil kanun uygulamalı, devletin reisi olan hükümdar âdil ve haktanır olmalıdır. Nûreddin Mahmûd, işte bu hususta en ideal Türk-İslâm hükümdarlarından olmaya namzettir. Öyle ki İbnü'l-Esîr, onun ahlâk ve adaletini şöyle övmektedir: “*Adaleti ve güzel ahlâkı bütün yeryüzünü tutmuştu. Ben daha önceki hükümdarların da ahlâk ve yaşayışlarını inceledim. Dört halife ve Ömer b. Abdülaziz'den başka ondan daha güzel ahlaklı birini veya adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birini görmedim.*”⁵²⁵

Nûreddin Mahmûd'dan önce İslâm devletlerinde mevcut kadıların bakamadığı davalara bakmak ve halkın şikâyetlerini dinlemek maksadıyla Mezâlîm Mahkemeleri kurulmuştu. Lâkin bu mahkemeler, İslâm tarihinde ilk defa Nûreddin Mahmûd'un kurduğu ‘*Dâru'l Adl*' ile bir binaya kavuşmuştur. Yani o, ‘*Dâru'l-Adl*'i kurmak suretiyle İslâm kurumlarına yeni bir müessese kazandırmıştı.⁵²⁶ Nûreddin Mahmûd, Dımaşk'a hâkim olduktan sonra ilk iş olarak Dımaşk'ta ‘*Dâru'l-Adl*'adlı Adalet Konağı inşa ettirdi. Burada muayyen⁵²⁷ günlerde haksızlığa uğramış kimselerin davalarına bakardı. Doğru karar vermek için de devletin ileri gelenleri, fakihleri ve bilginlerini de dava sırasında yanında bulundurur, ihtilaflı ve çözülmesi zor meseleleri onlara danışır.⁵²⁸ Mecliste bulunduğu sırada, Nûreddin Mahmûd ile görüşmek isteyen her bir kimse, bürokratik engellerle karşılaşmadan rahat bir şekilde onunla görüşebilir, derdini anlatabilirdi.⁵²⁹ Yine aynı şekilde ‘*Keşk*’ bölgesinde bulunan Mescidü'l Muallaka'da da yanında her mezhepten kadılar, fakihler ve müftüler olduğu halde Salı günleri adalet dağıtırdı.⁵³⁰ Adaleti tesis etmek noktasında Nûreddin Mahmûd'un nazarında zayıf ile güçlünün arasında bir fark yoktu. Zâlimin mabeyinci veya komutan olması onu doğru kararı vermekten men etmezdi.⁵³¹ İster bir Yahudi, ister kendi oğlu veya en yakın emiri olsun mazlumun hakkını zâlimde bırakmazdı.⁵³² Ahlâk-ı Alâî'sinde Nûreddin Mahmûd'u ideal bir hükümdar olarak gören Kınalızâde Ali Çelebi, tesis edilen adalet sayesinde Nûreddin Mahmûd'un hâkim olduğu ülkelerde yalnız ve zayıf bir kadının çok değerli eşyalarla birlikte emniyet içinde yolculuk

⁵²⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 323.

⁵²⁶ Kök, Bahattin, 1992, 102-103.

⁵²⁷ İbn Kesîr, Nûreddin Mahmûd'un burada bir rivayete göre haftada iki, diğer rivayete göre ise dört gün meclis kurduğunu yazar. İbn Kesîr, 1995, XII, 496.

⁵²⁸ Ebû'n-Necib Sühreverdi, 94.

⁵²⁹ İbn Kesîr, 1995, XII, 496.

⁵³⁰ İbn Kesîr, 1995, XII, 494.

⁵³¹ Ebû Şâme, I, 15.

⁵³² İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 323.

edebildiğini, yol kesicilerin ve yağmacıların kalmadığını⁵³³, Daru'l-Adl'in çoğu zaman boş bulunduğunu⁵³⁴ kaydetmektedir. Zira Nûreddin Mahmûd'un adaleti, zâlimleri yapacakları tüm kötülüklerden men ediyordu. Kimsenin şikâyete gelmediğini görünce durumu bir gün Kadı Kemâleddin eş-Şehrîzûrî'ye sormuş ve “*Esedüddin Şirkûh ve cemaati, hasımları râzî edip sana gelmelerine engel oluyorlar*” cevabını alınca, buna çok sevinmiş ve şükür secdesi etmişti.⁵³⁵ Adalet çarkının her yönüyle mükemmel bir şekilde işleyişi, Nûreddin Mahmûd'un liyakatçı bir kafayla ancak ehil kimseleri tayin etmiş olduğunu göstermek bakımından önemlidir.

Nûreddin Mahmûd her zaman şeriate saygı duymuş ve onun hükümlerine göre hareket etmişti. Bir keresinde, ahaliden bir kimse ondan şikâyetçi olunca mahkemeye gitmişti. Öncesinde, davaya bakacak olan Kadı Kemâleddin eş-Şehrîzûrî'ye haber gönderip, kendisine hükümdar gibi değil davalı gibi davranmasını istemişti. Davada haklı çıkan Nûreddin Mahmûd, hakkını kendisini suçlayan kişiye verdikten sonra şöyle demişti: “*İddia ettiği şeyi ona verip gitmek istedim, fakat bunun beni gurura ve kibire sevkedip şeriat meclisine gitmeme mani olmasından korktum da geldim, sonra da iddia ettiği şeyi ona verdim.*”⁵³⁶

Nûreddin Mahmûd vergi siyasetini de adil bir şekilde yürüyütüyordu. Dımaşk ve Irak arasında seyahat eden kervanlardan ve tüccarlardan alınan yol vergilerini kaldırdığı gibi, bu husustaki emir metnini de halkın görebileceği şekilde taşlar üzerine astırmıştı.⁵³⁷ Mısır, Suriye, el-Cezire ve Musul'da mucus ve öşürü de tamamen kaldırdı.⁵³⁸ İbn Münir bununla ilgili olarak “*...Müslümanlara eziyet eden öşürücü ve bac alan adam kalmadı. Semud kavmi helak olduğu gibi onlar da yok oldu.*” der.⁵³⁹ Bir şiirinde ise onun adaletini şu beyitleriyle dile getirmiştir:

*“Ey adaleti bozulup kötüleştiği her yerde ihya edip onu yayan sultan!
Asırlardan beri süregelen zulmü ve haksızlığı ortadan kaldırdın.
(Senin için) “el-Melikü'l-adil” ifadesi, seni açıklamaya en yakışır kelimedir.
Sayende adalet ve gayret her yeri kapladı.
Ne bir gül koparıldı, ne de bir kapı sıkı sıkıya kapatıldı.”*⁵⁴⁰

Nûreddin Mahmûd'un vefatından sonra Selâhaddin Eyyûbî'nin Dımaşk Kalesi'nde olduğu bir sırada, ahaliden bir kimse onun yanına gelerek ağlamaya başlamış ve sebebi

⁵³³ Kınalızâde Ali Efendi, (Tarihsiz). *Devlet ve Aile Ahlâkı*. (Haz. Ahmet Kahraman). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 225.

⁵³⁴ Kınalızâde Ali Efendi, 231.

⁵³⁵ Ebû'l-Vefa, 1998, 80.

⁵³⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, XI. 323.

⁵³⁷ Lev, Y. (2004). “The Social and Economic Policies of Nûr al-Din (1146-1174): The Sultan of Syria”. *Der Islam Zeitschrift für Geschichte und Kultur des İslâmischen Orients*, LXXXI(2), 231.

⁵³⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, XI. 323; Ebû Şâme, I, 15.

⁵³⁹ Ebû Şâme, I, 10.

⁵⁴⁰ Polat, 2006, 115.

sorulduğunda ise Nûreddin'in adaleti ve şefkatini hatırladığını söylemişti. Bunun üzerine Selâhaddin Eyyûbî duygulanıp şiddetli bir şekilde ağlamaya başlamıştı. Bu kez aynı soru ona sorulunca “*o adaletli sultanın gittiğine ağlıyorum*” demiş, bundan sonra da Nûreddin Mahmûd'un adaletini aynı şekilde icra etmeye koyulmuştu.⁵⁴¹ Zira adaletin devlet ve tebaa için ne derece ehemmiyet arz ettiğini Nûreddin Mahmûd'dan öğrenmişti.⁵⁴²

Nûreddin Mahmûd hükümdarlığı boyunca daima ihtiyatlı olmuş ve istihbarata çok önem vermiştir. Zira ülkesinin sınırları çok genişlemiş ve Haçlıların saldırılarından derhal haber almak mecburiyeti doğmuştu. Bu sebeple 567(1172-1173) senesinde ‘el-Hevâdi’ adı verilen posta güvercinlerinden satın almış ve bunların kullanılmasını emretmiştir. Bu güvercinlerin bakımına çok büyük önem vermiş ve onlar ile ilgilenenlere maaş tahsis etmişti.⁵⁴³ Bu işin o kadar üstünde durmuştu ki neredeyse her kalede haberleri en kısa sürede merkeze ulaştırılacak olan güvercinler bulunur hale gelmiş,⁵⁴⁴ Dımaşk-Kahire, Dımaşk-Baalbek, Dımaşk-Karyateyn, Dımaşk-Kârâ-Humus-Hama- Maaratü'n-Numan-Haleb arasında haberleşme sistemi kurulmuştur.⁵⁴⁵ İdari ve askeri zaruret icabı olarak, yollar üzerinde kervansaraylar ve uçlarda nöbet ve işaret kuleleri yaptırmış, haberleşme için güvercinlerden başka, bir de süratiyle ünlü hecin develeri kullandırmıştır.⁵⁴⁶ Bunların dışında halkın emniyet içinde yaşaması için de tehlikeli yerlere ücretli bekçiler görevlendirmiştir.⁵⁴⁷ İbn Münir bununla ilgili olarak “...Nûreddin her korkunç yerin tepesine uyumayan bekçiler koyarak, halkı her türlü zarar dokunmasından korumaktadır...”⁵⁴⁸ der.

Nûreddin Mahmûd, Haleb'de idareyi ele aldıktan vefatına kadar geçen 28 yıllık süre zarfında, bir yandan Haçlılar üzerine sefere çıkarken diğer yandan da Haçlılara karşı siyasi birliği sağlamak gayesiyle İslâm hâkimlerine karşı sayısız seferlere çıkmış ve bu seferlerin kahir ekseriyetini zaferle sonuçlandırmıştır. Zira o iyi bir siyasetçi olduğu kadar, iyi bir komutan ve iyi bir askerdi. Çok cesur, görüşlerinde isabetli, çok iyi tedbir alan, savaş sanatında usta ve ata

⁵⁴¹ Ebû'l-Vefa, 1998, 79.

⁵⁴² Kınalızâde Ali Efendi, 162.

⁵⁴³ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 301-302.

⁵⁴⁴ İbn Kesîr, 1995, XII, 481. Kalelerde posta güvercinleri ile ilgilenen kimselere “*berrac*”, güvercinlere bağlanarak gönderilen, takriben 1,5 dirhem(takriben 4,8 gr) ağırlığındaki mektuplara ise “*bitaka*” denilirdi. Turan, 349.

⁵⁴⁵ Alptekin, C. (1999). XI-XII. Yüzyıllarda Selçuklular ile Atabeyliklerde Posta ve İstihbarat. Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu(23-25 Haziran 1997, İstanbul), *Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 192: Aynı müellif. (1987). Musul Atabegliği Zamanında Posta Teşkilatı. *Türklük Araştırmaları Dergisi*.(1986'dan ayrı basım). (2), 16-17.

⁵⁴⁶ Barthold, W.- Köprülü, F.(1963). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. (İkinci Baskı). Ankara: TTK Yayınları, 333.

⁵⁴⁷ İbn Kesîr, 1995, XII, 498.

⁵⁴⁸ Ebû Şâme, I, 131.

binmede eşsiz bir yeteneğe sahip,⁵⁴⁹ çok dayanıklı, hile ve mekri çok iyi bilen bir kimseydi.⁵⁵⁰ Savaşlara iki yay ve iki ok torbasıyla(terkeş) katılır, savaşı kendisi başlatırdı.⁵⁵¹ Hem şehid olmak arzusu hem de ordusuna cesaret vermek⁵⁵² gayesiyle savaşlarda her daim en ön safta olurdu. Bu hususla ilgili olarak bir gün Kutbeddin en-Nişâburî ona, kendisini tehlikeye atmaması gerektiğini, zira ona bir şey olması halinde İslâm beldelerinin düşman eline geçeceğini ve Müslümanların kılıçtan geçirileceğini söylemişti. Nüreddin Mahmûd ise buna karşılık, İslâm beldelerini ve Müslümanları kendisinin değil Allah'ın (c.c.) koruduğunu ve kendisinden önce olduğu gibi sonra da yine O'nun koruyacağını söylemişti.⁵⁵³

Nüreddin Mahmûd, askerlerinin halinden çok iyi anlayan ve işlerini iyi bilen bir komutandı.⁵⁵⁴ Askerlerinin azimleri gevşemesin ve savaş meydanında şehid düşmeleri halinde arkalarında bırakacakları eş ve çocuklarının ahvali hususunda endişe içinde olmasınlar diye, şehid çocuklarına ganimetlerden pay verirdi. Ordusunun işleriyle bizzat ilgilenip askerleri ve bineklerini teftiş eder,⁵⁵⁵ ordusunda bulunan emirlerin asker sayılarını azaltmalarını önlemek maksadıyla askerlerin isimlerini, silahlarını ve bineklerini divanda kayıt altına aldırırdı.⁵⁵⁶ Bunun yanı sıra, meydana gelebilecek anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması ve elde edilen ganimetin adaletli bir şekilde pay edilmesine gözcülük etmeleri için ordusunda kadılar, bunun dışında kâtibler, tercümanlar, yaralı-şehid olan askerler için taşıyıcılar ve eczacılar bulundururdu.⁵⁵⁷

Nüreddin Mahmûd, tevazu sahibiydi ve mütavazi bir yaşamı vardı. Vefatından birkaç ay öncesinde kullandığı bütün lâkabları terk etmişti. Hutbelerde lakablarının kullanılmasını yasaklamış ve hutbelerde kendisiyle ilgili olarak yalnızca “*Allah'ım! Fakir kulun Mahmûd b. Zengî'yi islah et*” diye dua edilmesini istemişti. Bir keresinde ise vezirinin yalan içermeyen ancak aşırıya da kaçan övgüsü üzerine ona, övüldüğü gibi olmadığını ve yapmadığı şeylerle övülmek istemediğini söylemekle birlikte, kendisi için “*Allah'ım Hakkı ona hak olarak göster, Allah'ım! Onu mesud kıl, onu mansur eyle ve ona dinde anlayış ver.*” şeklinde dua edilmesini

⁵⁴⁹ Ebû'l-Vefa, 1998, 82.

⁵⁵⁰ Ebû Şâme, I, 20.

⁵⁵¹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 324: Ebû Şâme, I, 20.

⁵⁵² Nüreddin Mahmûd, ordusuna her daim cesaret verdiği gibi, savaş tehlikesi belirdiğinde Dimaşk'ı süsleyip kale ve kendi konağının duvarlarına savaş aletlerini yerleştirmek suretiyle şehir halkının da moralini yüksek tutmaya çalışır, onlara cesaret verirdi. Turan, 2018, 339.

⁵⁵³ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 324: Ebû Şâme, I, 20: İbn Kesîr, 1995, XII, 498, Konuşmanın geçtiği meclisteki herkes, onun bu sözünden müteessir olmuş ve ağlamıştı.

⁵⁵⁴ Ebû Şâme, I, 20.

⁵⁵⁵ Ebû'l-Vefa, 1998, 82.

⁵⁵⁶ Turan, 2018, 338: Yıldırım, 2016, 52, 107.

⁵⁵⁷ Yıldırım, 2016, 47.

arzulamıştı.⁵⁵⁸ Özel yaşamına gelince, yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını beytül mâlden değil kendi kazançlarından karşılardı. Elde edilen ganimetlerden bile az miktar da olsa kendisine ayırmazdı.⁵⁵⁹ Hasır dokur, bundan kazandığı parayla günlük ihtiyaçlarını karşılardı.⁵⁶⁰ İsrâfi katiyyen sevmezdi. İbn Kesîr onun için, “*Kendi zamanındaki en düşük fakir ondan daha fazla para harcardı*”⁵⁶¹ denildiğini kaydeder. Beytül mâle hiçbir zaman el uzatmazdı. Hanımı bir gün, kendisi için tayin edilmiş olan paranın az geldiğinden dert yanıp, daha fazlasını talep edince, ona şu ibret verici cevabı vermişti: “*Benim bundan başka param yoktur. Elimdeki mallar Müslümanların hakkıdır Bu konuda Müslümanların hazinadarıyım ve onlara asla ihânet etmem. Senin yüzünden de kendimi cehenneme atamam.*”⁵⁶²

Nûreddin Mahmûd için ilim ve kültür, devletin idamesi için şarttı. Bu sebeple ilmin gelişmesi ve kökleşmesi için kendi ülkesindeki ilim ehline destek vermekle kalmıyor, şöhret yapmış başka ülkelerdeki âlimleri de ülkesine davet ederek, onları ilgili meseleleri müzakere ettirmek suretiyle hakikate ulaşmaya, ilmin gelişmesine katkı sağlamaya teşvik ediyordu. Onun ilme ve ulemâya verdiği değer, bilginlerin dikkatini çekiyor, kimi zaman Nûreddin Mahmûd’un daveti, kimi zaman ise kendi istek ve arzularıyla Nûreddin Mahmûd’un ülkesine geliyorlardı. Onun ülkesine gelen ve çevresinde toplananlar arasında, İbn Ebû Asrûn⁵⁶³, Kutbeddin en-Nişaburî⁵⁶⁴, İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî, Tâceddin Kindî, Ömer b. Hammuye el-Cüveynî,

⁵⁵⁸ Ebû'l-Vefa, 1998, 85. Hutbelerde kendisiyle ilgili olarak söylenenlerin aşırı övgü ve yalandan arındırılması için emirnâme yayımlayan Nûreddin Mahmûd, minberlerde söylenmesi uygun sözleri ise vezir Halid b. Muhammed b. Nasî b. el-Kayserânî'ye yazdırarak emirnamesini ise kendi kaleme almıştır. Turan, 2018, 303.

⁵⁵⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 323.

⁵⁶⁰ İbn Battûta Tancî, 2014, 71.

⁵⁶¹ İbn Kesîr, 1995, XII, 495.

⁵⁶² İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 323.

⁵⁶³ İlk olarak 1150 senesinde Haleb'e gelerek ders vermeye başlamış olan ünlü fıkıhçı İbn Ebû Asrûn, Nûreddin Mahmûd'un saygısını kazanmış ve onunla birlikte gittiği Dımaşk'ta da ders vermeye devam etmiştir. Burada vakıfların genel nezâretliği ile görevlendirilen İbn Asrûn, 1167'de Haleb'e döndüğünde ise, Haleb, Dımaşk, Hama, Humus ve Baalbek'teki medreselerin öğretim işlerinde ve hoca seçiminde en yetkili kişi olarak tayin edilmiştir. Nûreddin Mahmûd, İbn Asrûn'a her türlü hususta güven duyduğundan, hilâfet merkezine elçi olarak göndermiştir. İbn Asrûn, Nusaybin, Sincar, Harran, Habur ve Râbiye gibi pek çok şehrin kadılığını da sürdürmüş, adeta bu bölgenin kâdilkudâtlığını yapmış, Nûreddin Mahmûd'un vefatından sonra ise Selâhaddin Eyyûbî ve devletine hizmet etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Sâmi es-Sakkâr, (1999). İbn Ebû Asrûn. İslâm Ansiklopedisi, XIX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 424.

⁵⁶⁴ İbn Kesîr, İmâdeddin el-Kâtib el-İsfahânî'den naklen, devrinin emsalsiz fakihî olan Kutbeddin en-Nişaburî'nin, 568(1172-1173) senesinde Nûreddin Mahmûd'un himayesine girdiğini, Nûreddin Mahmûd'un buna çok sevindiğini ve Kutbeddin'in sırasıyla Bâbu'l-İrak Medresesi'nde, Garbiye Camii'nin zâviyesinde ve Haruk Medresesi'nde hocalık yaptığı bilgisini verir. İbn Kesîr, 1995, XII, 483.

Lisâneddin el-Belhî, Alâeddin es-Semerkandî'nin kızı Fâtıma,⁵⁶⁵ eşi Alâeddin el-Kâşânî⁵⁶⁶, Mahmûd b. İbrahim en-Nucûmî, Radiyüddin es-Serahsî, Hüsâmeddin er-Râdî vardı.⁵⁶⁷ İbnü'l-Asâkir, İbnü'l-Cevzi, Şeyh Ömer Erbilî, Ebû'n-Necib es-Sühreverdi,⁵⁶⁸ Şeyh Arslan Dımaşkî, Şeyh Mahmûd İbn Ahmed el-Bağdadî es-Sûfi ve daha birçoğu da onun himayesi altında bulunan âlimlerdendi.⁵⁶⁹ O, himayesi altına aldığı bütün âlimlere saygı ve büyük hürmet gösterir, maddi yönden sıkıntı içine düşmemeleri için her türlü desteği sağlar ve onların bir dediğini iki etmezdi.⁵⁷⁰ Ebû Şâme⁵⁷¹, Nûreddin Mahmûd'un katında en çok itibar gören⁵⁷² sınıfın âlimler olduğunu ve Nûreddin Mahmûd'un, emir ve komutanlarının onlar hakkında ileri geri konuşmasını yasakladığını kaydeder. Bir keresinde Kutbeddin en-Nişâburî'nin aleyhinde konuşan emirine, anlattıklarının doğru olmadığını ve iddia ettiği gibi olsa bile Kutbeddin'in iyilik ve güzelliklerinin, kötülüklerini yok edeceğini, bir daha onun hakkında konuşan olursa cezalandıracağını söylemişti.⁵⁷³ O, ulemâyı her zaman için ümeradan üstün tutmuştu. Öyle ki Necmeddin Eyyûb dışında, ordu komutanı Şirkûh ve sütkardeşi Mecdüddin b. Dâye de dâhil hiçbir emir ve komutan onun huzurunda izin almadan oturamaz iken, ulemâdan bir kimse geldiği takdirde ise onu ayakta karşılar ve yanına oturturdu. Onların beytûlmâlde hakları olduğunu söyler ve parasal destekte bulunurdu.⁵⁷⁴ Nûreddin Mahmûd'un komutanlarından birisi Haçlılara karşı yapılan masrafları görünce, ilim ehline ve fakir fukaraya yapılan maddi desteğin kesilmesinin daha doğru olacağını söyleyince Nûreddin Mahmûd hiddetlenerek ona şu cevap vermişti:

⁵⁶⁵ Fâtıma, 'Tuhe' isimli eserin sahibi olup, babası ve eşi Alaaddin Kâşânî ile ortak fetva verirdi. Nûreddin Mahmûd, Semerkant'a dönüş yolunda Haleb'e uğrayan bu değerli âlimleri ısrarlarıyla Haleb'de kalmaya ikna etmiş ve bu iki âlim vefat edene kadar Haleb'de yaşamıştı. Bkz. Turan, O. (1965). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. (Birinci Baskı). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 340: Kök, 1992, 177: Bolelli, N. (1995). Fâtıma bint Alâeddin es-Semerkandiyye. İslâm Ansiklopedisi, XII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 225.

⁵⁶⁶Nûreddin Mahmûd tarafından büyük itibar gören, Alaeddin el-Kâşânî, onun tarafından Halâviyye Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiş ve hayatının sonuna kadar bu medresede ders vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Koca, F. (2001). Kâşânî. İslâm Ansiklopedisi, XXIV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 531.

⁵⁶⁷ Kök, 1992, 176-178.

⁵⁶⁸ Yakut el-Hamavi'ye göre Nûreddin Mahmûd, Ebû'l Necib el-Sühreverdi 1163 yılında Kudüs'e giderken Dımaşk'a geldiği sırada onunla tanışmış ve gelişini haber aldığı anda hazırlıklar yaptırarak, onun için muhteşem bir karşılama düzenletmişti. Bkz. Che Daud, 2015, 419.

⁵⁶⁹ Che Daud, 2015, 418.

⁵⁷⁰ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 324.

⁵⁷¹ Ebû Şâme, I, 24.

⁵⁷² Rivayete göre İbnü'l-Asâkir, Nûreddin Mahmûd'un vefatı sonrası Selâhaddin Eyyûbî'nin meclisinde bulunmuş ise de bir süre sonra o meclisi terk etmişti. Selâhaddin bu terk edişin sebebinin sorduğunda ise İbnü'l-Asâkir şu cevabı vermişti: "Dün Nûreddin'in meclisindeydim. Sanki başımızın üzerinde kuşlar varmış gibiydi. Ama senin meclisin sanki çarşıda dolaşanların meclisidir." Ebû'l-Vefa, 1998, 83.

⁵⁷³ İbn Kesîr, 1995, XII, 498.

⁵⁷⁴ Ebû Şâme, I, 24-25: İbn Kesîr, 1995, XII, 498-499.

“Ben zafere ancak onlar sayesinde ulaşacağıma inanıyorum. Size ancak aranızdaki zayıfların hürmetine rızık ve zafer veriliyor. Ben yatağımda uyurken hiç şaşmayan oklarla benim uğrumda savaşan insanların maaşlarını kesip de ancak beni görünce bazen isabet eden bazan etmeyen oklarla benim için savaşanlara nasıl veririm? Bu bahsettiğin insanların beytülmalde hakları vardır, ben onların hakkını nasıl başkalarına verebilirim? Bu bana helal olur mu?”⁵⁷⁵

4.3. İmar ve Hizmet Faaliyetleri

Nüreddin Mahmûd’un, âlimlere ve sufilere olan görülmemiş saygı, hürmet ve yakınlığı yalnız davranışlarıyla sınırlı kılmamıştır. O, hâkim olduğu topraklarda İslâm’ın aslına uygun ahlâki yükselişin sağlam zemin üzerine kurulması ve sürekli hale gelmesi için imar faaliyetlerine girişerek, bu işleri gerçekleştirecek daimi kurumların oluşturulmasına büyük önem vermiştir.⁵⁷⁶ Suriye’de bilindik manada ilk medrese kurucusu olan Nüreddin Mahmûd, âlimler için toplamda kırk medrese⁵⁷⁷ ve sufiler için sayısız tekke, imaret ve hankâhlar inşa ettirip, bunlara vakıflar tahsis etmiştir.⁵⁷⁸ Dımaşk’da, İslâm tarihinde ilk defa hadis ilmi ile iştigal edecek olanlar için ‘Darü’l-Hadis’ inşa ettirdi(1174)⁵⁷⁹ ve buraya pek çok vakıflar bağladı.⁵⁸⁰ Medreselerin yanı sıra birçok cami inşa ettirmiş veya yenilemiştir. İnşa ettirdiği camiler arasında en meşhuru, İslâm dünyasının da en meşhur camilerinden olan Nûrî(Nüreddin) Camii’dir. Yerini bizzat kendisi tayin eden Nüreddin Mahmûd, Şeyh Ömer Molla’yı inşaa işinden sorumlu kılmıştı.⁵⁸¹ İmam, müezzin ve cami görevlileri⁵⁸² bizzat Nüreddin Mahmûd tarafından belirlenmiş, ihtiyaçları için vakıflar tahsis edilerek bütün ihtiyaçları giderilmiştir.⁵⁸³ Bundan başka, Kadı Kemâleddin eş-Şehrizûrî’yi görevlendirerek Emeviyye(Dımaşk) Camii’ni restore ettirmeyi de ihmal etmemiştir. Caminin vakıflarına bazı vakıfları da ilave ederek, hepsini bir vakıf haline getirmiş, ihtiyaç sahiplerini, yoksulları, düşkünleri, dulları, öksüzleri ve başka ihtiyaç

⁵⁷⁵ İbnü’l-Esîr, 1987, XI, 241-242.

⁵⁷⁶ Kök, 1992, 192-193.

⁵⁷⁷ Kök, 1992, 175.

⁵⁷⁸ Ebû Şâme, I, 25. İslâm’ın ilk zamanlarına dayanan vakıf sistemi Nüreddin Mâhmûd devri öncesi Suriye’de küçülmüş; O, bu sistemi ihya etmek suretiyle hâkimiyeti altında bulunan şehirlerin imârı için önemli bir gelir kaynağı haline getirmiştir. Turan, 2018, 357.

⁵⁷⁹ Darü’l Hadis’in kurulmasıyla öğretim sisteminde değişiklik oldu. Muhaddislerin konumu fakihlerle aynı seviyeye ulaşmış, hadis kurumsal olarak fikhin seviyesine yükselmiş oldu. Bkz. Makdisi, G. (2004). *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*. (Birinci Baskı). (Çev. Ali Hakan Çavuşoğlu- Hasan Tuncay Başoğlu). İstanbul: Gelenek Yayınları. (Eserin orijinali 1981’de yayımlanmıştır). 307.

⁵⁸⁰ Ebû Şâme, I, 25; İbn Kesîr, 1995, XII, 498.

⁵⁸¹ İbnü’l-Esîr, 1987, XI, 293-294.

⁵⁸² İbn Kesîr, Gazali’nin öğrencisi Muhammed b. Yahya’nın öğrencisi olan Ebû Bekir el-Berkanî’nin, Nüreddin tarafından bu camide fikh öğretilmesi görevlendirildiğini kaydeder. Bkz. İbn Kesîr, 1995, XII, 472.

⁵⁸³ Ebû’l-Vefa, 1998, 84; Said ed-Diveci. (2014). *Atabegler Döneminde Musul Medreseleri*. (Çev. Tülay Yürekli). *Sanat Tarih Dergisi*, XXIII(2). (1957). 91.

sahiplerini de bu evkaftan faydalandırmıştır.⁵⁸⁴ Hama'daki Ali el-As Camii de onun inşa ettirdiği, güzelliğiyle meşhur camilerdendir.⁵⁸⁵

Nüreddin Mahmûd'un hizmet faaliyetleri yalnızca dini müesseselerle sınırlı değildi. 1154 yılında Dımaşk'a hâkim olduktan hemen sonra, aynı yıl içinde kale ile Ümeyye Camii arasında "el-Bîmâristanü'n-Nûrî" ve "el-Bîmâristanü'l-Kebîr" adlarıyla bilinen İslâm dünyasının en mühim anıt hastanelerinden birini inşa ettirdi. Burası İslâm tıbbının ve eczacılığının gelişmesine çok büyük hizmet etmiştir.⁵⁸⁶ Bu hastanede yalnızca yoksulların ve düşkünlerin tedavi görmesi serbest kılınmış ise de hastaneye gelen zengin fakir herkese şurup içirilir, başka bir yerde bulunmayıp burada mevcut olan ilaçlardan zenginler de yararlanabilirdi.⁵⁸⁷ Bu hastane aynı zamanda İslâm âleminin her bölgesinden gelen doktorların birbirileriyle tecrübelerini paylaştıkları ve doktor adaylarına anlattıkları bir merkez haline gelmiştir. Nüreddin'in devrin tıp kitaplarından oluşan bir kitaplık tesis ettiği hastane, daha sonraları Musul ve Erbil gibi şehirlerde farklı emirler tarafından açılan hastanelerin de doktor ihtiyacını karşılamıştır.⁵⁸⁸ Ortaçağın ünlü Müslüman seyyahı İbn Battûta, el-Bîmâristanü'n-Nûrî'yi, "Yeryüzünde bu kadar güzel yapılmış hastane yoktur."⁵⁸⁹ diyerek övmektedir.

Halka hizmet hakka hizmettir anlayışı içerisinde gece gündüz çalışarak, yönetimi altındakilerin mutluluğu ve refahı için çaba gösteren Nüreddin Mahmûd, dini ve ilmi müesseseler ve hastaneler dışında daha birçok imar faaliyetlerinde bulunmuştu. Halkın emniyetini sağlamak, düşman tehlikesinden korumak için neredeyse Suriye'deki bütün şehir ve kalelerin surlarını tamir ettirmiş, kabilelerin istirahatı için yollarda hanlar yaptırmış,⁵⁹⁰ şehrin düzeni için sokakların ve caddelerin kenarlarına kaldırımlar yapmakla birlikte çarşıları, pazarları, yolları genişletmişti. Nüreddin Mahmûd'un hizmet faaliyetleri yalnızca kendi hâkim olduğu topraklarla sınırlı kalmamış, kutsal topraklarda da hizmet faaliyetinde bulunmuştur. Suriye'de yaptığı gibi Mekke ve Medine'de yaşayan fakir fukara kimseler için vakıflar tahsis ettirmiştir.⁵⁹¹ Vakıfların tahsis edilmesinin dışında Medine surunun tamamlanması, dergâhlar, köprüler, hankâhların yapılması, Hz. Hamza'nın (a.s.) mezarının yakınından çıkan suyun

⁵⁸⁴ İbn Kesîr, 1995, XII, 494.

⁵⁸⁵ Ebû'l-Vefa, 1998, 93.

⁵⁸⁶ Kök, 1992, 208. Nüreddin Bîmâristanı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Buharalı, E. (2006). "Üç Türk Hükümdarının Yaptığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memlûklerde Sağlık Hizmetleri". *AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25(40), 29-39.

⁵⁸⁷ İbn Kesîr, 1995, XII, 498.

⁵⁸⁸ Turan, 2018, 382.

⁵⁸⁹ İbn Battûta Tancî, 2014, 72.

⁵⁹⁰ İbnü'l-Esîr, 1987, XI, 324.

⁵⁹¹ Ebû Şâme, I, 10: İbn Kesîr, 1995, XII, 493-494.

Medine'ye ulaştırılması,⁵⁹² 558(1162-1163) senesinde Cennetü'l-Bâki'nin etrafına, korunması için sur yaptırması da onun önemli hizmetlerindedir.⁵⁹³

⁵⁹² Ebû'l-Vefa, 1998, 78.

⁵⁹³ Ebû'l-Vefa, 1998, 87.

5. SONUÇ

Dini âmil ve motiflerin perdesi altında, esas olarak siyasal ve ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda Papa II. Urbanus'un 1095 yılında Clermont Konsili'nde yaptığı çağrı sonrası Batı'da başlatılan Haçlı Seferleri, Batı ile Doğu arasında iki yüz yıl kadar süren uzun soluklu bir mücadele dönemini kapsar. Bu seferlerin ilki başarıya ulaşmış ve Haçlılar Urfa, Antakya ve Kudüs, daha sonra da Trablus'ta birer kontluk kurarak Yakın Doğu'ya yerleşmiştir. İslâm dünyasının içinde bulunmuş olduğu siyasal ve mezhepsel parçalanmışlık hali bu seferin başarıya ulaşması ve Haçlıların bölgeye yerleşmesine olduğu gibi, varlıklarını bölgede sürdürmelerine de imkân tanımıştır.

Müslümanlar, Haçlılara karşı birlik ve beraberlik içinde hareket edemediği için verilen mücadeleler etkili olmamış ve olumlu sonuçlar doğurmamıştı. Haçlıların gelişi sırasında olduğu gibi, yerleşme ve kökleşme safhasında da Müslüman hâkimler birlikte mücadele etme duygusundan yoksundu. Batılı işgalcilere karşı etkili bir cihad seferberliği ancak İmâdeddin Zengi ile başlamış ve onun dönemi İslâm dünyasında Haçlılara karşı zaferlerin kazanıldığı, darbelerin vurulduğu bir dönem olmuştur ki Urfa'yı 1144 yılında ele geçirmesi bu darbelerin en büyüğü olup, İkinci Haçlı Seferi'nin esas sebebinin teşkil etmiştir. İmâdeddin Zengi'nin Haçlılara karşı Suriye'deki Müslüman hâkimleri birleştirme siyaseti ve başlattığı sistemli mücadele oğlu Nûreddin Mahmûd ile birlikte olgunlaşmış ve zirveye taşınmıştır.

Nûreddin Mahmûd, babasının 1146 yılında öldürülmesini müteakip Haleb'e hâkim olduktan sonra Urfa'da başlayan isyanı bastırmak ve Antakya Prinkepsliği'ne ait toprakları ele geçirmek suretiyle tarih sahnesine çıkarak İslâm dünyasında itibar kazanmış, İkinci Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla neticelenmesiyle de Suriye'de nüfuzunu arttırmış ve böylece Haçlıların İmâdeddin'in ölümünden duydukları sevinci kursaklarında bırakmıştır. Geçmişini iyi okuyarak siyasi yaşamına geçmişten çıkarmış olduğu dersler ile yön veren firâset ve basiret sahibi Nûreddin Mahmûd, Haçlılara karşı mücadelede başarıya ulaşılmasının ve Kudüs'ün yeniden özgürleştirilmesinin ancak bölgede siyasal ve fikri birliğin sağlanması ile mümkün olacağı kanaatine varmıştır. Haçlılara karşı nihai zafere ulaşılmasında gerekli olan sistemli ve esaslı bir mücadele için bu birliğin oluşturulması zaruridir. Bu kanaat onun için bir ideal haline gelerek hüküm sürdüğü yirmi sekiz yıl zarfında hiç durmadan, caymadan icra ettiği ve de umumi olarak başarılı olduğu bir siyaset olmuştur. Onun bu siyaseti oldukça planlı ve programlıydı. Bir taraftan bölge İslâm belde ve hâkimlerini kendi çatısı altında birleştirmeye yahut Müslüman yönetimlerle ortak düşman Haçlılara karşı işbirliği içinde bulunmaya çalışırken, diğer taraftan siyasal birliğe paralel Sünnî İslâm'ı ihya etmek ve zapt ettiği topraklarda hâkim kılmak suretiyle

mezhep birliğini sağlamaya gayret göstermiş, Kudüs'ü vahdetin inşasında önemli bir unsur olarak kullanmıştır. Nûreddin Mahmûd, siyasetini icra ederken de ulemâ ile yaptığı bir tür evlilik vasıtasıyla, İslâm beldelerine yönelik seferlerini meşru zemine ulaştırmış, cihad propagandası ile Haçlılara karşı ortak duygu, düşünce ve hareketin oluşmasını sağlamaya ve Müslüman hâkimlerin dikkatini Haçlılara çekmeye çalışmış, bunda Artuklular örneğinde de görüldüğü üzere son derece başarılı olmuştur.

Nûreddin Mahmûd, birlik siyaseti doğrultusunda ilk olarak Dımaşk Atabeyliği'ni ele almış ve düzenlemiş olduğu üç sefer neticesinde 1154 yılında şehre hâkim olarak, Suriye'de siyasi birliği teşkil etmiştir. Bu suretle Haçlıların Suriye'ye nüfuz etmesinin önüne geçerek onlara karşı verdiği mücadelesini daha da sistemli hale getirmekle birlikte, Haçlılarla olan güç savaşını Suriye'den Şîî Fâtımî Halifeliği'nin hâkim olduğu Mısır'a taşımıştır. Nihai hedefi Kudüs'tü ve Kudüs yolu İslâm dünyasında çift başlılık meydana getiren Mısır Fâtımî Halifeliği'nin ortadan kaldırılması ve bu ülkenin teşkil edilmiş olan birliğe dâhil edilmesiyle açılacaktı. Nûreddin Mahmûd Mısır'a hâkim olmak için uygun fırsatı beklemiş ve fırsat ayağına geldiğinde Şirkûh'un idaresinde sevk ettiği üç sefer neticesinde 1169 yılında Mısır'a fiili olarak hâkim olmuştur. Şirkûh'un vefatı sonrası Fâtımî halifesinin veziri olan, naibi Selâhaddin Eyyûbî vasıtasıyla Mısır'da hutbeleri Abbâsî Halifesi adına okutmak suretiyle de Fâtımî Halifeliği'ni 1171 yılında tarih sahnesinden silmiş, Mısır'ı Suriye ile aynı çatı altından birleştirmekle siyasi hayatının en önemli zaferlerinden birini kazanmıştır. Bununla birlikte Dımaşk'ta olduğu gibi Mısır'da da Sünnîliğin lehine köklü reformlar yaptırmıştır.

Büyük İslâm kahramanı Nûreddin Mahmûd'un bundan sonraki hedefi ve niyeti Kudüs'ü esaretten kurtarmaktı ki ömrü buna müsaade etmemiş ve 1174 yılında vefat etmiştir. O, hayatını Haçlılara karşı Müslümanların siyasi ve fikri birlikteliğine ve Haçlılarla mücadeleye adanmış sâlih bir Müslüman, ahlâkî meziyetler bakımından üstün bir hükümdardı. İdeal bir hükümdarda bulunması gereken devlet adamlığı vasıflarının neredeyse tümüne sahip olduğuna kaynaklar şahitlik etmiştir. Kudüs'ü esaretten kurtarmak nasip olmamış ise de bu fethin zeminini oluşturmak, Kudüs'ün fatihi Selâhaddin Eyyûbî'yi yetiştirmek ve tarih sahnesine çıkartmakla, mücadelesini ve hizmet faaliyetlerini taçlandırmıştır. Selâhaddin Eyyûbî, Nûreddin Mahmûd'un izlediği siyaseti miras olarak devralmış, onun vefatını müteakip dizginleri eline alarak, dağılmaya başlayan birliği yeniden tesis ettiği gibi daha da genişletmiş ve Kudüs'ü fethederek efendisinin tarihi misyonunu tamamlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmûd, (1977). *Selçuk-Nâme*. (Birinci Baskı). I, (Haz. Erdoğan Merçil). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Alptekin, C. (1978). *Zengi*. İslam Ansiklopedisi. (XIII. 526-532). İstanbul: MEB Yayınları.
- Alptekin, C. (1985). *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*. (Birinci Baskı). İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Alptekin, C. (1987). Musul Atabegliği Zamanında Posta Teşkilatı. *Türklük Araştırmaları Dergisi*.(1986'dan ayrı basım). (2), 15-17.
- Alptekin, C. (1992). *Musul Atabeyliği (Zengiler)*. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi(DGBİT). (VII. 532-578). İstanbul: Çağ Yayınları.
- Alptekin, C. (1999). XI-XII. Yüzyıllarda Selçuklular ile Atabeyliklerde Posta ve İstihbarat. Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu(23-25 Haziran 1997, İstanbul), *TTK*. Ankara, 187-194.
- Altan, E. (2003). *İkinci Haçlı Seferi(1147-1148)*. (Birinci Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Altan, E. (2011). “Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis”. *Tarih Dergisi/ Turkish Journal of History*, (37), 45-50.
- Altan, E. (2014). “Haçlılara Karşı Mücadelenin Önde Gelen Liderlerinden Nureddin Mahmûd b. Zengi (1146-1174)”. Ali Arslan. (Editör). *Türk Tarihinde Lider ve Liderlik Anlayışı*. (Birinci Baskı). İstanbul: Kitabevi Yayınları, 33-44.
- Altan, E. (2015). Latin Doğulu Tarih Yazarı Willermus Tyrensis'in (1130-1185) Historiası ve Zeyilleri. *Şarkiyat Mecmuası*, (27), 85-94.
- Altıkulaç, A. (1994). Ebû Şâme el-Makdisî. İslâm Ansiklopedisi. (X. 233-235). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Anna Komnena, (1996). *Alexiad (Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi- Malazgirt'in Sonrası)*. (Birinci Baskı). (Çev. Bilge Umar). İstanbul: İnkilâp Kitabevi.
- Auld, S. (2009). “The Minbar of Nur Al-Din in Context”. Ayyubid Jerusalem The City in Context 1187-1250. Robert Hillenbrand and Sylvia Auld(Eds.). London: Altajir Trust, 72-93.
- Ayan, E. (2009). *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği(1143-1163)*. (Birinci Baskı). (Haz. Ergin Ayan). Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınları.
- Aykut, A. S. (1999). *İbn Battûta*. İslam Ansiklopedisi. (XIX. 361-368). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Azîmî, Muhammed b. Ali, (1988). *Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler* (H. 430- 538= 1038/ 39- 1143/ 44). (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim). Ankara: TTK Yayınları.
- Bakırcı, S. (1999). Arap Şiirinde Nüreddin Mahmûd b. Zengi (D. 521/1188- Ö. 569/1174). *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 141-158.
- Barthold, W.- Köprülü, F.(1963). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. (İkinci Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Bayat, F. (2002). İmaduddin Zengi ve Musul Atabeyliği. *Türkler Ansiklopedisi*. (IV. 814-224). Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca. (Editörler). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Berry, G. B. (1969). *The Second Crusade. A History of the Crusades*. I, Marshall W. Baldwin and Kenneth M. Setton. (Eds). London: The University of Wisconsin Press, 463-512.
- Bezer, Gülay Ö. (2013). Zengiler. *İslam Ansiklopedisi*. (XLIV. 268-272). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bolelli, N. (1995). Fâtıma bint Alâeddin es- Semerkandiyye. *İslâm Ansiklopedisi*. (XII. 225). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bostan, İdris. (1992). Ba'lebek. *İslam Ansiklopedisi*. (V. 9-11). Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Boumrane, C. (1988). İslâm Tarihinde Eğitim-Öğretim Kurumları. (Çev. Nesimi Yazıcı). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXX, (1984), 279-285.
- Brockelmann, C., *İbn Hallikân*. *İslâm Ansiklopedisi*. (V/II. 745-746). İstanbul: MEB Yayınları.
- Brockelmann, C., *İbnü'l Cevzî*. *İslam Ansiklopedisi*. (V/II. 848-850). İstanbul: MEB Yayınları.
- Brockelmann, C., *İbnü'l İbrî(Bar Hebraeus)*. *İslam Ansiklopedisi*. (V/II. 861-862). MEB Yayınları.
- Brockelmann, C., *Ebû Şâme*. *İslâm Ansiklopedisi*. (IV. 51). İstanbul: MEB Yayınları.
- Buharalı, E. (2002). Sultan Nureddin Mahmûd Zengi. *Kafalı Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 115-126.
- Buhl, F., *Busrâ*. *İslam Ansiklopedisi*. (II. 822-823). İstanbul MEB Yayınları.
- Bündârî, (1944). Irak ve Horasan Selçukluları(*Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*). (Birinci Baskı). (Çev. Kıvameddin Burslan). Ankara: TTK Yayınları.
- Cahen, C. (2012). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. (Dördüncü Baskı). (Çev. Erol Üyepazarcı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Eserin orijinali 1988'de yayımlandı).
- Che Daud, B., Nor, M., Mohd Roslan and El-Awaisi, Abd al-Fattah. (2012). "Nur Al-Din Mahmûd Zanki's Plan for Liberating İslamisjerusalem: A Historical Analysis". *Middle-East Journal of Scientific Research*, 11(8), 1161-1170.
- Çelebi, A. (1983). *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*. (Birinci Baskı). (Çev. Ali Yardım). İstanbul: Damla Yayınevi. (Eserin orijinali 1954'te yayımlandı).

- Dakukî, Hüseyin A. (1975). *Kuzey Irak'ta Atabegler Hâkimiyeti. Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Daniella Talmon- Heller. (2002). "Religion in the Public Sphere: Rulers, Scholars, and Commoners in Syria under Zangid and Ayyübid Rule(1150-1260)". Miriam Hoexter, Shmuel N. Eisenstadt and Nehemia Levtzion.(Eds). *The Puplic in Muslim Societies*. Albany: State University of New York Press, 49-63.
- Demirkent, I. (1989), Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış(1098-1146). *Belleten*, LIII(206), 167-174.
- Demirkent, I. (1992). Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Ravendan. *Belleten*, 216(56), 371-389.
- Demirkent, I. (1994). Haçlı Seferi Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı)*, (35), 65-78.
- Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi(1118-1146)*. (İkinci Baskı). II, Ankara: TTK Yayınları.
- Demirkent, I. (1997). Haçlı Seferleri. (Birinci Baskı). İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Demirkent, I. (2002). Haçlı Seferleri ve Türkler. *Türkler Ansiklopedisi(VI. 651-668)*. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca. (Editörler). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Derin, S. (2010). Şamlı Bir Sûfi: Şeyh Arslan Dimaşkî ve Tevhid Risâlesi. *Tasavvuf Dergisi*, (26), 91-124.
- Dudu Kuşçu, A. (2013). *Eyyûbi Devleti Teşkilâtı*. (Birinci Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. I, (Trc. Zakiri Kadiri Ugan). TTK'da Yayımlanmamış Nüsha(T/0052). Ankara: TTK Kütüphanesi.
- Ebû'l-Vefa, (1998). *Kitâbu İkâzü'l-Gâfil Bi Sîreti'l- Meliki'l-Âdil Nureddin Eş-Şehid*. (Haz. Mustafa Eğilmez). Yayımlanmamış Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağa Tarihi Anabilim Dalı. Niğde.
- Ebû'n-Necib Sühreverdi, (Tarihsiz). *Nehcu's-Sülûk fî Siyâseti'l Mülûk(Yönetenlerin Yönetimi)*. (Birinci Baskı). (Çev. Nahîfi Mehmed Efendi). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Elisseef, Nikita. (1995). Nur al-Din Mahmûd b. Zankî". *The Encyclopaedia of Islam*. (VIII. 127-133). C. E. Bosworth, E. Van Donzel, W. P. Heinrichs and G. Lecomte. (Eds). Leiden: Brill.
- Ersan, Mehmet. (2008). "Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepsliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış", *Prof.Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 335-346.
- Fulcherius Carnotensis, (2009). *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*. (Birinci Baskı). (Çev. İhsan Bihter Barlas). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Gibb, H.A.R. (1969). "The Career of Nûr-ad-Dîn", *A History of the Crusades*. I, Marshall W. Baldwin and Kenneth M. Setton. (Eds). London: The University of Wisconsin Press, 513-527.

- Gök, Halil İ. (2013). *Musul Atabeyliği-Zengiler(Musul Kolu 1146-1233)*. (Birinci Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Gregory Abû'l-Farac(Bar Hebraeus), (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*. (İkinci Baskı). II, (Trc. Ömer Rıza Doğrul). Ankara: TTK Yayınları.
- Hillenbrand, C. (2015). *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. (Birinci Baskı). (Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Alfa Yayıncılık. (Eserin orijinali 1999'da yayımlandı).
- Hitti, Philip K. (1995). *Arap Tarihinin Mimarları*. (Birinci Baskı). (Çev. Ali Keskin). İstanbul: Risale Yayınları.
- Holt, P. M. (2007). *Haçlı Devletleri ve Komşuları: Urfa Kontluğu, Antakya Prinkepsliği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı*. (Birinci Baskı). (Çev. Tanju Akad). İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin orijinali 2004'te yayımlandı).
- Holt, P.M. (1986). *The Age of the Crusades: The Near East From the Eleventh Century to 1157*. (First Edition). London: New York Longman.
- I.ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*. (2005). (Birinci Baskı). (Çev. Vedii İlmen). İstanbul: Yaba Yayınları.
- Ionnes Kinnamos'un Historia'sı(1118-1176)*. (2001). (Birinci Baskı). (Haz. Işın Demirkent). Ankara: TTK Yayınları.
- Işık, A. (2018). *Zengî Atabegliği; Haleb Kolu(1146-1181)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- İbn Battûta Tancî, (2014). *İbn Battûta Seyahatnâmesi(Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garâibi'l- Emsâr ve Acâibu'l-Esfâr)*. (Üçüncü Baskı). (Çev. A. Said Aykut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Cübeyr, (2017). *Endülüsten Kutsal Topraklara(Rihletu'l Kinanî)*. (Üçüncü Baskı). (Çev. İsmail Güler). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Cübeyr*, İslam Ansiklopedisi. (V/II. 720). İstanbul: MEB Yayınları.
- İbn el-Esîr, (1987). *İslam Tarihi el Kâmil fit- Târîh Tercümesi*. X-XI, (Çev. Abdülkerim Özyayın-Ahmet Ağırakça). İstanbul: Türkiyat Matbaacılık.
- İbn Hallikân, (1842). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnai'z-zamân*. (Trans. Mac Guckin de Slane, Ibn Khallikhan's Biographical Dictionary). I. Paris: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland.
- İbn Hallikân, (1868). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnai'z-zamân*. (Trans. Mac Guckin de Slane, Ibn Khallikhan's Biographical Dictionary). III, Paris: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland.
- İbn Kalânisi, (2015). *Şam Tarihine Zeyl I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi(Zeylü Tarih-i Dimaşk)*. (Birinci Baskı). (Çev. Onur Özatağ). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbn Kesir, (1995). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*.(Çev. Mehmet Keskin). XII, İstanbul: Çağrı Yayınları.

- İbnu'l-Ezrak, (1992). *Meyyafârikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*. (Birinci Baskı). (Araştırma, İnceleme ve Notlarla Türkçe'ye çev. Ahmet Savran). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İbnü'l Adim, (2011). *Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb: Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri*. (İkinci Baskı). (Yay. Ali Sevim). Ankara: TTK Yayınları.
- İbnü'l Kalânîsî*, İslam Ansiklopedisi. (V/II. 862-863). İstanbul: MEB Yayınları.
- İbnü'l-Esîr*, İslam Ansiklopedisi. (V/II. 851-852). İstanbul: MEB Yayınları.
- İmaededdin el-Kâtib el İsfehânî, (1979). *El-Bark el Şâmî*. V, (Nşr. Ramazan Şeşen). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İnce, F. (2011). *Nûreddin Mahmûd b. Zengi'nin Haçlılarla Mücadelesi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- İnternet: Che Daud, B. (2015). "Nûr al-Dîn and Tajdîd: The Role of Scholars and Religious Institutions towards Islamic Renewal in Twelfth-Century Syria". E-Proceeding of the 2 nd International Conference on Arabic Studies and Islamic Civilization, ICASIC2015 (e-ISBN 978-967-0792-02-6), (9-10 March), Kuala Lumpur, MALAYSIA. Organized by <http://WorldConferences.net>, 412-425. 16 Kasım 2015 tarihinde erişildi. Web: www.researchgate.net/publication/282644524 adresinden alınmıştır.
- Kafesoğlu, İ., İbn Battûta. İslâm Ansiklopedisi. (V/II. 708-711). İstanbul: MEB Yayınları.
- Karaarslan, Ü. K. (1999). İbn Cübeyr. İslam Ansiklopedisi. (XIX. 400-402). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kayhan, H. (2008). Fahreddin Kara Arslan Devri Artuklu Tarihi. *Belleten*, LXXII (263), 53-72.
- Kesik, M. (2003). *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi(1116-1155)*. (Birinci Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Kesik, M. (2018). Sultan I. Mes'ud-Nûreddîn Mahmûd b. Zengî İttifakı ve Urfa Haçlı Kontluğu'nun Yıkılışı. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (3), 83-99.
- Kınalızâde Ali Efendi, (Tarihsiz). *Devlet ve Aile Ahlâkı*. (Haz. Ahmet Kahraman). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Kırpık, G. (2005). Haçlılar: 1095-1120. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koca, F. (2001). Kâsânî. İslâm Ansiklopedisi. (XXIV. 531). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koca, S. (2003). *Türkiye Selçuklu Tarihi*. (Birinci Baskı). II, Çorum: Karam Yayınları.
- Koca, S. (2017). Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?. *Akademik Bakış Dergisi*, 10(20). 15-35.

- Kök, B. (1990). Nuruddin Mahmûd'un Mısır'ı Ele Geçirmesi ve Fatımilerin Yıkılışı, *Atatürk üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (9), 165-187.
- Kök, B. (1991). Nuruddin Mahmûd'un Mısır'ı Ele Geçirmesi ve Fatımilerin Yıkılışı. *Atatürk üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (10), 130-148.
- Kök, B. (1992). *Nûruddin Mahmûd bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*. (Birinci Baskı). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kök, B. (1993). Mısır'ın Alınmasından Sonra Nuriddin Mahmut'la Selahuddin Eyyûbi Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri. *Bellekten*, LVII(219), 413-446.
- Köymen, M. A. (2004). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. (Dördüncü Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Küçüksipahioğlu, B. (2007). *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*. (Birinci Baskı). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Leder, S. (2011). "Sunni Resurgence, Jihad Discourse and the Impact of the Frankish Presence in the Near East". Stefan Leder. (Ed.). Crossroads between Latin Europe and the Near East: Corollaries of the Frankish Presence in the Eastern Mediterranean(12th-14th centuries). Würzburg: Ergon Verlag Würzburg in Kommission, 81-101.
- Lev, Y. (2004). "The Social and Economic Policies of Nûr al-Din (1146-1174): The Sultan of Syria". *Der Islam Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Orients*, LXXXI(2), 218-242.
- Lev, Y. (2008). The Jihâd of Sultan Nûr al-Dîn of Syria (1146-1174): History and Discourse. *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, (35), 227-284.
- M. Bloom, J. (2009). "Woodwork in Syria, Palestine and Egypt during the 12th Centuries". Robert Hillenbrand and Sylvia Auld. (Eds). Ayyubid Jerusalem: The Holy City in Context 1187-1250. London: Altajir Trust, 129-146.
- Maalouf, A. (2015). *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*. (On İkinci Baskı). (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 1983'te yayımlandı).
- Makdisi, G. (2004). *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*. (Birinci Baskı). (Çev. Ali Hakan Çavuşoğlu- Hasan Tuncay Başoğlu). İstanbul: Gelenek Yayınları. (Eserin orijinali 1981'de yayımlanmıştır).
- Merçil, E. (2000). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. (Dördüncü Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Merçil, E. (2009). Sipehsâlâr. İslâm Ansiklopedisi. (XXXVII. 259-260). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mourad, Suleiman A., Lindsay, James E. (2012). "Ibn Asakir and Intensification and Reorientation of Sunni Jihad Ideology in Crusaders-Era Syria". Sohail H. Hashmi. (Ed.). *Just Wars, Holy Wars and Jihads- Christian, Jewish, and Muslim Encounters and Exchanges*. Oxford: Oxford University Press, 107-124.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, (2017). *Câmiu'd-Düvel- Selçuklular Tarihi*. (Birinci Baskı). (Haz. Ali Öngül). II, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

- Niketas Khoniates, (1995). *Historia: İonnes ve Manuel Komnenos Devirleri*. (Birinci Baskı). (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: TTK Yayınları.
- Ocak, A. (2014). Haçlı Seferlerinin Ortaya Çıkışı ve (Doğu-Batı Dünyaları Açısından) Doğurduğu Sonuçlar. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 133-155.
- Öngören, R. (2010). Ebû'n-Necîb Sühreverdî. İslam Ansiklopedisi. (XXXVIII. 35-36). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın, A. (1992). Bûndârî. İslam Ansiklopedisi. (VI. 489-490). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (1999). İbn Hallikân. İslam Ansiklopedisi. (XX. 17-19). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (2000). İbnü'l Esîr. İslâm Ansiklopedisi. (XXI. 26-27). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın, A. (2000). İbnü'l-Kalânî. İslâm Ansiklopedisi. (XXI. 99-100). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın, A. (1999). İbn Kesîr. İslâm Ansiklopedisi. (XX. 132-134). Ankara: Türkiye Diyanet Ansiklopedisi.
- Özaydın, A. (2000). İbnü'l-İbri. İslam Ansiklopedisi. (XXI. 92-94) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özbek, S. (2018). Selçuklu-Eyyubî İlişkileri. (Birinci Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi
- Özbek, S. (1995). Türkiye Selçukluları-Eyyubi İlişkileri (1175-1250). Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özbek, S. (2017). Türkiye Selçukluları-Eyyubi İlişkilerinde Çukurova Ermeni Prensipliği'nin Rolü. *USAD*, (6), 13-24.
- Özer, S. (2015). "Askalân Şehrinin Zaptı". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34(58), 523-542.
- Polat, İbrahim E. (2006). *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*. (Birinci Baskı). Ankara: Vadi Yayınları.
- Polat, İbrahim E. (2007). Abbasi Döneminde İki Muhalif Şair ve Şiirlerinde Ortak Temalar. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, VII(24), 21-36.
- Polat, İbrahim E. (2008). Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri'nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri. *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, (5/6), 5-26.
- Polat, İbrahim E. (2009). Arap Edebiyatı Üzerinden Türk Tarihine Bir Bakış. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS), (10-15.09.2007, Ankara), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 317-332.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri*. (Çev. Fikret Işıltan). I-III, Ankara: TTK Yayınları.

- Said ed-Diveci. (2014). Atabegler Döneminde Musul Medreseleri. (Çev. Tülay Yürekli). *Sanat Tarih Dergisi*, XXIII(2). (1957), 85-103.
- Sallâbî, Ali M. (2016). *Zengiler Dönemi İslâmî İdarenin Yeniden Hâkim Kılınması*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sallâbî, Ali M. (2017). *Eyyûbiler Devleti Selâhaddin Eyyûbi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*. (Dördüncü Baskı). (Çev. Şerafettin Şenaslan). İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sâmî es-Sakkâr, (1999). İbn Ebû Asrûn. İslâm Ansiklopedisi. (XIX. 423-424) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Savran, A. (2000). İbnü'l-Ezrâk el-Fârikî. İslâm Ansiklopedisi. (XXI. 34-35). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sevim, A. (1983). Azimi'nin el-Muvassal Adlı Kayıp Eserindeki Selçuklularla ilgili Kayıtlar. *Bulleten*, XLVII (187), 843-868.
- Sevim, A. (1983). *Suriye Selçukluları*. (Birinci Baskı). II, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- Sevim, A. (1991). Azîmî. İslam Ansiklopedisi. (IV. 330-331). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevim, A. (1999). İbn Münkız. İslam Ansiklopedisi. (X. 221-222). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sevim, A. (1999). İbnü'l-Adîm. İslam Ansiklopedisi. (XX. 478-469) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sobernheim, H., Baalbek. İslam Ansiklopedisi. (II. 161-163). İstanbul MEB Yayınları.
- Süryani Mihail, (1944). *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi(1042-1195)*. II, (TTK'da yayımlanmamış tercüme), (Çev. Hrant D. Andreasyan). Ankara.
- Şanktî, Muhammed b. el-Muhtar, (2016). *Haçlı Seferlerinin Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*. (İkinci Baskı). (Çev. İdris Çakmak). İstanbul: Mana Yayınları.
- Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed H., Aksun, Ziya N. (2010). *İslam Tarihi*. (Dörüdüncü Baskı). II, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Şeşen, R. (1971). İmâdeddin Kâtib el-İsfehânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (3), 249-369.
- Şeşen, R. (1987). *Selâhaddin Eyyûbî ve Devlet*. (Birinci Baskı). İstanbul: Çağ Yayınları.
- Şeşen, R. (2012). *İslam Medeniyeti Tarihi*. (Birinci Baskı). İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR)
- Şeşen, R. (2013). *Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbî(1138-1193)*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Şeşen, R.(1988). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı(İSAR)

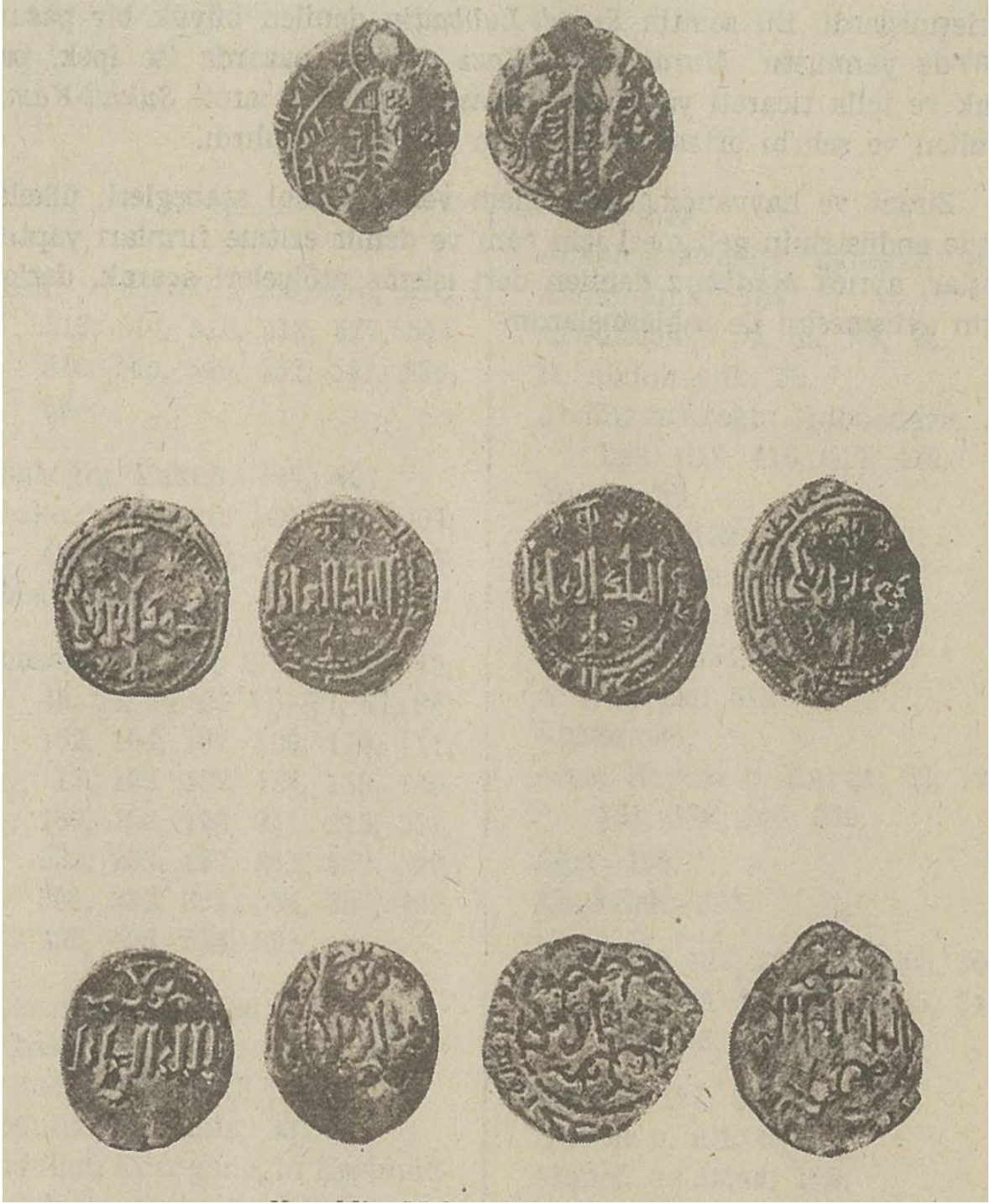
- Şeşen, R., Üsâme. İslam Ansiklopedisi. (XIII. 119-121). İstanbul: MEB Yayınları.
- Şeyh İkrime Said Sabri (1997). “Kudüs ve Haçlı Savaşları”. Haçlı Seferlerinin 900. Yıldönümünde Uluslararası Selâhaddin-i Eyyûbî Sempozyumu. Diyarbakır, 23-24 Kasım 1996, 105-115.
- Turan, A. (2018). Nûreddin Mahmûd Zengî ve Devri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Turan, O. (1955). *II. Kılıçarslan*. İslam Ansiklopedisi. (VI. 688-703) İstanbul: MEB Yayınları.
- Turan, O. (1965). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. (Birinci Baskı). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Turan, O. (2001). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. (Birinci Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Urfalı Mateos Vekayinamesi(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli(1136-1162)*. (2000). (Üçüncü Baskı). (Çev. Hrant D. Andreasyan). Ankara: TTK Yayınları.
- Usame ibn Münkız, (2015). *Kitâbu'l-İ'tibâr*. (Beşinci Baskı). (Çev. Yusuf Ziya Cömert). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Usta, A. (2008). *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yavuz, Yusuf Ş., Avcı, C. (1999). İbnü'l-Cevzî. İslam Ansiklopedisi. (XX. 543-549). Ankara Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldırım, Mehmet E. (2016). Nureddin Mahmûd B. Zengi'nin Haçlılar ile Mücadelesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Zettersteen, K.V. (1964). *Nureddin Zengi*. İslam Ansiklopedisi.(IX. 358-361). İstanbul: MEB Yayınları.

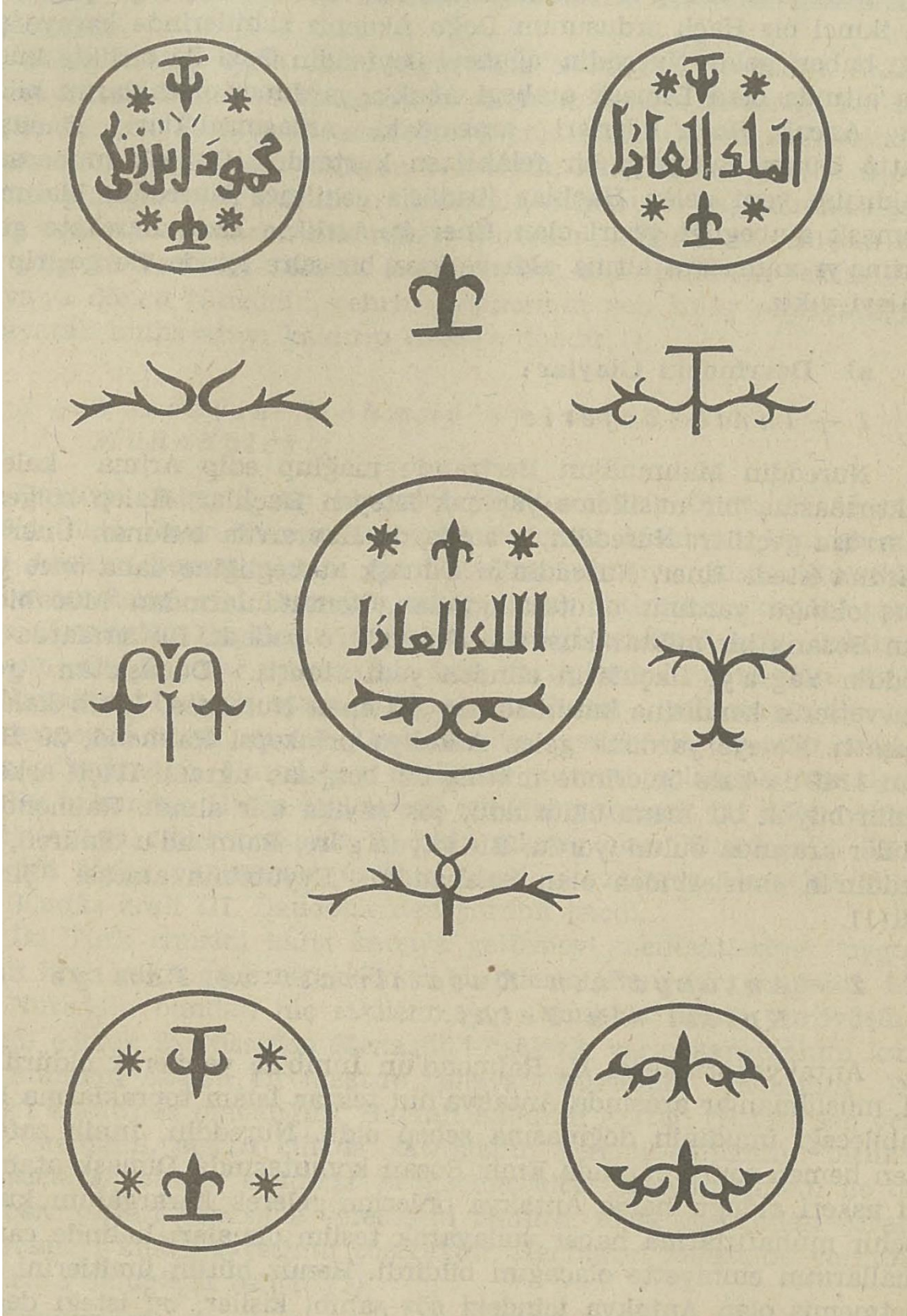

Resim Ek 1. Nûreddin Mahmûd Zengî'nin Sandukası- Nûriyyetü'l-Kübra Medresesi, Dımaşk

Resim Ek 2. Nûreddin Mahmûd'a Ait Sikkeler

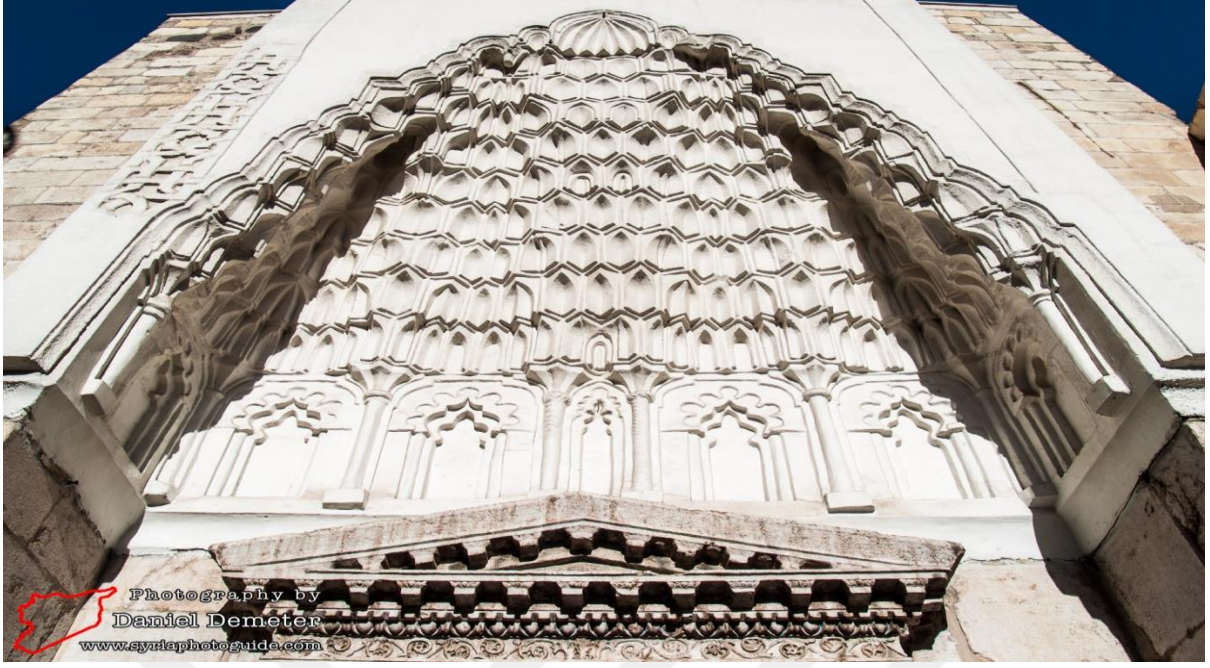
Resim Ek 3. Nûreddin Mahmûd'a Ait Sikkelerdeki Bazı Arabesk Sûsler

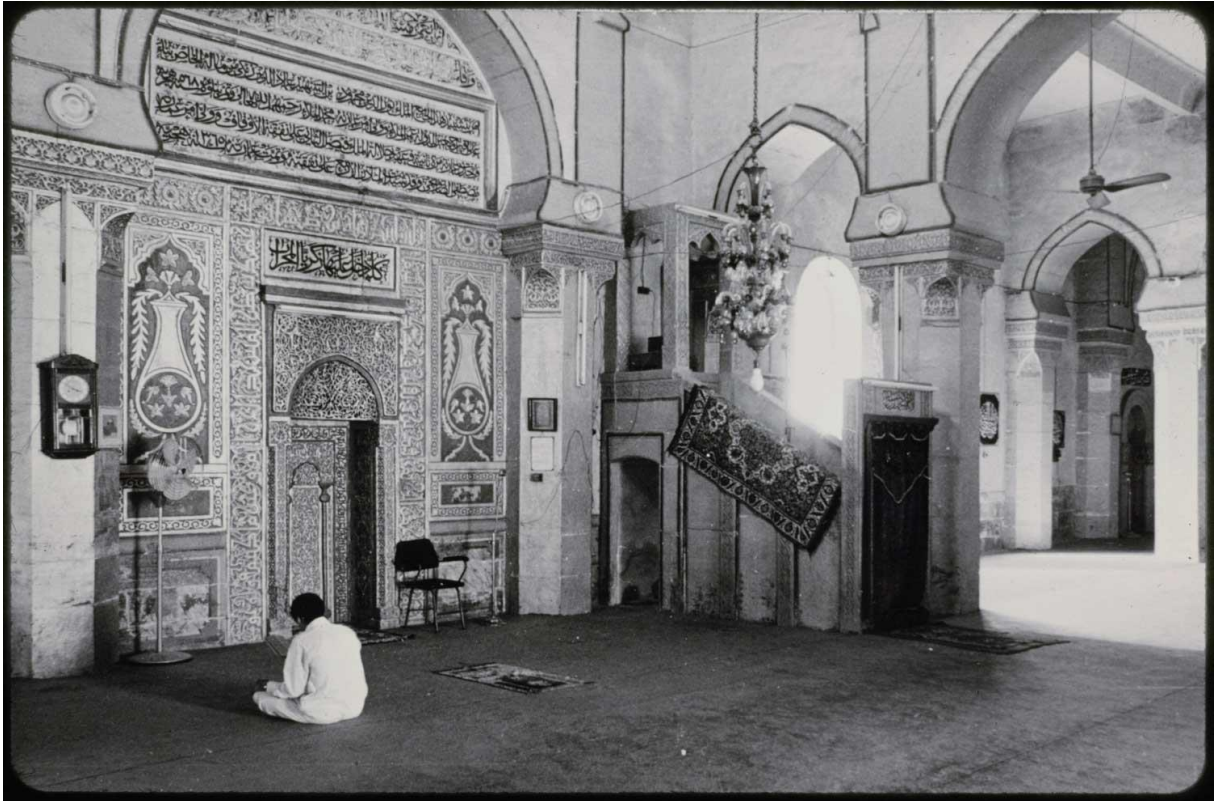
Resim Ek 4. Nûreddin Minberi, 1968- Mescidü'l-Aksâ

Resim Ek 5. Dimaşk Nûreddin Bîmâristanı, 1995(Nasser Rabat Koleksiyonu)

Resim Ek 6. Dimaşk Nûreddin Bimâristanı (Daniel Demeter)

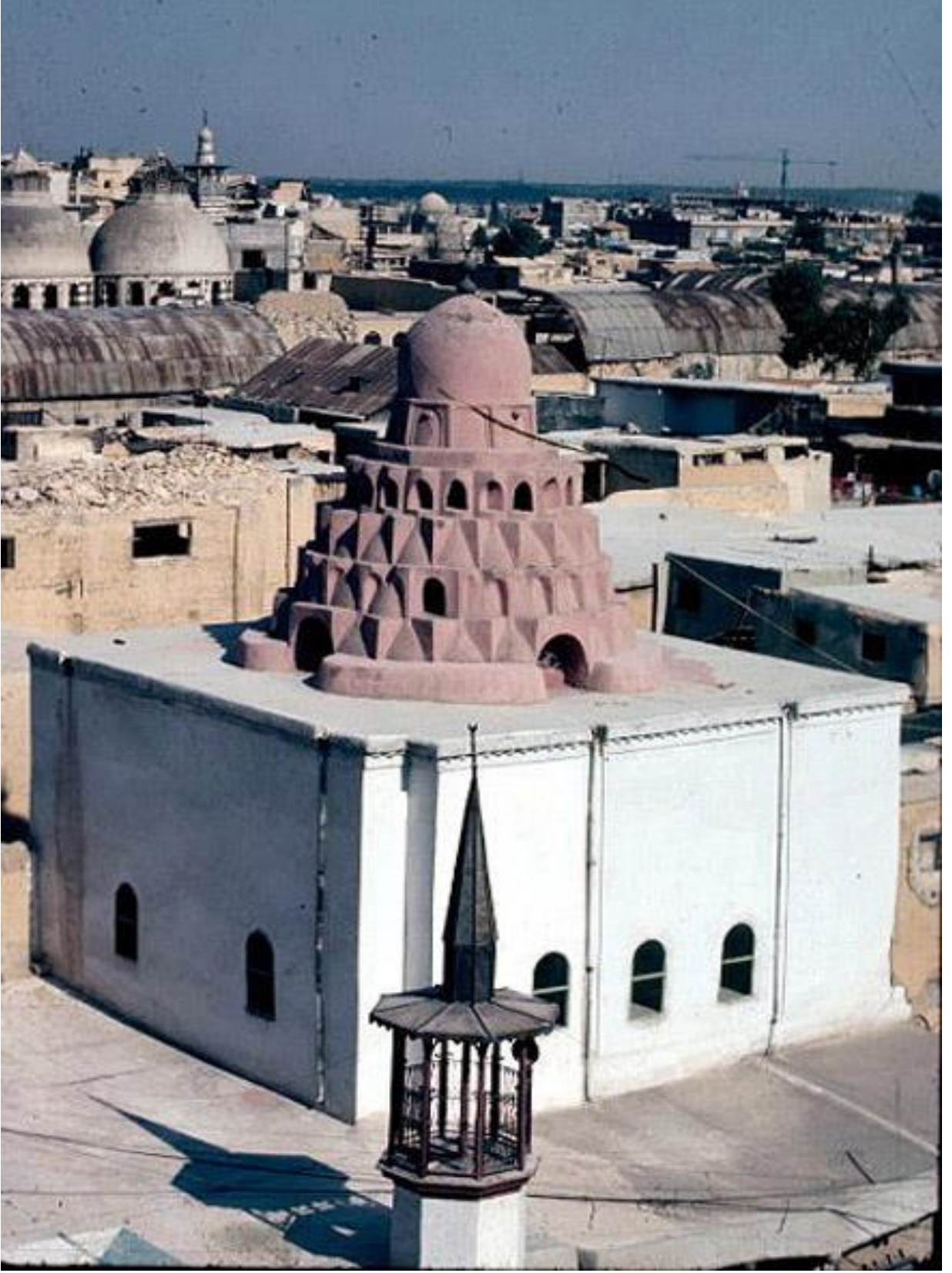
Resim Ek 7. Musul Nûrî Camii Mihrab ve Minberi, 1944'lı yıllar (Yasser Tabbaa Koleksiyonu)

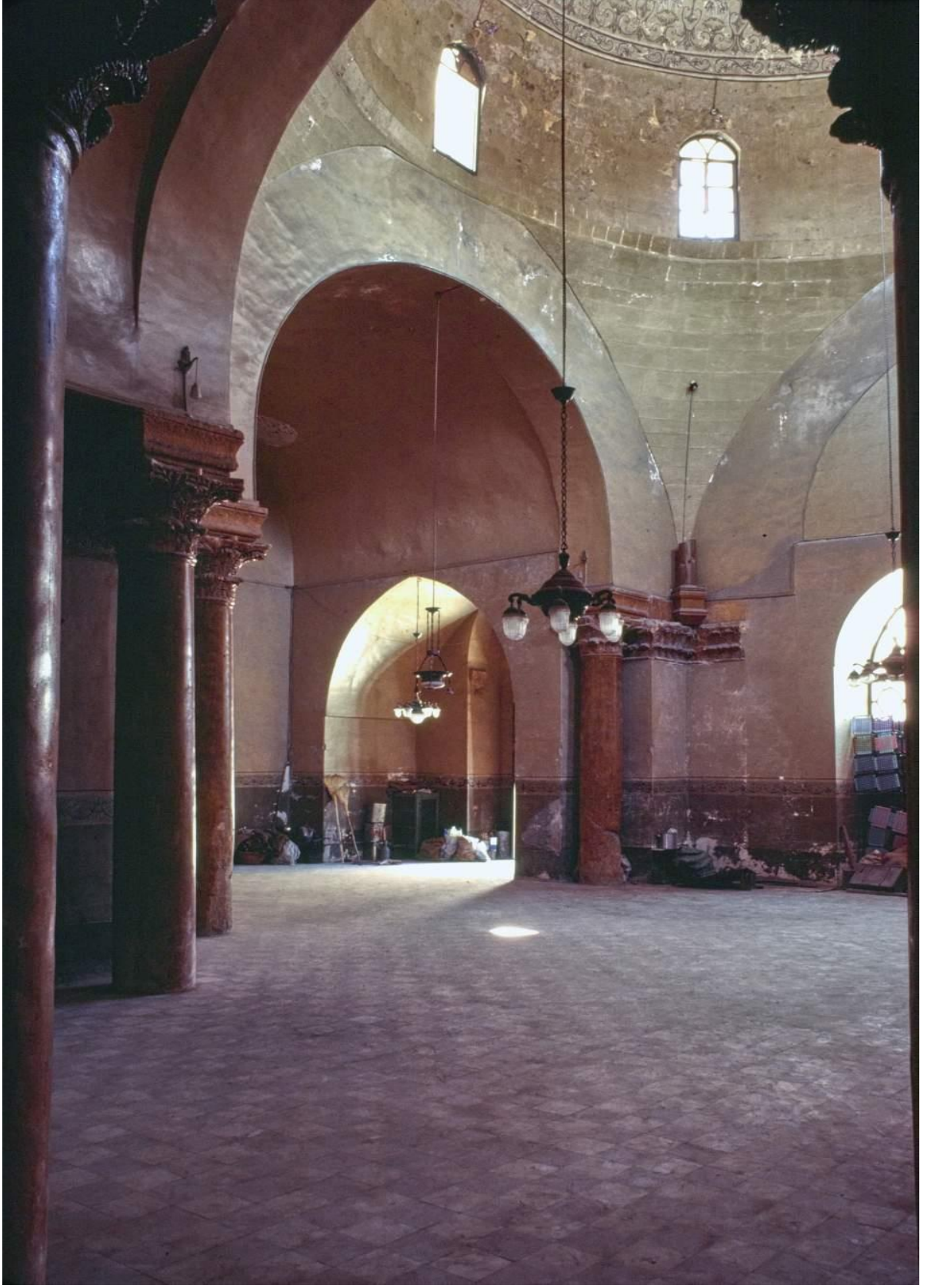
Resim Ek 8. Musul Nûrî Camii ve Minaresi, 1940 öncesi (Yasser Tabbaa Koleksiyonu)

Resim Ek 9. Nûri Câmii- Hama

Resim Ek 10. Dımaşk Nûriyyetü'l-Kübra Medresesi, 1995(Yasser Tabbaa Koleksiyonu)

Resim Ek 11. Haleb Hallaviyye Medresesi, 1979 (Yasser Tabbaa Koleksiyonu)

Resim Ek 12. Haleb Kalesi

Resim Ek 13. Haleb Kalesi (Daniel Demeter)

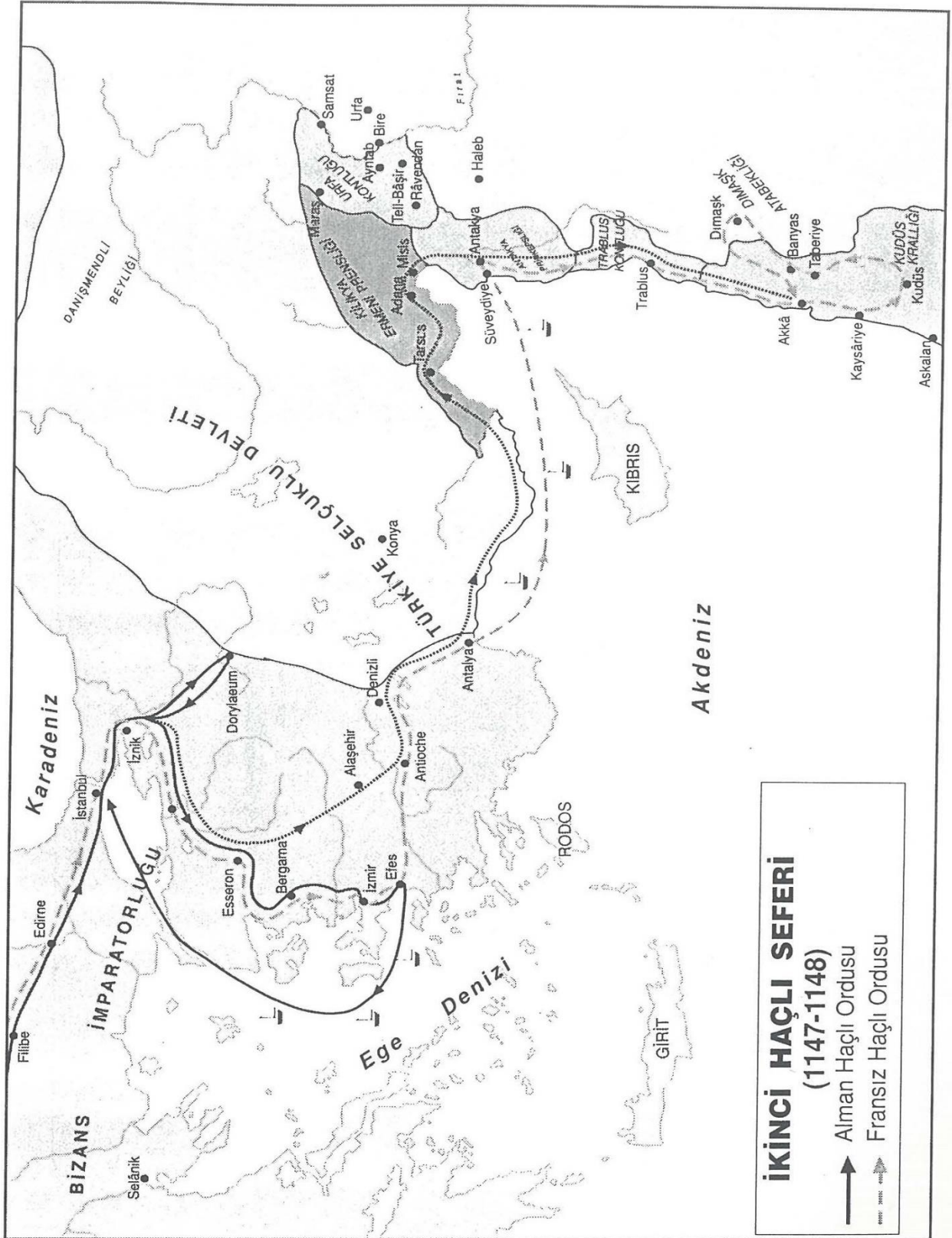
Resim Ek 14. İmâdeddin Zengi'nin Muhasarası Sırasında Şehit Edildiği Ca'ber Kalesi(Daniel Demeter)

Harita Ek 1. Nûreddin Mahmûd'un Hükûmranlığı Döneminde Latin Devletleri

Harita Ek 2. İkinci Haçlı Seferi Zamanında Yakın Doğu, 1146-1148

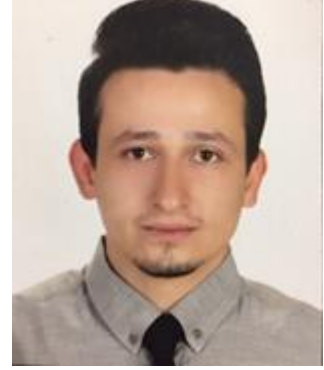

Harita Ek 3. İkinci Haçlı Seferi

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : TÜRKÜCÜ, Muhammed
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 1992 / Bakırköy
Medeni hali : Evli
e-mail : muhammedturkucu@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Yılı
Yüksek lisans	Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Ortaçağ Tarihi	2019
Lisans	Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	2014
Lise	Necip Fazıl Kısakürek Lisesi	2010

İş Deneyimi

Yer	Görev	Yıl
Türkiye Gazetesi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	Öğretmen	2017
İBB Halkla İlişkiler Müdürlüğü	Personel	2017- (...)

Başarılar

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Halkla İlişkiler Müdürlüğü 2. Geleneksel Altın Kapı Ödülleri:
En Disiplinli Personel Ödülü

Yabancı Dil

İngilizce (İyi-YDS: 75,00)
Farsça (Orta)
Arapça (Başlangıç)

Akademik Çalışmalar

- Türkücü, M. (2015). “*Kutadgu Bilig’e Göre Bir Hükümdarın Halkına Karşı Sorumlulukları ve Bu Hususta İdeal Bir Hükümdar Örneği: Tuğrul Bey*”. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi III. Genç Akademisyenler Sempozyumu, 23-24 Kasım, Ankara, 71-99.
- Türkücü, M.(2016). “*İslam Birliği Politikası Ekseninde Nureddin Mahmûd b. Zengi’nin Dimaşk’ı Zaptı*”. Marmara Üniversitesi-ORDAF Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu II, 18 Mayıs 2016, İstanbul.
- Türkücü, M.(2016). “*Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme’nin Devlet Anlayışında Adaletle Hükmetme*”. Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı 3. Türk Dünyası Genç Sosyal Bilimciler Kongresi, 16-17 Mayıs 2016, İstanbul.

